

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİÇAĞ'DA DOĞU AKDENİZ'DE
KUTSAL ALANLARDA ARINMA

Ecem ERALP GÜNER

2501130201

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İSTANBUL – 2019

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ESKİÇAĞ'DA DOĞU AKDENİZ'DE
KUTSAL ALANLARDA ARINMA**

Ecem ERALP GÜNER

2501130201

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İSTANBUL – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ECEM ERALP GÜNER Numarası : 2501130201
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TARİH / ESKİÇAĞ TARİHİ Danışmanı : PROF. DR. MUSTAFA HAMDİ SAYAR
Tez Savunma Tarihi : 30.09.2019 Saati : 16:00
Tez Başlığı : " Eskiçağda Doğu Akdeniz'de Kutsal Alanlarda Arınma "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUSTAFA HAMDİ SAYAR		KABUL
2- PROF. DR. GÜLER ÇELGİN		
3- PROF. DR. ZEYNEP KOÇEL ERDEM		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. KEMALETİN KÖROĞLU		
2- DOÇ. DR. ERKAN KONYAR		KABUL

ÖZ

ESKİÇAĞ'DA DOĞU AKDENİZ'DE KUTSAL ALANLARDA ARINMA

ECEM ERALP GÜNER

Arınma hemen her toplumda uygulanagelmış bir dini ritüeldir. Bu sebeple ele aldığımız coğrafya içinde yer alan ve ele aldığımız coğrafyada yaşayan halkları etkilemiş ritüellere yer vermeye çalışacağız. Tarihçiler, Yunan dünyasındaki arınmanın doğulu köklerine atıfta bulunmuşlar ve karşılaştırmalı bir şekilde bizlere kanıtları sunmuşlardır. Bizler de bu değişimi tarihi süreçte geçirdiği dönüşümü sunmaya çalışacağız.

Arınma kavramı her toplumda farklı uygulamalarla gerçekleşse de taşıdığı önem değişmemiştir. Öncelikle Eski Yunan'da arınma kavramını ve kökenleri daha sonra da arınmanın zamanla dönüşümü incelenecektir. Konumuz gereği Hititler, Eski Mısır, Eski Roma, Yahudi ve Hristiyan inancındaki arınma ritüellerine de yer verilerek bu konunun ne kadar geniş bir zaman dilimine yayıldığını ve pek çok toplum tarafından dinsel inancın bir başlangıcı ve temeli olarak görüldüğünü aktarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Arınma, Kirlilik, Tapınak, Festival, Günah Keçisi.

ABSTRACT

PURIFICATION OF THE SACRED AREAS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN IN THE ANCIENT TIME

ECEMERALP GÜNER

Purification is a religious ritual practiced in almost every society. For this reason, we will try to give place to rituals that affect the peoples living in the geography we are taking part in. Historians have referred to the eastern roots of purification in the Greek world and have provided us with comparative evidence. We will try to present the transformation of this change in the historical process.

Although the concept of purification has been realized with different practices in every society, its importance has not changed. First of all, in ancient Greece, the concept of purification and its origins and then the transformation of purification in time will be examined. As a matter of fact, we will try to explain the widening rituals of the Hittites, Ancient Egypt, Ancient Roman, Jewish and Christian beliefs and the extent to which this issue has spread over a period of time and seen by many societies as a beginning and foundation of religious faith.

Key Words: Purification, Impurity, Temple, Festival, Scapegoat.

ÖNSÖZ

Eski Çağ'da arınma konusu zaman aralığı bakımından geniş bir konudur. Pagan inançlardan günümüz tek tanrılı dinlerinin ortaya çıkışına dek ve hatta günümüze dek gelen arınma ritüelleri söz konusudur. İnsanlar tarih boyunca yaptıkları eylemlerden kendilerini sorumlu görerek arınmak ve tanrıların karşısına temiz çıkmak istemişlerdir. Ancak zaman içinde gelişen felsefe, ahlak ve erdem bilinci ile arınmak için yalnızca ritüellerin yeterli olmadığı ortaya konulmuştur. Tezimizde tarihi süreç içindeki bu dönüşümü incelemeye ve kirlilik ile arınma kavramları arasındaki geçişlere değinmeye çalışacağız.

Başlangıçta; bu süreçte bana verdiği değerli tavsiyeleri, sabır ve anlayışıyla yardımlarını esirgemeyip destek olan, değerli hocam ve tez danışmanım, Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar'a en derin minnet ve teşekkürlerimi sunmak isterim. Lisans eğitimim boyunca benim Eski Çağ'ı sevmemi ve bu alana yönelmemi sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu ve Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

Bu uzun ve emek isteyen süreçte ve aldığım kararlarda beni destekleyen ve yanımda olan başta sevgili eşim; Mert Güner, sevgili ailem; annem Semra Eralp, babam Numan Eralp, kardeşim Av. Atacan Emre Eralp'e sevgi ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca ne zaman ihtiyacım olsa verdiği tavsiyeler ve motivasyon ile her daim yanımda olan sevgili dostum İrem Şükran Nogay'a en derin teşekkürlerimi ve sevgilerimi sunarım.

Sağladıkları rahat ve sıcak çalışma ortamı, yardımcı personeli ile İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) ve Türkiye Eski Çağ Bilimleri Enstitüsüne teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bana bu süreçte verdikleri destek ile tezimi tamamlamamda yardımcı olan başta sayın Selçuk ve As Ecza Depoları Şirketler Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Sonay Gürgen ve değerli Selçuk Ecza Genel Müdürlük ailesine teşekkür ve saygılarımı sunmayı bir borç bilirim.

İSTANBUL, 2019

ECEM ERALP GÜNER

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
RESİMLER LİSTESİ	ix
HARİTALAR LİSTESİ	x
TABLO LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ESKİÇAĞ'DA TAPINAKLAR	5
1.1. Tapınakların Kutsallığı	5
1.2. Tapınaklarda Yeralan Bölümler	8
1.2.1. Temenos	8
1.2.2. Sunak	10
1.3. Tapınak Görevlileri	11
1.3.1. <i>Hiereia</i> ve <i>Hiereus</i> 'luk	11
1.3.2. Tapınak Görevlilerinin Sorumlulukları	14
1.4. Tapınakların Koruyuculuğu	17
1.4.1. <i>Asylia</i> Kavramı ve Tapınak Sığınmacıları	17
1.5. Tapınaklarda Arınma	21
1.5.1. Tapınaklarda Kirlilik	21
1.5.2. Tapınağa Girmeden Önce Arınma	24
1.5.3. Tapınaklarda Yapılan Sunular	26
1.5.4. Tanrı Figürlerinin Arındırılması	29

İKİNCİ BÖLÜM

2. ESKİÇAĞ'DA SUÇ, KİRLİLİK VE ARINMA	32
2.1. Suç	32
2.1.1. Apollon'un Python Cinayeti	34
2.2. Eskiçağ'da Kirlilik Kavramı: <i>Miasma</i>	36
2.2.1. Yasalar ve Kirlilik	42

2.2.2. Fiziksel Kirlilikler	44
2.2.2.1. Doğum Kirliliği.....	45
2.2.2.2. Ölüm Kirliliği	46
2.2.2.3. Cinsel Kirlilik	50
2.3. Fiziksel Arınma	52
2.3.1. Su ile Arınma.....	54
2.3.2. Kan ile Arınma	57
2.3.3. Şehirlerin Arındırılması.....	62
2.3.3.1. Atina'nın Arındırılması.....	62
2.3.3.2. Kutsal Delos Adası'nın Arındırılması	64
2.4. Tanrı Apollon ve Arınma.....	65
2.4.1. Şifa Merkezleri <i>Asklepion</i> 'lar.....	68
2.5. İçsel (Ruhsal) Arınma.....	75
2.5.1. Arınma Kavramının Fiziksel Arınmadan İçsel Arınmaya Dönüşümü	76
2.5.2. Büyü ile Arınma	80
2.5.3. Felsefe ve İçsel Arınma	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ESKİÇAĞ'DA ARINMA RİTÜELLERİ VE FESTİVALLERDE ARINMA ...	86
3.1. Eskiçağ Ege-Akdeniz Dünyasında ve Tek Tanrılı Dinlere Geçişte Arınma .	86
3.1.1. Eski Doğu İnançlarında Günah Keçisi ve Arınma	89
3.1.2. Vaftiz	92
3.2. Eski Yunan'da Düzenlenen Festivallerde Arınma	93
3.2.1. Günah Keçisi Ritüeli	96
3.2.1.1. Thargelia Festivali	96
3.2.1.1.1. Günah Keçisi <i>Pharmakos</i>	97
3.3. Gizem Kültlerinde Arınma	103
3.3.1. Demeter Kültünde Arınma	109
3.3.1.1. Thesmophoria Festivali.....	109
3.3.1.2. Eleusis Kültünde Arınma.....	111
3.3.2. İsis Kültünde Arınma.....	115

3.3.3. Dionysos Kùltünde Arınma	117
3.3.3.1. Anthesteria Festivali	120
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	128
EKLER	146

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1.1 : <i>Perirrhanterion</i>	145
Resim 1.2 : Altar.....	146
Resim 1.3 : Altarda kurban sunumu.....	146
Resim 2.1 : Orestes'in arındırılması sahnesi.....	147
Resim 3.1 : Apollon Karneios.....	147
Resim 3.2 : Arındırma işleminden sorumlu <i>hydranos</i> 'un (Persephone?) su ile arındırma sahnesi.....	148

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 2.1 : Batı Anadolu ve Ege	149
Harita 3.1 : Hellas ve Peloponnesos	150

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1 : Attik Takvim ve Festivaller.....	151
---	------------

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
Bkz.	: Bakınız
Bkz.aş.	: Bakınız aşağıda
Bkz.yuk.	: Bakınız yukarıda
Çev.	: Çeviren
Ç.n.	: Çeviren notu
Ed.	: Editör
HHĐ	: The Homeric Hymn to Demeter
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
S.	: Sayı
Ss.	: Sayfa sayısı
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve devamında
Vdd.	: Ve devamının devamı
Y.	: Yaklaşık
Yy.	: Yüzyıl
Yy	: Yıl yok

GİRİŞ

Konumuz kutsal alanlarda arınma olduğundan ötürü öncelikle tapınaklar ve tapınakların işleyişi hakkında bilgi vereceğiz. Ancak bu şekilde Eski Çağ dünyasında manevi değerlere ve kutsal alanlara atfedilen önemi anlayarak, konu hakkında yeterli bilgi sahibi olma şansına sahip olabiliriz. Tapınaklarda çalışan ve tapınak ekonomisi ile hayatını devam ettiren büyük bir kitle vardır. Bu kitlenin de tapınak işleyişindeki rolü büyüktür. Dolayısıyla bu iki konuyu birlikte ele almakta fayda vardır. Tezimizin birinci bölümünde tapınakların kutsallığı ve Yunan toplumunda ne gibi bir yeri olduğunu ele alacağız. Tapınak görevlileri ve tapınak yapısını da anlatarak öncelikle kutsal alanların önemi ve sonra da dindeki yeri çerçevesinde arınmanın gerekli görülüşünün nedenlerini daha iyi kavramamız amaçlanmaktadır. Yine bu çerçevede tapınaklarda kirlilik ve temizlik kavramının içerikleri ve nelerin yasaklı olduğuna dair bilgi vereceğiz.

Tapınaklara girerken temizlenme de arınmanın gerekli olduğu hallerden birisidir. Tapınaklara temizlenmeden girmek, bilmeyerek bile olsa büyük suç sayılıyor ve kutsal alanların kirlenmesine sebep oluyordu. Bu sebeple tapınakların girişlerine kişilerin kendilerini arındırmaları için su havuzları konulurdu. Bunun yanında insanlar kurbanlar sunarak kan ile, büyü ile ve tütsüler yakarak temizlenmek istemişlerdir. İnsan yaşamının var olduğu her yer gibi tapınaklar ve tapınakların içindeki tanrı figürleri de kirlenmişlerdir ve belirli festivaller ve kutsal günlerde bu tanrı figürleri arındırılarak kutsal alanların arındırılması amaçlanmıştır.

Tezimizin ikinci bölümünde; suç ve günah, kirlilik ve arınma aynı zamanda da arınma kavramının dış kaynaklıdan içsel arınmaya doğru nasıl bir dönüşüm gerçekleştirdiğini ele alacağız. Eski Çağ için seküler bir hukuk sisteminden söz etmek zor olduğu için suç ve günah kavramlarının bir başlıkta ele alınmasını uygun bulmaktayız. Arınma kavramı ile kirlilik kavramlarını da birbirlerinden ayırmak güçtür. Her kirlilik beraberinde arınmayı da gerektirmekteydi. Bu sebeple öncelikle kirlilik sebebi sayılan halleri ve bunların telafisi olarak da arınma kavramına bakış açısını değerlendireceğiz. Eski Çağ'da işlenen günahların ve kirliliğin insanlara felaketler ya da hastalıklar getirdiğine inanılırdı. Bunu modern tıbbın gelişmeye

başladığı dönemlerde bile açıkça görürüz. Eski Çağ'da bugün anladığımız anlamda modern ve bilimsel bakış açısıyla değil; mistik, dini öğeleri de kapsayacak şekilde tedaviler yapılmaktaydı. Arınma da hem kişileri günahlarından kurtarmak, hem ülkelere bereket ve refah kazandırma gibi arzular doğrultusunda tüm toplumlarda farklı ritüellerle hayat bulmuştur.

Arınmak, kelime anlamı bakımından temizlik (fiziksel ve ruhsal) anlamı taşımaktadır. Temizlik dediğimiz zaman modern insanın aklına ilk olarak günümüzde başlıca temizlik kaynağı olarak kullandığımız su gelmektedir. Antik dünyada da su dinsel ibadetlerde, tapınaklara girişlerde oldukça sık kullanılmıştır. Mircea Eliade; “Suda her şey erir böylece her şey geçmişe karışır, her şey suya battıktan sonra yok olur, hiçbir biçim hiçbir işaret, hiçbir olay varlığını sürdüremez. İnsanlar için suya batmanın ölümle eşdeğer bir anlamı vardır. Her tür biçimi parçaladığı için ve geçmişi sildiği için suyun arındırma, yeniden oluşturma ve doğurma özelliği vardır. Suya batan her şey ölür suya batan kişi tıpkı günahsız bir çocuk gibidir, geçmişi yoktur. Yeni bir yaşama başlayabilir” demiştir (Eliade, 2009: 202). Suyun arınma ritüellerindeki yeri yadsınamaz olsa da tamamen su ile gerçekleştiğini söylemek çok eksik olacaktır. Arınma yalnız dışsal bir temizlik olarak algılanmıyordu. İşlenen günahlar ve suçlar dolayısıyla insanların, devletlerin başına gelen felaketler de arınma ritüellerinin uygulanmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede arınmanın içsel manasına da değineceğiz.

Bazı toplumlar bunu bir canlıyı kurban ederek yani, kana kan anlayışıyla, bazılarıysa suyun alıp götüren, temizleyen yanını bu amaçla kullanarak temizlik işlemini gerçekleştirmişlerdir. Tanrılar saf ve ölümsüz olarak görülmelerine rağmen efsanelerde tanrılar da kan dökme suçundan kendilerini arındırma ihtiyacı duymuşlardır. Apollon arındırıcı bir tanrı olmasının yanında aynı zamanda da kan suçu işleyerek Python'u öldürmesinden ötürü arındırılan tanrılar arasında yer almıştır. İnsanlar tanrı Apollon'un arındırıcı gücü ve oğlu Asklepios arındırıcı ve tedavi edici gücünü *asklepion*'larda faydalanmışlardır.

Fiziksel arınmanın, içsel arınmaya geçişi ise ilk olarak M.Ö.4. yy.da görülmeye başlanmıştır. Bu süreci ve büyüün, şifacıların arındırmasını aynı

zamanda da mistik felsefik düşünce biçimleri olan Orpheusculuk ve Pisagorculuk insanları içsel olarak da temiz ve arınmış bir yaşam stili sunarak insanların manevi dünyalarını geliştirmeyi ve arınmayı tapınaklar ile sınırlandırmak yerine bir yaşam biçimi olarak benimsemeyi öğretmişlerdir. Belirli gıdalardan uzak durmak ve ruhun ölümsüzlüğü fikri ile ruhun sonraki yaşamlarda da yaşamaya devam edeceği fikriyle aslolanın beden değil ruh olduğu anlayışı hakim olmaya başlamıştır. Bunu izleyen süreçte tek tanrılı dinlerin de ortaya çıkması ve kabulü ile arınmanın fiziksel olmasının yanında içsel de bir mana taşıdığı fikri daha da pekişmiştir. Tüm bu süreçler belki de insanları bu inanç sistemlerine hazırlamış ve kurtuluş fikini ortaya çıkarmıştır.

Üçüncü ve son bölümümüzde ise; konuyu daha iyi kavramayabilmemiz açısından ele aldığımız coğrafya içinde yaşamış toplulukların -tarihsel süreç göz önünde bulundurularak- uyguladıkları arınma ritüellerini ele alacağız. Eski Yunan'da da görülen günah keçisi ritüellerinin kökenlerini Hitit toplumunda ve sonraki dönemlerde Yahudi inancında da görmekte olduğumuzdan bu dönemleri de ele alacağız. Arınma, günümüzde de dini ibadetlerde yerini korumaktadır. Vaftiz ve abdest gibi uygulamalar bu sürecin bize en yakın ve en gözlemlenebilir örneklerini sunmaktadırlar. Bu uygulamaların köklerini ve nasıl doğduklarını inceleyip, insanların bu konuda ne gibi izler bıraktığını arkeolojik verilerin ışığında değerlendireceğiz.

Ritüeller ve tanrılara adanan festivallerde arınma, gizem dinlerinde arınma ritüellerine de yine son bölümümüzde değineceğiz. Apollon arındırıcı tanrı olduğundan ötürü ona adanan festivallerden biri olan Thargelia Festivali ile günah keçisi ritüelinin Yunan dinindeki yerini ayrıntılı olarak ele alacağız. Festival zamanları hem tanrılarla ilişkiyi sıcaklaştırmak, hem de insanların tanrılara teşekkür etmesi için bir fırsattı. Pagan inanışlarda her bir durum için ihtiyaç duyulan tanrı farklıydı ve bu festivaller de genelde o tanrılara duydukları dönemde tanrıların onlarla olmasını sağlamak amaçlı gerçekleştirilirdi. İnsanlar farklı kültürlerle tanışarak din anlayışlarını ve manevi dünyalarını zenginleştirmişlerdir. Gizem kültürünün Yunan dinine girişi ve felsefenin gelişmesi ile arınmanın manevi boyutu öne çıkmaya başlamıştır. Bu anlayış doğrultusunda arınmak için sadece fiziksel

boyutun yeterli olmadığı, içsel arınmanın bütünsel bir arınma için gerekli olduğu anlayışı hakim olmuştur.

Pagan inançlarında ölüm ötesi yaşamın varlığı net değilken, ruhun da bedenle birlikte öleceği fikri yaygındı. Ancak bu tarz öğretiler, gizem dinleri ve ardından da tek tanrılı dinler insan yaşamının sonlu olmadığını ve kurtuluş fikrinin olduğunu, ruhun yaşamaya devam edeceği anlayışını öğretmiştir. Bu fikirle donanan insan ahlaklı ve erdemli bir yaşam yaşamaya ve bu yaşam stili ile kendisini bekleyen yeni yaşamda ruhsal tekamülüne katkı sağlayacak olan temiz ve arınmış yaşamı benimsemiştir. Gizem dinlerinin ritüelleri hakkındaki bilgilerimiz kısıtlı olsa da bu kültlere girmek için belirli hazırlık aşamalarından geçmek gerekli görülmüştü. En yaygın gizem kültürlerinden ve arınmanın varlığına dair kanıtların bulunduğu; Eleusis, Dionysos ve İsis kültürlerini ele alarak bu kültürlerdeki kabul ediliş ve ritüelleri yine üçüncü ve son bölümümüzde ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ESKİÇAĞ'DA TAPINAKLAR

1.1. Tapınakların Kutsallığı

Eskiçağ Grek dünyasında ilk tapınaklar M.Ö.8.yüzyılda görülmeye başlanmıştır (Bremmer, 1996: 27). Genelde üç tarz yapıda olurlardı. Birincisi ve en basit formda olanları dikdörtgen ya da kare planlı genelde arkasında tanrıya yapılan sunular için taş bir sunak¹ barındırırlardı. Diğer tipte ise u şeklinde bir plan vardır. Üçüncü tip ise erken tapınaklarda en yaygın kullanılırdı ve megaron²'a benzerdi. M.Ö.8. ve 7. yüzyılda erken yapılan tapınaklar genelde ahşaptan yapılmıştır ancak taş da kullanılmıştır.³ Tapınak planları megaron'dan geliştirilmiştir. Genelde dış cephe, veranda ve sütunlardan oluşurdu. Daha büyük mabetlerde genelde iç sütunlar iki sıra birbirine paralel olacak şekilde sıralanmış ve çatı ile desteklenmiştir (Adkins-Adkins, 2005:365).

*Horoi*⁴, Yunanca'da sınırları belirlemek için kullanılmış bir terimdir. *Horoi* sınırından içeri, elleri kirlenmiş kişiler yani katiller *agoradan* içeri sokulmazlardı. Demosthenes⁵; “Halkın lehine olan bir şeyi aleyhine kullananlar, ailesine kötü davrananlar, elleri temiz olmayanlar *agoraya* girerlerse yanlış yaparlar” demiştir. *Horoi*'nin tam olarak hangi alanı belirlediğini söylemek zordur. Sayısız taş ile çevrelenmiş bir alan gibi düşünmek de yanlıştır. *Horoi*'nin sınırları içinde *agora* ve tapınaklar da yer alırdı. *Agoranın* sınırlarına temizlenme işlemlerinde kullanılmak için *perirrhanteria*'lar yapıldı.⁶ Bunlar taş bir kaidenin üzerinde yer alan sığ bir kâse

¹ Ayrıntılı bkz. Bölüm.1.2.2.Sunak. Kutsal alandaki en önemli yerdı, tüm kült ibadetleri ve ritüelleri burada yapıldı. Adak hediyeler, kurbanlar, dualar için sunağa gelinirdi. Libasyonlardaki sıvı dökmeler burada gerçekleştirilirdi. (Opstall, 2018: 225; Pedley 2005: 60).

² Eski Yunan ve Ortadoğu mimarisinde temel olarak dikdörtgen veya apsidal şekilde bir odadan oluşurdu. Salonda genellikle büyük, yuvarlak merkezde yer alan bir ocak vardır. Bu mimari öğe Miken evlerinin ana salonunu veya Miken saraylarının merkezi bloğunu oluştururdu. Daha sonrasında klasik tapınaklarda da önemli bir unsur haline gelmiştir (Kipfer, 2000: 344).

³ Yapı malzemeleri kerpiç ve ahşaptan, taşa kaymıştır. Kişilerin gelir düzeyleri yükseldikçe tanrılara yapılan sunular da daha cömert bir hale gelmiştir (Pedley, 2005: 13).

⁴ Yunan tapınaklarını çevreleyen bir duvar ya da sınır taşları yani horoi ile çevrelenmiştir. Belirlenen bu alana kutsal alan ya da *temenos* denirdi (Opstall, 2018: 225).

⁵ M.Ö.384-322 yılları arasında yaşamış Atinalı hatip (Hornblower-Spawforth, 1999: 456).

⁶ Bkz. Resim 1.1.

şeklindeydi. Sunağın yanına ya da tapınağın girişine yerleştirilirdi (Thomspon-Wycherley, 1972: 118).

M.Ö.7.yy.'ın sonlarına doğru Dor tapınaklarının en bilinen örnekleri Delphi⁷ ve Kyrene⁸'de ortaya çıkmıştır, ancak önemli bir kısmı günümüze gelmemiştir. Arkaik Dönem'e ait en erken Dorik tapınak M.Ö.590 civarına ait olduğu tahmin edilen Olympia'daki Hera Tapınağı'dır. Bu tapınaktan da anlaşıldığı üzere ahşaptan vazgeçilip taş yapılara geçildiği görülmektedir. Bir *cella*⁹, *pronaos*¹⁰, *opisthodomos*¹¹ ile ön ve arka tarafı altı sıra sütunla, her iki tarafında da on altı sütunla çevrelenmiştir. Anadolu'daki İyon tapınakları Dor tapınaklarına göre daha büyük ve karmaşıktı. Bunun sebebi Yakındoğu etkileridir diyebiliriz. Didyma'daki Apollon Tapınağı ve Ephesos'taki Artemis Tapınağı örnek gösterilebilir (Adkins-Adkins, 2005: 366).

Hieron, Eski Yunanca'da kutsal mekân demektir. İnsanlar âleminde tanrıların dünyasını tanımlıyordu. *Asylon*¹² ise hiç kimsenin ele geçiremediği ve hiçbir cismin o bölgeden ayrılmasına izin verilmeyen bölgeydi. İlk kutsal alanlar basit, açık alanlardı ve geçici olarak kullanılan sunaklarda toplum ibadetinde önemli yeri olan kurban törenleri gerçekleştirilirdi.¹³ Burada ritüel yemekleri düzenlenir ve tanrılara armağanlar sunmak isteyenler bu amaçlarını gerçekleştirirdi. Daha sonra bu alanlar sınır işaretleriyle süslendi, çit ya da duvarlarla kalıcı sunaklar ile tapınak yapıları detaylandırılırdı (Cole, 2004:16). Dini, politik ve ekonomik koşullar değiştikçe tapınakların büyüklüğü, iç mimarisi ve kime adandığı da değişmiştir. Kutsal alanlar genelde tek tanrıya adanmış olarak düşünülse de, bazen birden çok tanrıya adanmış olarak yapılırlar ya da daha sonra ithaf edilirlerdi (Pedley, 2005: 12).

⁷ Delphi, Yunan anakarasının merkezine yakın, en önemli kült merkezlerinden bir tanesiydi (Adkins-Adkins, 2005: 212).

⁸ Kuzey Afrika'da bulunan ve Apollon Tapınağı'na ev sahipliği yapan bir şehir (Robertson, 2010: 6).

⁹ Kutsal alandaki kült heykelinin yer aldığı bölümdür (Opstall, 2018: 225).

¹⁰ *Cella* ve kült heykeline *pronaos* içinden geçilerek gidilirdi (Kipfer, 2000: 456).

¹¹ Yunan tapınağında *adyton*'un bulunduğu arka oda ve hazine saklanan oda olarak da tanımlanır (Hornblower-Spawforth, 1999: 1472).

¹² Bkz.: aş. Bölüm 1.4.1. *Asyilia* Kavramı ve Tapınak Sığınmacıları.

¹³ Bkz. Resim 1.3.

Bronz Çağ'da anakara Yunanistan'da kutsal faaliyetler siyasi otoritenin gücü ile birleşmiştir. Ritüel faaliyetleri için yöneticilerin konutlarının kullanılması yaygındı. 10.yy.da tanrılar, yavaş yavaş zengin vekillerin koruyucusu ve onların rekabetlerine başkanlık etme gibi rollerle hükümdarların yerlerini almaya başladılar. Kişilerin servetleri önce Miken sarayı liderlerine gösterilir ya da onların mezarlarına konulurdu. Yani tanrılarla paylaşıldı. Bu dönemde tanrıların kendilerine ait bir kutsal alanı yoktu. Bundan ötürü tanrılara ait yapıların inşasına başlandı. Tapınakların yapımı ile birlikte yerel siyasi otoriteler üzerlerine tanrı desteğini aldıklarını halka ispat edecek, ona sundukları adakları göstereceklerdi. Aynı zamanda insanlar tanrı ile iletişim kurmak için bir alan ihtiyacı duymuş olmalıdır ki bu da tapınakların inşa edilmesini sağlamıştır. Tanrılara ayrılan bu yer tarafsızdı ve kimsenin mülkiyetinde olamazdı (Cole, 2004: 15). Tapınaklar yalnızca dini ritüelleri gerçekleştirmek amacıyla kullanılmazdı. Bazıları devletlerin ve kişilerin armağanlarını, başka tanrıların eşyalarını korumak amaçlı da kullanılırdı. Hatta bazıları dini işlevinden çok finansal bir merkez olarak kullanılmıştı. Yine idarî ve ticarî arşivler, vatandaşlık kayıtları tapınaklarda saklanırdı (Pedley, 2005: 16).

Geleneksel bir poliste tapınaklar şehir merkezinin içinde, *agora*¹⁴ ve *akropolis*¹⁵ çevresinde görece en güvenli alanlara yapılmışlardır. Politikada tanrının otoritesi başlıca güç sayılıyordu. Bu sebeptendir ki, sosyal ilişkiler ve politik yaşam mitlerle bağlanmıştır. Mitsel anlatılar yerel topluluklar ve onların kurumlarına olan bağı kuvvetlendirirdi. Tapınaklar kişilerin yerli, göçmen ya da kolonizasyon ile yerleşmiş olmasından doğabilecek kültürel ve sosyal farklılıkların önüne geçerek ortak bir paydada buluşmalarına yardım ederdi (Cole, 2004:16). Arkaik Yunan polislerinde tanrı kamu alanları ve özel mülklerin direkt hak sahibi görülürdü. Halk *akropolis*, *agora* ve tapınaklarda bir araya geliyordu. Tapınakların doğal sınırları devletler tarafından belirlenmiş sınırlar içerisindeydi (Cole, 2004:18).

Tapınaklar aslında her gün ziyaretçilere ya da ibadet edeceklerle açık olmazdı, özel günler ve şenlikler haricinde sadece sunak kullanılabilir olurdu. Tapınakların

¹⁴ Antik Dönem'de Yunanistan'da kentin ve dolayısıyla tüm şehir devletlerinin pazar yeri ve kamusal alanıydı. Sosyalleşmek ve ticari işlerin halledilmesi için kullanılırdı (Pomeroy v.d., 1999: 114).

¹⁵ Kent devletlerinin manevi odağının yer aldığı yüksekte yer alan, Erken Dönem'de hükümdarların ikametgahı ve baş tanrılara ev sahipliği yapan alandı (Pomeroy v.d., 1999: 273).

ibadet edilen kısmı özel günler haricinde kapalı olurdu (Bremmer, 1996: 28). Yaşamak için büyük evlere sahip değillerdi bu sebeple tapınaklar, bir araya gelmenin ve kurban sunularında bulunup, birlikte yiyip içmelerini, böylece de hem sosyalleşmelerini hem de güvenli bir ortamda olmalarını sağlıyordu. Ancak zaman zaman bu güvenli ortamı tapınaklara sığınan suçlular bozuyorlardı (Bremmer, 1996: 32). Bu konuya Bölüm 1.4.1’de ayrıntılı olarak değineceğiz.

Kutsal alanların bulunduğu yer orada inanılan tanrı veya tanrıların kimliğini de belirlerdi. Her tanrı bir yer ile özdeşleşmiştir. Örneğin Zeus Agoraios, *agora*, pazar alanlarının koruyuculuğunu ve ifade özgürlüğünü korumaktaydı. Ayrıca Zeus dağların zirvesi ile, *nymphe*’ler nehirler ile, Pan mağaralar, Artemis vahşi doğa, Poseidon ise denizle. Doğaya saygı tanrılara saygıyı da yansıtır (Cole, 2004: 30). Bir polis bölgesinin sınırları içinde yer alan tapınaklar yalnızca dini işleve sahip değildi, bunun yanında polislerin sınırlarını belirlemelerine yardım eder, kent sakinleri ile kent dışındakiler arasında bağlantı kurar, komşularla alışverişi kolaylaştırırdı (Pedley, 2005: 12). Yani sosyal manada da bir işleve sahipti diyebiliriz.

Ritüel alanları üç sebeple yaratılıyorlardı; yeni bir topluluk kurulurken, yeni ritüelleri adapte etme döneminde, kutsal olmayan bir alan içinde yapılacak sürekliliği olmayan ritüeller için diye sıralayabiliriz. Yeni bir şehir kurulduğunda ya da eski bir şehir yeni bir yere taşındığında yerel yerleşimcilerin bölgesine ve kırsal bölgenin dışına, sunak ve tapınaklar yerleştirilir. Kutsal objeler, tanrının taşınabilir tasvirleri, özel ritüel ekipmanları, kurban ateşi de yeni şehre taşınır ya da yeniden yapılırdı (Cole, 2004:39).

1.2. Tapınaklarda Yeralan Bölümler

1.2.1. Temenos

Hieron “kutsal mekân” ve *temenos* “kutsal alan” yaygın olarak kullanılan tapınakları ifade etmeye yarayan terimleridir. Bir tapınakta yer alan *naos*¹⁶ bölümü

¹⁶ *Temenos*’un içinde yer alan mabedin iç bölgesi için kullanılır. Roma tapınaklarındaki karşılığı *cella*’dır. Arkaik Dönem Yunan mimarisinde dikdörtgen basit bir yapıdaydı (Kipfer, 2000: 379).

ise, tanrı kült heykellerinin yer aldığı *cella* bölümünü de içine alan kutsal bölümdür. Tapınaklara özel döşenmiş kutsal yol ya da tören yolu geçilerek girilirdi. Her kutsal alan böyle açıkça tespit edilebilir değildir. Kırsalda yer alan bir koruluk, kaynak, kayalık ya da herhangi bir mağara da kutsal alan olabilirdi (Cole, 2004: 40). Kutsal alanlar tanrılara ibadet edilen ve ritüellerin gerçekleştirildiği alanlardır. Kutsal alan için kullanılan Yunanca ifadelerin *hieron* ve *temenos* olduğuna yukarıda değinmiştik. Ancak başlangıçta böyle yapılar yoktu ve ibadet, sığınma, sunu yapma, kurban ve arınma törenleri açık havada belirlenmiş doğal alanlarda yapılırdı. Bu bir mağara, ağaç, kayalık, bir tepe, nehir olabilirdi. *Temenos*'un genişliği ise bazen alçak bir duvar ile belirlenirdi. İçindeki odak nokta ise sunaktır. Kurban törenlerinin yapıldığı ilk dönemlerinde basit bir ocak yapısıydı. M.Ö.6.yy. da kutsal alanlar taştan yapılmış büyük tapınaklar, sütunlar ile gösterişli bir hal almaya başlamışlardır (Pedley, 2005: 29).

Temenos'un sınırları çizilirken sınır taşları *horoi* köşelere konulur ya da bir duvar *peribolos* çekilir ki sınırları belli olsun. Bu kapsadığı alana da *temenos* adı verilir. *Hieron* da içindeki kutsal yapıya verilen addır. Maksat alanı kapalı tutarak korumak değil, sınırları belirlemektir. *Temenos* içindeki her şey kutsaldır ve tanrının mülküdür. Alan duvarların değil tanrının koruması altındadır. Tapınaklar sığınmacılar için açıktır (Mikalson, 1998: 7). Onlar hiçbir şekilde dışarı atılamazdı. Tanrının mülkiyetinde olan bir şeyi *temenos*'tan çalmak, hem devlet hem de dini kaidelere aykırıydı. Atinalı kadın, erkek ve çocuk dileyen herkes Poseidon kültünün *temenos*'una girebilirdi. Tek bir şart vardı, o da kirli olmamalarıydı. Kişi cinsel ilişkiden kirlendiyse tapınağa temizlenip gelmeliydi. Doğum yapılmış bir eve giden bir kişi 3 gün boyunca tapınağa giremezdi. Bu durum yeni doğum yapmış bir kadın ve ebeler için daha da uzundu. Bir cenaze törenine katılmak ya da bir cesetin olduğu ortamda bulunmak da bir süre tapınaklara girmeyi engellerdi¹⁷ (Mikalson, 1998: 8).

Temenos'taki en önemli yer sunak iken, onun yerini Tunç Devri'nden (M.Ö.y.1100-750) Arkaik Devre (M.Ö.700-M.Ö.480) geçiş sürecinin sonrasında tapınağın kendisi almıştı. Kent devletleri büyüdükçe ve geliştikçe ibadet edilen

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.2.Eski Çağ'da Kirlilik Kavramı: *Miasma*.

yerlerin önemi de artmıştır. Örneğin Samos'taki Hera Tapınağı başlangıcında bir sunak ve kutsal bir ağaçtan ibaretken, sonrasında ise ilk olarak 8.yy. da adına bir tapınak binası yapılmıştır (Pedley 2005: 30). *Temenos*, insanların dünyası ve tanrıların dünyası ayrımını en keskin şekilde gösteren yerdir. Kutsal duvarlar kirli ve fani şeyleri dışarıda tutuyordu. Yunanistan'da bazı tapınaklara kadınlar ve yabancılar sokulmazdı. Kapılarında “Yabancılar giremez”, “Kadınlara yer yok” yazardı (Petrovic-Petrovic, 2016: 29).

1.2.2. Sunak

Kutsal alandaki en önemli ve odak nokta idi¹⁸ (Pedley, 2005: 60). Sunak; altar da denilen tanrıya yapılan sunuların gerçekleştirildiği sunu masasıdır (Adkins-Adkins, 2005: 369). Kurban sunuları Yunan dini ritüellerindeki temel taşıydı diyebiliriz. Bazen tapınağı olmayan kutsal alanlar olsa da, sunaksız bir kutsal alan düşünülemezdi (Mee, 2011: 275). Mikalson; “Bir ilahın sunağı yoksa büyük ihtimalle dinde yeri olmayan yalnızca edebi ve folklorik bir ilahtır” demiştir (Mikalson, 2010: 20).

Bunun yanında sunakların daha basit halde oldukları da görülmüştür. İlla ki bir sunu masası şeklinde değil sadece basit ve sığ bir sıvı sunumunu gerçekleştirmek için yapılmış yapılar da görülür. Su, süt, bal gibi sıvılar dökülürdü (Mikalson, 2010: 21). Bazı sunaklar ise sadece önceden sunulan kurbanların kömürleşmiş kemiklerinden oluşurdu. Bu küllerden oluşmuş sunakların en ünlüsü Olympia'daki Zeus Sunağı idi. En küçük kırsal tapınaklarda dahi sunak yer alır., büyük tapınaklarda ise zaten birden çok sunağa rastlayabiliriz (Pedley, 2005: 61).

Aynı zamanda tanrının gökyüzü¹⁹ ya da yeraltı tanrısı olmasına göre de sunu şekli değişmekteydi. İstisna olarak yeraltı tanrılarına yapılan sunular yeraltına, toprağa gömülürlerdi. Tapınaklar inşa edilirken sunaklar genelde dışarıya ve ön tarafa yapılmaktaydılar. Daha az görülse de iç mekanda da yer aldığı görülmektedir (Adkins-Adkins, 2005: 369). Gökyüzü tanrılarına sunulanların onlar tarafından

¹⁸ Bkz. Resim 1.2.

¹⁹ Yunan tanrıları Ouranik ve Kythonik tanrılar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ouranik olanlar Olimpos'taki 12 tanrıyı temsil eder. *Khthon* ise yer demektir ve yeraltı tanrılarını ifade etmektedir (Mikalson, 2010: 44).

görülebilmesi için açık alanlarda ve gökyüzüne doğru yakılan kurban parçaların kokularının yükselmesi sağlanmıştır. Genelde rahipler şafak sökerken yükselen güneşe doğru durarak ritüeli gerçekleştirirlerdi (Mikalson, 2010: 21). Ayrıca yeryüzü tanrılarına kurban edilen hayvan beyaz iken, yeraltı tanrılarına yapılan sunularda kurban edilen hayvan koyu renkli olur ve etinden katılanlara ayrılmadan tamamı sunulurdu (Mikalson, 2010: 44).

1.3. Tapınak Görevlileri

1.3.1. *Hiereia* ve *Hiereus*'luk

Eski Yunan dininde hem erkek hem de kadınlar kült adına hizmette bulunurdu (Pedley, 2005: 15). Yunanistan'daki rahip ve rahibelere dair en eski kanıtlar Linear B²⁰ tabletlerine yaklaşık M.Ö.1200'lere tarihlenmektedir. Genelde belli rollerde kutsal bronz işleyen ve tapınak anahtarını tutma görevlerinde betimlenmişlerdir. En yaygın olan tapınak görevlileri, rahibelik *hiereia* *ἱέρεια*, rahiplerde de *hiereus* *ἱερέυς*'tur. Kutsal şeylere *hiera*'ya göz kulak olmakla görevlilerdi. Genelde tapınaklarda tek bir *hiereus* ya da *hiereia* vardır (Adkins-Adkins, 2005:362 vd.). Toplumdaki cinsiyet ayrımları din görevlilerine de yansıyor. Erkek tanrılara genelde rahipler, kadın tanrılara ise rahibeler tarafından hizmet edilirdi. Ancak her zaman da böyle olmazdı. Bir kadın tanrıya erkek, bir erkek tanrıya kadının hizmet ettiği de görülürdü. Ancak erkeklerin kadın tanrılara hizmet etmesi her iki durum karşılaştırıldığında çok daha yaygındı²¹ (Cole, 2014: 126).

Bir kişinin rahip ya da rahibelik rolünü üstlenebilmesi için öncelikle iyi bir geçmişe sahip olması gerekmektedir. Birkaç kuşaktır kent vatandaşı olunması da iyi bir geçmişin göstergesiydi. Din görevlileri de bu sebeple genelde üst tabaka ailelerden geliyordu. (Adkins-Adkins, 2005: 362).

²⁰ Akhalar M.Ö. 15.yy.'da ana kara Yunanistan'dan gelmişler Girit'e gelmişlerdir. Girit'te Linear A yazısından etkilenecek Linear B yazısını geliştirmişlerdir (İplikçioğlu, 2007: 13).

²¹ Athena'ya devamlı bir şekilde bir rahip hizmet ederdi (Bremmer, 1996: 27). Rhodes'ta Athena'ya yalnızca genç oğlanlar, bakire tanrıça Artemis'e ise bakire rahibeler, Evlilik tanrıçası Hera'ya ise evli rahibeler hizmet ederdi (Adkins-Adkins, 2005: 362).

Erkek ve kadın tanrıya aynı yerde ibadet ediliyorsa ritüeller genellikle erkek görevlilerce yönetilirdi. Erkek tanrılar Apollon ve Diyonsos haricinde, nadiren bir kadın görevli ya da rahibeye sahipti. Apollon'a hizmet eden kadınlar özel arınma ritüelleriyle sınırlandırılmışlardır.²² Bu kadınların da ya bakire *parthenos* olmaları ya da çocuk doğuramayacak kadar yaşlı olması şartı aranıyordu (Cole, 2014: 127). Hellenistik Dönem'de Miletos'taki Dionysos hem rahip hem de rahibeye sahipti. Şehrin dışta kalan bölgelerinde seremonilerini gerçekleştiriyorlardı. Rahibeler ek olarak kurban törenlerini de yönetiyor, Dionysos kültünün kırsaldaki sunumlarını da denetliyorlardı. Şehir adına sunulan kurbanlarda kutsal materyallerin sorumluluğunu da onlar üstlenirlerdi (Cole, 2014: 128)

Rahip ya da rahibe olabilmek için genelde aileden, soydan geçme durumu söz konusu olmuştur (Pedley 2005: 15). Genelde bölgede tanrıya on yıllardır, hatta yüzyıllardır sadık olan bir ailenin yaşça büyük bir üyesi arasından seçilirdi. Ancak bunun kurayla, seçimle ya da satın alma yoluyla²³ olduğu da olurdu. Tapınakta rahip ya da rahibelik yapma durumunda bütün tanrılardan sorumlu ve ona karşı görevli olma gibi bir durum söz konusu değildi. Aksine sadece bir tanrı ile sınırlandırılmıştır.²⁴ Örneğin ya Athena Polias, ya Athena Nike veyahut da Athena Parthenos'a karşı görevli olabilmektedir. Genelde tanrı erkek ise rahip erkek *hiereus*, Artemis ya da Athena gibi kadın ise rahibeler *hiereia* tanrıya hizmet eder ve ritüelleri yönetirdi (Flower, 2015: 354; Mikalson, 1998: 11).

²² Tapınak görevlileri geleneksel olarak tanrıçalara rahibeler, tanrılara da rahipler hizmet ederdi. Ancak bazı istisnalar mevcuttur. Örneğin Athena'nın bazı kültlerinde erkek rahipler varken, Apollon'un da bazı kültlerinde örneğin Delphi kâhini yaşlı Pythia bunlar arasında gösterilebilir. Genel olarak kadınların halkın din yaşamındaki yeri daha büyüktü. Genç kız ve oğlanlar daha çok katılımcı olarak bulunurlardı. Atina'daki Poseidon Erechtheus gibi bazı rahiplikler aileden devralınırdı. 1000 yıllık bir sürece yayılan hep aynı aileden üyelerin görev aldığı rahiplikler söz konusudur (Adkins-Adkins, 2005: 362).

²³ Bu yöntem daha çok Hellenistik Dönem'de Küçük Asya ve kıyılarındaki adalarda yaygındı. Rahiplik seçimle, veraset yoluyla ve nüfuz ile elde edilen bir makamdı. Prosedür her yerde aynı değildi. Erken Dönem'de veraset yoluyla elde edilmesi yaygınken, Klasik Dönem'de Atina'da çoğunlukla seçim ile Küçük Asya ve Karadeniz kıyılarında atama ile rahiplik makamına gelindiği görülür (Flower, 2015: 354; Adkins-Adkins, 1997: 362; Cole, 2014: 123).

²⁴ Rahibin rolü bir haham ya da papazınki gibi değildir. İnananlara değil yalnızca tanrıya bağlıdır. Kültün tanrısına hizmet eder ve yetkileri sadece o kült ile sınırlandırılmıştır (Mikalson, 1998: 11). Cole ise, "rahip ve rahibelerin bir seferde birden fazla tanrıya hizmet edebilecek" lerini söylemiştir (Cole, 2014: 122). Burada kastedilen küçük kültlerdeki az iş yükünden kaynaklı bir durum olabilir.

Epidauros, Mnia ve Ayosia’da rahibelik makamının anneden kızına geçtiği görülür. Genelde kızın nitelikleri ve üstünlüklerini kızın babasının ailesi belirler. Kadınlar evlendikten sonra bile babalarının kızları olarak anılmaya devam ederler. Kadınlar arasında veraset yoluyla geçen tapınak memurluğunu en yaygın şekilde Demeter ve Athena kültlerinde görürüz. Atina’daki en ünlü ve seçkin rahibelik Athena Polias için olmalı. Kontrolü ise Eteobouadai denilen seçkin bir ailedeydi. Tapınak memurluklarının kura ile seçilmesi ilk olarak Atina’da başlamıştır. Bu prosedür ile seçilen ilk kişi Athena Nike’e hizmet etmiştir. 5. yüzyıl ortalarında takdim edilmesinin ardından Perikles rahibeye küçük bir tapınak inşa ettirmişti (Cole, 2014: 124).

Atina’daki en eski rahiplik kalıtsaldı ve hayat boyu devam ederdi. Eumolpidai²⁵ ve Kerykes aileleri Eleusis kültünü yöneten iki aileydi.²⁶ Eumolpidai ailesi *hierophant* yani başrahiplik yaparken, Kerykes ailesinin görevi ise *dadouchos*; meşale taşıyıcılıktır (Flower, 2015:354; Laurence-Strömberg, 2012: 96). Rahiplik görev süreleri, genelde nasıl görevli oldukları ile ilişkiliydi. Aileden gelen ya da satın alınarak elde edilmiş bir görev ise yaşam boyu devam ederdi. Ancak kura ile seçilerek elde edilmişse iki ile dört yıl arasında ya da bir festivalden diğerine kadar süren bir süreçte görevli olurlardı(Adkins-Adkins, 2005:362). Böyle özel rahiplik yapanların dışında kültlerin çok az bir kısmı için özel bir sorumluluk gerekir, bir tanrıya ömür boyu hizmet pek yaygın değildir (Cole, 2014: 122).

M.Ö. 5. yüzyılın ortalarından itibaren Atinalı vatandaşların şehir kültlerine *hiereus* ya da *hiereia* seçimi kura ile ya da oy çoğunluğu ile gerçekleşirdi. Bu görevler genelde yıllık olurdu. Bilinen en eski örnek; M.Ö.440 ya da 420’de kurulduğu düşünülen Athena Nike kültüne Atinalı kadınlar arasından kura yöntemiyle *hiereia* seçilmiştir. Bu seçimin yıllık mı yoksa daha uzun süreli mi olduğu bilinmemektedir. Hiereus ya da *hiereia* olmak için özel bir bilgi ya da eğitim söz konusu değildir. Ancak görev süreleri boyunca pek çok uygulamaya şahit olarak

²⁵ Bu aile her zaman Eleusis kültüne rahiplik yapmıştır. Athena Polias’a da daima Eteobutad ailesinden rahibe seçilmiştir (Parker 1996b: 58).

²⁶ Bkz.Bölüm 3.3.1.2. Eleusis Kültünde Arınma.

kendilerini geliştirebilirlerdi. M.Ö.5.yüzyılda Lysimache Athena Polias'a 64 yıl *hiereia*'lık yapmıştır (Flower, 2015: 355).

Din görevliği yüksek sosyal statü getiriyordu. Özellikle rahibeler Eski Yunan'daki kadın yaşamı göz önüne alındığında kadının, baba ya da koca iradesi dışında özgürce hareket etmesine olanak tanıyordu. Rahip ve rahibeler genelde ücret almazlardı ancak bazı sosyal ayrıcalıklara sahip olurlardı. Rahip ve rahibelere tanrılara kurban edilen etlerden verilir, hatta bazılarına ev dahi verilirdi. Örneğin Eleusis'teki Demeter rahibesinin bir evi vardır. Rahiplere de ücretsiz yemek ve tiyatrolarda kendilerine ön sıralardan yer ayrılması gibi imtiyazlar söz konusuydu (Adkins-Adkins, 2005:362).

Hiereia ya da *hiereus* dışında din görevlileri de mevcuttu. Büyük tapınaklarda bulunan görevliler; libasyondan sorumlu *spondophoroi*, kutsal su taşıyıcıları *loutrophoroi* ya da *hydrophoroi*, kâhin *mantis*, müzisyen *auletes*, kutsal yasaları yorumlayıcı *exegetai*, anahtar sorumlusu *kleidoukhai*, şarap dökücü *oinokhous*, yazıcı *grammateus* ve kurban kesici *magerios* sayılabilir. Neokoros'un orijinal anlamı "tapınak süpürücüsü"²⁷ belki daha sonra biraz yumuşatılarak tapınak yardımcısı ya da bekçi denilmiştir. *Diakonos*'lar da çeşitli ev işleri ile meşgul olurlardı. Tapınaklarda köleler de vardı bunlar da *hierodouloi* olarak adlandırılmışlardır (Adkins-Adkins, 2005:363).

1.3.2. Tapınak Görevlilerinin Sorumlulukları

Rahiplerin başlıca sorumluluk alanları adakları, kurbanları düzenlemek, tapınağın kendisini ve mülkünü korumaktı. Kendi bilgilerinden ya da otoritelerinden sorumluydular. (Mikalson, 1998: 11). *Hiereus*'lar; tapınakların fiziki ve finansal durumlarını yönetmek, ritüellerin doğru zamanda ve doğru şekilde yapıldığından emin olmak, kirlilik durumunda arınma işlemlerinin yapılmasını sağlamak, her sabah tapınağın açılması ve ziyaretçilerin denetimlerini sağlamakla yükümlüydü (Flower, 2015: 355). Platon, *neokoros* denilen tapınaklardan sorumlu kişilerden bahsetmiştir. Orospos'taki Amphiareion'da bulunan bir yazıtta *hiereus*'un her ay on günden az

²⁷ Temple sweeper. (Adkins-Adkins,1997:363).

olmamak üzere tapınakta olması gerektiği geri kalan zamanlarda da neokoros'un kutsal alandan sorumlu olduğu belirtilir (Flower, 2015: 356). Küçük bir kült rahibinin sorumlulukları onu yılda birkaç gün meşgul edecek kadardır. Devlet görevlisi olabilir ya da orduya hizmet etmeye devam edebilirdi. Rahiplikten elde edeceği gelir ise sınırlı olacaktır. Muhtemelen gelirinin bir kısmını kurban edilen hayvanların derilerinden ya da adak olarak sunulan yiyeceklerden sağlardı. Kısaca *hiereus* ya da *hiereia* tapınaklardaki törenlerde ritüellerin yöneticisiydi denebilir ancak yanında yardımcı rollerde görevliler de mutlaka bulunurdu (Mikalson, 1998: 11).

Bir *hiereus*, sunular, adak kurbanlar, tapınağın kendisi ve mülkiyetinden sorumlu olmasının yanında *hiereia*'yı da yönetirdi. Ancak bu görevler onlara bir ayrıcalık sunmazdı. Hatta bazı devlet tarafından sunulan kurbanlarda *magistrat*²⁸lar tarafından seçilen bir vatandaş kurban ritüelini bir rahip olmadan gerçekleştirebilirdi²⁹ (Flower, 2015: 355).

Kurban sunma yetkisi, *hiereus* tarafından yapılabilse de aslî görevi değildir. Normal bir vatandaş da kendi kurbanını tanrılara sunabilirdi; şehir ve tanrılar ya da insanlar ve tanrılar arasında bir arabulucu olarak dini görevlilerin olması gerekmezdi. Bu arabulucu görevi daha çok *mantis*³⁰lere aitti. Kurban sunularında din görevlileri kurban törenine başkanlık etseler de kurbanın gerektirdiği kesim işlemlerini yapmakla yükümlü değillerdi. *Mageiros*; adı verilen görevliler tarafından kesim ve pişirme işlemleri gerçekleştirilirdi. Etlerin dağıtılmasından ise *kreonomos* adlı görevli sorumluydu. Burada *hiereus*'tan beklenen gerekli duaları yapması ve gerekli olan örneğin; tanrıya ait kurban payının sunağa bırakılması gibi görevlerin yerine getirmesiydi (Flower, 2015: 355).

Tanrılara hizmette kurallar rahipler, rahibeler ve genel ibadet edenler için aynıdır. Her şehir kendine bir festival takvimi³¹ düzenler ve karmaşık ritüeller

²⁸ Roma'da yüksek devlet memurlarına verilen isim (Tekin, 2012: 321).

²⁹ Ayrıca kırsalda yer alan küçük tapınaklarda her zaman bir rahip mevcut olmazdı bu sebeple burada yaşayanlar kendi işlerini kendileri hallederlerdi (Bremmer, 1996: 28).

³⁰ Antik Yunan'da bilicilere verilen addır. Kehanet sanatında uzman kâhinlerdir. Gelecekte haber verme aynı zamanda şifa verme rolleri de vardır (Flower, 2008: 22).

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 1.1.

nesiller boyu belli bir düzenle uygulanmaya devam edilirdi. Her tapınak kendi ritüel ve sunularını yıllık, aylık ve bazı durumlarda da günlük olarak yapabiliyorlardı. Tapınakların korunması ve genel bakımı için gereken masraflar inananların bağışları ile gerçekleştirilirdi. Tapınağın yönetimi ve ritüellerin denetimi tapınak görevlileri ile resmi olarak belirlenmiş rahip ve rahibelerin sorumluluğundaydı (Cole, 2014: 122). Festivallerin düzenlenişi ve yönetimi seçilmiş magistrat'ların sorumluluğundaydı. Meclis üyeleri halk tapınaklarını denetlemek ve halk ritüellerine sermaye sağlamak ve düzenlemek sorumluluklarına sahipti. Rahiplik intikal ile işleyen bir sisteme sahipti. Bunun dışındaki memurluklar genel halka açıktı. Rahiplerin görev süresi genelde bir yıldı ancak ömür boyu süren rahiplikler de vardı. Rahipler ve rahibeler genel olarak gelenekleri ve yerel kült ritüellerini iyi bilmeliydiler. Yerel festival takvimleri ve ritüel görevlilerinin sorumlulukları da onlara aitti (Cole, 2014: 123).

Rahip ya da rahibe olmak, bazı kültürler haricinde büyük bir finansal kazanç sağlamazdı. Hem rahipler hem de rahibeler kurban olarak sunulan hayvandan paylarını alıyorlardı ve halk görevleri karşılığında bazen ödeme yapıyordu. Bazen de sunulan hizmet karşılığında şehir ya da bir grup tarafından uygun bir ödülle ödüllendiriliyorlardı. Eleusis'te rahibelere sadece bir ev sağlanmıyordu aynı zamanda her giriş ücretinden bir pay veriliyor ve erkek vatandaşlarla eşit haklardan yararlanabiliyorlardı (Cole, 2014: 126).

Rahiplerin ortalama ücreti, 1700 drahmedir. Fakat ortalama bir rahibe 350 drahme alırdı. Priene'deki Dionysos Tapınağı kayıtlara en yüksek rahiplik ücretini veren tapınak olarak geçer. Ücret 12.002 drahmeye kadar çıkabiliyordu. En düşük ücret ise 10 drahme ile Erythrai'dedir. Rahipliğe kabul bir ayine kabul ile denkti. En prestijli makamlar en zengin erkekler için ayrılmıştı. Halk ritüellerine mali destek sağlayan zengin erkeklere vergi affı ve özel ayrıcalıklar ile unvanlar almaya hak kazanırlardı. Bir kadına ise ayin ile alakalı sorumluluklar babası ya da erkek kardeşinin yokluğu durumunda düşer. Kadınlar kamu görevlisi olsa bile nadiren finansal olarak bağımsızlığa sahipti. Kocaları ya da oğulları, yöneticiler ve rahibeler arasında aracılık yaparlardı. Rahibelerin katılamadığı durumlarda eşleri ve oğulları onun yerine vekâlet ederdi. Atina'da Aglavros rahibesinin oğlu annesinin hizmetleri için meclis tarafında verilen onur ödülünü annesi adına kabul etmiştir (Cole, 2014: 125).

Rahipler, herkes gibi kendi evlerinde yaşarlar ve kendilerini diğerlerinden ayırt etmeyi sağlayacak özel giysiler giymezlerdi. Yalnızca festivaller ve özel dini törenlerde bir giysi giyer, bunun dışında herhangi birinden farklı görünmezlerdi. Tabii ki din görevlisi olmak toplum içinde bir saygınlık kazanmalarını sağlardı. Bu bazen bazı ayrıcalıkları da beraberinde getirirdi. Örneğin; Dionysos onuruna düzenlenen yıllık festivallerde, tragedya ve komedilerde rahiplere bir koltuk ayrılabilirdi (Mikalson, 1998: 11). Roma İmparatoru I.Theodosius M.S. 391’de pagan kültlerini yasaklayana dek rahiplik kurumu saygı ve otoritesini sürdürmüştür (Adkins-Adkins, 2005: 362).

1.4. Tapınakların Koruyuculuğu

1.4.1. Asyilia Kavramı ve Tapınak Sığınmacıları

Asyilia, terimi ilk olarak M.Ö.6.yy.da kullanılmıştır. Latince karşılığı “*asylum*” dur. Bu kelime dokunulmazlık, yağmalanamayan anlamlarına gelmektedir (Pedley, 2005: 97). Antikçağ’da dokunulmazlık kavramı için *hiketia/hikesia* da kullanılmıştır. Bir sığınmacıya *hiketes*, herhangi bir şiddetten kaçınmak için bir yere veya kişiye sığınması durumuna ise *hiketeia/hikesia* denilmiştir. Sarıkaya’nın belirttiği üzere ilk olarak Naupaktia Yasası’nda geçmiştir: “...herhangi bir kimsenin, her çeşit bitkisi dokunulmazdı ve yasaya uygun olarak gasp edilemezdi...” (Sarıkaya, 2012: 68 vd.). Dini yasalarca sığınanların korunması konusunda hiçbir sınır tanınmaz. Eski Çağ’da bu koruma alanı *asyilia* olarak adlandırılırsa da *asyilia*’nın farklı anlamlarda da kullandığını görebiliyoruz. Yabancı bir şehrin başka bir şehrin toprağına dokunamaması, iki toplumun birbirlerine intikamlarının yasaklanması ya da tapınakların mutlak dokunulmazlığının krallar, şehirler ve konfederasyonlar tarafından tanınması gibi³² (Chaniotis, 1996: 66). Tapınağa sığınan kişiler korunmaz ve güvende tutulmazlarsa buna sebep olan toplumu ve şehri veba gibi büyük

³²“*Lidya hükümdarı Kroisos oğlunun ile meşgulken Frigya Sardes’deki saraydan kirli ve arındırılmayı talep eden bir adam gelir. Adam şehrin geleneklerine göre arındırılmayı talep eder. Kroisos da talebini kabul eder.*³² *Kroisos adama sorar : “ Arkadaş, kimsin sen? Frigya’dan gelip neden bana sığındın? Kimi öldürdün?” diye sorar. Adam “Ey Kral, ben Gordios’un oğlu Midas’ın oğluyum. İsmim Adrastus, elimde olmadan kardeşimi öldürdüm ve babam da beni sürgün etti.” Kroisos Adrastus’u büyük bir misafirperverlikle karşılar ve geldiğin yer ve ailen benim dostlarım der” (Herodotos i..35.).*

tehlikeler beklerdi, tanrıların alanında birinin korunamıyor olması tanrıların öfkesini uyandırır (Pedley, 2005: 97).

Arkaik ve Klasik Dönem boyunca savaş dahi olsa tapınakların dokunulmazlıkları vardı.³³ Bu sebeple gerek yalvarıcı *hiketes*, gerekse dokunulmazlık *asylia* ile tapınağa sığınmış olsun bu kişiler dokunulmaz sayılırlardı. Tanrıya ait bir heykel ve sunağa dokunan fiziksel temasta bulunan kişiye artık dokunulamazdı (Sarikaya, 2012: 69). İnsanlar, tanrının kendilerini cezalandıracağı korkusu ile kutsal alana girdikten sonra günah işlemekten kaçınırdı. Kişi tanrının kutsal alanına girdikten sonra, herhangi bir tanrının heykeline, sunak ya da kült objesine dokunuyor olması korunma altına girmesi için yeterli görülürdü. Klasik dönemden antik dönemin sonuna dek kutsal alanın sınırlarını çevreleyen taşlardan itibaren dokunulmazlık demektir. Hellenistik ve Roma İmparatorluğu dönemleri ile birlikte bazı kent devletleri “dokunulmaz ve kutsal” ilan edilmişlerdir.³⁴ Şehirlerle ilgili kararnamelerde, kraliyet yazışmalarında bu kentlerin dokunulmazlık durumunun çığnenemeyeceğı net bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca sikkeler üzerindeki şehir unvanları da bu duruma kanıt oluşturmaktadır (Rigsby, 1997: 3, Sarikaya, 2012: 69). Tapınağa sığınma hakkı talep edenler ya da sığınanlar tanrının mülkiyetine ve varlığına saygı duyuyorlar demektir ve bu da tanrının koruması altına girmelerine buna hak kazanmış olmalarını sağladı. Onları öldürmek ya da zarar vermeye kalkışmak büyük bir suç olarak görülürdü³⁵ (Mikalson, 2010:147).

6.yüzyılın sonlarında Lydialı Paktyas³⁶, Perslere karşı başarısız bir ayaklanma gerçekleştirir. Bu olay sonrasında Kyme şehrine sığınmacı olarak alınır. Perslerin onun teslim edilmesi talebinde bulunurlar bunun üzerine Kymeliler, Didyma kâhinine bu işe tanrının da rızasını alarak karar vermek için danışır. Aldıkları

³³ Aischylos: “Sunağın koruması sur duvarlarından daha güçlüdür”, Euripides ise: “Tanrıların evi bütün insanları korumaktadır” demiştir. Bu ifadelerden de o zamanki düşünce yapısını anlayabiliriz. Günah, suç, hak ve adalet kavramlarından bağımsız olarak tapınak tüm sığınmacılarını korur, teslim etmez (Chaniotis, 1996: 67).

³⁴ Roma M.Ö. 193’te Teos’un, M.Ö. birinci yüzyılın sonlarında ise Tenos, Stratonikeia ve Aphrodisias’ın *asylia*’sını tanımıştır (Rigsby, 1997).

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 2.3.3.1.Atina’nın Arındırılması.

³⁶ “...Kymeliler Lydialı Paktyas’a ne yapacaklarına karar vermek için tapınağa birini gönderdiler. Kahin Paktyas’ı Perslere vermeleri gerektiğini söyledi. Bu cevap üzerine ondan kurtulmaya karar verdiler...” (Herodotos, i. 158).

cevap Paktyas'ın Perslere teslim edilmesiydi. Kehanet ocağına bir elçi daha gönderilir. Sözcü sorusunu bir kez daha tekrarlar fakat cevap yine aynıdır. Bunun üzerine elçi olarak gönderilen Aristodikos kehanet ocağının etrafında dolaşarak kuşları kovdu, yuvalarını da bozdu. Bu sırada tapınaktan bir ses duyuldu (Chaniatos, 1996: 65). Herodotos bu olayı şöyle anlatır:

“...Tapınaktan şöyle bir ses gelir: “ Hey, sen! İnsanların en dinsizi, ne yapıyorsun? Tapınağıma sığınmış olanları kaçırıyorsun.” Aristodikos hiç kaygısız cevap verdi: “ Ya sen, efendimiz, sığınanların gayretli savunucusu, sen de Kymelileri bir sığınmış teslime çağırıyor musun?” Orakl şöyle cevap verdi derler: “ Evet, çağırıyorum, ama bunu günaha girip yakın zamanda yok olasınız ve bir daha orakle gelip sığınmışları teslim edelim mi diye soramayasınız diye yapıyorum.”(Herodotos i. 159).

Eskiçağ dinlerinde bu tarz öykülere sıklıkla rastlarız. Bu tarz hikâyeler insanların ahlak ve inanç anlayışını sınavan testlerdi. Bundan ötürü tanrının buradaki mesajı açıktı. Tapınağa sığınan kişiler her ne sebeple olursa olsun korunmalıydı. Tapınağın koruyuculuğu sorguya mahal vermeksizin kesindi. *Sylân* Yunanca'da çalmak demektir. *Asylia* da bu fiilinden türetilmiş ve tanrının kutsalındaki çalınmaz, dokunulmaz eşya ve insanları tanımlamaktadır (Mikalson, 2010: 22).

Pek çok dinde kutsal olan ve olmayan arasında ayrım vardır. Herhangi bir tanrıya adanmış bir yerde tanrının otoritesi söz konusudur. Dışarıdaki seküler dünyanın kurallarına zıt gelse bile buradaki ahlâk anlayışı dışarıdan daha farklıydı. Antik Yunan'da bu durum oldukça yaygın ve çok daha güçlü bir şekilde görülmekteydi. Edebiyatta ya da günlük yaşamdan yazılarda rastlandığı üzere herhangi bir şekilde bir kişi tapınağa girer, sunağa sarılır ya da sadece kutsal alan sınırlarına girmiş dahi olsa artık dokunulmazdır. Artık kendi durumunu bir insandan ziyade tanrının takdirine bırakmıştır. Roma'da ise bu durum daha seçicidir ve tapınaklara sığınmak daha zor olmuştur. Her kutsal alan değil, belirli bir ya da iki tapınak bu hakka sahiptir. Kutsal alanın sınırları kişiye herhangi bir dokunulmazlık hakkı vermiyordu. M.S. 22'lere gelindiğinde Yunan kentlerindeki bu sığınma hakkının asayışı bozacağından endişe ediliyordu (Rigsby, 1997: 2).

Kutsal alan içinde hırsızlık ve herhangi bir şeye bir şeye verilen zarar; örneğin, kutsal alanda yer alan ağaçlara zarar vermek, ritüel saflığa; doğum, ölüm ya da kutsal alana demir sokarak kutsal alanın saflığına zarar vermek; hem Yunanistan hem de Roma’da ağır cezalara sebep olacak hareketlerdi. *Asyilia*’nın kutsal bölgenin dokunmazlığının koruyuculuğu için bazı durumlarda korsanlara ya da ücretli güçlere başvurulmuştur. Burada gereken mali destek ise tanrıya bağlıta bulunanlar tarafından sağlanmaktaydı (Rigsby, 1997: 18).

Arkaik poliste suç, niyet ve planlamanın bir etkisi yoktu, bir şeyin suç sayılması için elde somut kanıtların bulunması gerekliydi. Suç kavramının niteliği zaman içinde değişmiştir. Bu da *asyilia* ve *miasma*³⁷ kavramlarının niteliğini de etkilemiştir. *Asyilia*’ya yalnızca haksızlığa uğrayan adalet mağdurlarının sığınması haklı görülmeye başlanmış, *miasma* durumunun oluşması için ise kişinin suçunun yalnızca kanıtlara dayandırılması değil, aynı zamanda düşünce ve niyetlerin de etkisi olduğu görüşü yerleşmeye başlamıştır. *Asyilia*’da şiddet olayları da rastlanan durumlardandı. Bu durumda şiddet uygulayanlara Hellenistik Çağ’a dek herhangi bir yasal işlem uygulanmıyordu (Chaniotis, 1996: 70).

Tapınakların kirlilikten korunması için ve *asyilia*’nın istismar edilmesinin önüne geçmek adına bazı suçlu kategorisindekiler tapınaklardan kovulmuşlardır. Akropole ilişkin çalışmalarda elde edilen bilgilere göre bir kararname ele geçirilmiş ve bu kararnamede bir duvar inşası yer almaktadır. Böylece ne kaçak köleler ne de hırsızlar tapınağa sığınabileceklerdir. Ayrıca üç de oklu muhafız tapınağın güvenliği için yerleştirilecekti. Tapınağa girmesi yasak olan kişiler; Attik yasalara göre “*atimia*³⁸” sayılan kişilerdi ve onların tapınağa girmeleri yasaktır. Bu kuralı çiğneyen kişilerin ölümle cezalandırılacağı ve yalvarışlarının fayda etmeyeceği belirtilmiştir. Benzer yasalar savaşta başarısız olmuş erkekler, kaçaklar, korkaklar ve zina yapmış

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 2.2.Eski Çağ’da Kirlilik Kavramı: *Miasma*.

³⁸ *Atimia*, Yunan devletinde bazı vatandaşlık hakların geçici ya da kalıcı olarak kaybıdır. Bu hakları kaybeden kişiye de *atimos* denilirdi. Kişi devlete ait bir kurumda örneğin Boule ya da jüri üyesi olamaz. Agora ve kutsal alanlara giremezdi. Mahkemelerde konuşamaz ancak sadece katılımcı olabilirdi. Bu gibi bir durumda bir yabancı kadar hak kaybindan söz edilemezdi. Ancak M.Ö.6. ve 5.yy. da tüm yasal haklardan mahrum edilmişlerdi. Birisi tarafından öldürülebilir, malları yağmalanabilirdi. Bu da neredeyse sürgün edilmeye eşdeğerdir. Geçici olduğunda örneğin kişi borçluysa borcunu ödeyene dek ya da mecliste konuşma hakkının kaybedilmesi gibi durumlarla karşı karşı kalabilirdi (Hornblower-Spawforth, 1999: 208; MacDowell, 1978: 74).

kadınlar için de geçerliydi ve onların da tapınaklara girişi yasaklanmıştı (Chaniotis, 1996: 72).

Benzer uygulamaları Attika Bölgesi dışında da görebiliriz. Chaniotis, Kleomenes³⁹'in ölümünden sonra Sparta'daki acımasızlığı anlatan bir olayda, *ephor*⁴⁰ların Athena Chalkioikos Tapınağı'nda katledildiğini anlatır (Chaniotis, 1996: 73). Tapınağa sığınanların durumuyla ilgili kâhine danışılırdı. Atinalı politikacılardan Kallistrastos⁴¹ vatan hainliği ile suçlanıyordu. Atinalılar tarafından M.Ö.361'de ölüme mahkûm edildi. Önce Methone sonra da Delphi'ye kaçtı. Orada Apollon kâhinine danıştı. Bunun üzerine Atina'ya dönmesi ve orada adil yargılanacağı kararını aldı. Nitekim döndü ve 12 tanrının sunağına sığındı. Buna rağmen devlet tarafından idam edildi. Bu örnek ile laik kanunların günahkâr olan kimselerin cezalandırılmasında, tapınak otoritesinin ve *asylia* kurallarının tanınmadığını görebiliriz (Chaniotis, 1996: 78). Zaman içinde tapınakların kayıtsız şartsız herkesi kucaklayan yapısı değişmeye başlamıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi bazı sınırlamalar getirilmiştir.

1.5. Tapınaklarda Arınma

1.5.1. Tapınaklarda Kirlilik

Yunanlılar için inanç sistemi tanrılar tarafından belirlenmekten ziyade, ataları tarafından uygulanmış gelenekler çerçevesinde oluşturulmuş bir din sistemi idi. Örneğin ölü gömme ve cinsel ilişki sonrasında yıkanmadan kutsal alanlara girmek gerekirdi (Mikalson 2010: 146). İnsan doğası gereği yemek yemek, uyumak, boşaltım yapmak ve cinsel ilişkiye girme gibi doğal ihtiyaçlara sahiptir. Ancak *akropolis* alanında insan kimliğini bir kenara bırakmalı ve bu ihtiyaçlarından bir

³⁹ III.Kleomenes (M.Ö.260-M.Ö.222) M.Ö. 235-219 yılları arasında Sparta'da başa geçmiştir. Lykurgos'un yasalarını yeniden geçerli kılmak üzere reformlar yaptı. Ephor'lüğün kaldırılması için için çaba gösterdi. Ancak Akhalılara yenildiği bir savaş sonrasında Mısır Kralı'nın yanına kaçarak orada kendi canına kıymıştır (Howatson, 2013: 491).

⁴⁰ Yürütme, yargı ve disiplin yetkilerini birleştiren bir memurluktu. Görevlerinde yalnızca bir yıl boyunca tutulurlar ve tekrar aynı göreve gelemezlerdi. Yalnızca çoğunluğun hem fikir olduğu günlük meseleleri idare ederlerdi (Hornblower -Spawforth, 1999: 529).

⁴¹ M.Ö.4.yy.da yaşamış, Atinalı hatip ve devlet adamı. M.Ö. 378'de *strategos* seçilmiştir. M.Ö. 371 ve 360 tarihleri arasında Atina siyasetinde aktif rol oynamıştır (Howatson, 2013: 465).

sürelğine mahrum kalmalıdır. Bunlara ek olarak pişirme kapları ve gübre kullanımı da yasaklanmıştır. Atina’da *akropolis* ve çevresi yerleşime kesinlikle kapatılmış ve buraya özel bir statü kazandırılmıştır. Ek olarak temizlik ve perhiz konusunda da farklı anlayış ve inanışlara sahip olan tapınaklar mevcuttu (Cole, 2014: 58).

Kutsal mekânlarda cinsel ilişkiye girmek, cinsel ilişkiden sonra yıkanmadan kutsal bir yere girmek de çoğu toplumda olduğu gibi Mısır toplumunda da yasaktı. Mısır’da tapınakların girişinde; “Tapınağa giren herkes saf olmalı” yazar. Mezarlıklara girerken de aynı durum geçerlidir. Arınmak için kişiler üzerlerine su döker, tütsü yakar, sodyum karbonat ile temizlenir, ya da kıyafetler değiştirilerek yapılmaktaydı. Krallar, rahipler ve ölümler arınmış ve saf olmalıydı (Bleeker, 1966: 86).

“Mısırlılar tapınaklarda kadınlarla ilişkiye girmekten kaçınan ve ilişki sonrası tapınağa girmeme konusunda dikkatli davranan ilk halktır. Yunanlılar ve Mısırlılar dışındaki halkların çoğu bu hususa dikkat etmezlerdi. Çünkü insanları hayvanlarla bir tutarlardı. Hayvanlar ve kuş tapınakta çiftleşirken tanrılar bunlardan rahatsız olsaydı yapmazlardı diye bakıyorlar. Bu sebeple de yaptıklarında bir sakınca görmezler. Ancak Mısırlılar bu ve birçok konuda tapınağa saygısızlığa katı bir şekilde karşı dururlardı.”
(Herodotos ii.64)

İnsanlar ve tanrılar dünyası arasındaki sınırı korumak adına kutsal alanda insani hallerden uzak durmak yoluna gidilmiştir. Bu nedenle tapınaklar doğum, ölüm, cinsel ilişki gibi eylemlerden uzak tutulmaya çalışılmıştır. Erkekler ve kadınların kendi beden sınırlarını korumakta sorun yaşadıkları düşünülmüştü. Ancak kadınların fiziksel süreçlerini yaşarkenki kirliliklerinin daha bulaşıcı olduğuna inanılıyordu. Bu sebepten kadınların tapınaklara girişi erkeklere göre daha kısıtlıdır (Cole, 2014: 113).

Ayrıca tapınaklara girerken beyaz olmayan koyu renkli giysiler giymek yasaklanmıştır. Pythagoras⁴²’ı felsefe savurganlık ve gösterişli yaşama karşı çıktığı

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 2.5.3.Felsefe ve İçsel Arınma.

için lüks giysiler, pahalı aksesuarlardan kaçınılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca kutsal alana girmeden önce ritüel temizlenme su serperek ya da yıkanma yoluyla yapılmalıydı. Kirli sayılan maddeler ve durumlardan uzak durulmalıydı (Petrovic-Petrovic, 2016: 59). Yunan inançlarına göre uğursuzluk; kutsanmamış bir kaptan yemek yemek, bir kadının yıkanma suyunda yıkanmak, bitmemiş bir evde karga ötmesi, bir çocuğun mezar yapısına oturması gibi durumlar uğursuz sayılmıştır (Cole, 2004:34).

İnsanlar da tanrılarla bir buluşma yeri olarak tapınakları belirlerler. Tanrılarla iletişim için insanların temizliğin rutin kurallarına uymaları gerekiyordu. İbadet eden kişi temizlenmediyse; *ou katharos*, kutsal alanın maneviyatına ve ritüelin kutsallığına gölge düşürürdü. Ölüm bir kirlilik sebebi olarak görüldüğünden temas eden kişi kirli *miaroi* sayılırdı. Tanrılar ölümsüzdür ve ölüyle temas etmek demek insanın tanrıyla olan ilişkisine bir fanilik sokması demektir. Doğum, ölüm, cinsel ilişkiye girmek, yemek yemek, boşaltım yapmak insanlara özgü hallerdi ve bu ihtiyaçlar tapınaklardan uzakta tutulurdu. Bu alan kirletilmez, fani şeylerden olabildiğince uzak tutulur, özel bir temizlik uygulanır ve temiz olmaya özen gösterilirdi (Cole, 2012: 130).

Tapınağa ve alanına hiçbir silah, *petasos*⁴³, *kausia*⁴⁴, broş, altın ne de altın kaplama yüzük sokulması ve elbiselerinin, ayakkabılarının dışında herhangi bir aksesuar taşımaları yasaktı. Ayrıca kurban sunanların haricinde *stoa*'da kalmaya da izin verilmezdi. Hayvan derisinden yapılmış aksesuarlar, kıyafetler ve belli renkler, makyaj ya da lüks objeler genel olarak hoş karşılanmazdı (Lupu, 2005: 16).

Erkek gücü ve otoritesi tapınaklarda ve kutsal alanlarda daha güçlüydü (Cole, 2014: 102). Yunan ritüel düzeninde kadın ve erkek her zaman aynı ritüel alanını paylaşmazlardı. Thasos'ta 5.yy. ortalarında Herakles tapınağının girişinde şöyle yazılmıştır: “Thasos'ta Herakles için kadınların ritüellere katılması ve bir keçi ya da

⁴³ Alçak tepeli ve geniş kenarlı çeneden bağlanan bir şapka türüydü ve Hermes de bu şapka ile tasvir edilirdi (Hornblower-Spawforth, 1999: 690).

⁴⁴ Makedonyalılara ait olduğu düşünülen bir başlık şeklidir. Baş korumak için bir zırh görevi gördüğü düşünülse de Ksanthos Letoon'daki bir kutsal metinde *temenos*'ta giyilmesi yasaklanan askeri giysiler arasında yer almıştır. Çoğunlukla deriden olduğu düşünülse de keçeden yapıldığını da düşünenler vardır (Paliadeli, 1993: 123).

domuz yavrusu sunmaları uygun değildir” (Cole, 2014: 100). Aynı şekilde Phokis’de de Herakles⁴⁵ kadın düşmanı olarak tanınıyordu (Cole, 2014: 101). Bunun sebebi ise muhtemelen efsanelere dayanır. Herakles’i kıskanan Hera’nın, ona bir delilik hali verip çocuklarını öldürmesine sebep olmuştur (Grimal, 2007: 249). Çocuklarını katletmesi ve Hera ile olan düşmanlığı onun kadın düşmanı sayılmasına sebep olmuş olabilir.

Atinalı tarihçi Plutarkhos, Kronos Tapınağı’na sinekler, köpekler ve kadınların giremediğini söyler. Sinekler kurbanın organ ve cesediyle beslendiği için pis sayılırlardı. Kadınlar burada kirli sayılan bir hayvan ile denk görülmüştür. Kadınların kirli sayılmasının başlıca sebeplerinden biri vücutlarının doğal işleyişine müdahale edememeleriydi. Aynı şekilde Lindos’taki bir tapınakta da girişi yasaklı olanlar belliydi. Düşük yapmış bir kadın, köpek ya da eşek, bir ölü ya da lohusalık dönemindeki bir kadınla temas edenler giremezdi (Cole, 2014: 104).

1.5.2. Tapınağa Girmeden Önce Arınma

Kutsal yerler her zaman aynı nitelikte değildir. Bazen koruma amacıyla tapınakların insandan uzak noktalara yapılması -doğal kaynaklar, nehirler ve doğal tepeler- tercih edilmiştir (Cole, 2014: 57). Vücut temizliğine de kutsal alanlarda çok daha fazla önem verilirdi. Bu sebeple en önemli ritüelleri yöneten tapınak görevlilerinin titiz bir şekilde arınma prosedürlerini yerine getirmeleri beklenirdi.

Pausanias bu prosedürleri tanımlarken Elis’teki “On Altı Kadın”dan da bahsetmiştir⁴⁶. Bu kadınlar Olympia’daki törenlerden sorumlulardı. Onlar Hera’nın onuruna elbiseler giyerler ve Dionysos onuruna düzenlenen bir festivali yönetirlerdi. Genç kızların koşusu ve yerel kadın kahramanlar için toplu danslardan da

⁴⁵ Herakles, Zeus ve Alkmene’nin oğludur. Hera, Zeus’tan Perseus soyundan doğan ilk çocuğun büyük bir egemenlik kuracağı sözünü alır. Ancak Alkmene’nin Zeus’tan hamile olduğunu öğrenir öğrenmez ebe tanrıça Eileithyia’ya söyler, Sthenelos’un eşi de bu sırada hamileydi ve onun yedi aylıkken doğurmasını sağlar. Böylece Perseus soyundan doğan ilk erkek Eurystheus olur (Erhat, 1996: 133).

⁴⁶ “...Her dört yılda Elis’teki On altı Kadın Hera için Herea adı verilen oyunu düzenler ve Hera’nın giysisini her dört yılda bir yeniden dokurlardı. Oyunlarda bakire kızlar koşu yarışması yaparlardı. Bunların hepsi aynı yaşta değildir. Koşu sırası küçükten büyüğe doğru olurdu. En sonda en büyük bakire koşardı. Şaçları açık sağ omuzları göğüslerine dek açık şekilde, dizlerine kadar inen tunikle koşarlardı. Kazanan bakirelere zeytin dalından taç ve Hera’ya kesilen öküzden bir kısım verilirdi...” (Pausanias ix.16.1-3).

sorumlulardı. Dionysos için yönettikleri tören haricinde onlar hep tanrıçaları onurlandırırldı. *Hellandikai*⁴⁷ ve Elis'teki On Altı Kadın özel bir statüye sahipti. Haliyle kendilerini özenli bir şekilde arındırmaları beklenirdi (Cole, 2014: 136). Arınma uygun bir domuz yavrusunun kurban edilmesi veya su ile gerçekleştirilebilirdi (Cole, 2014: 137).

Yunan ve Roma uygarlıklarında su ile bağlantılı arınma gereçlerine bakacak olursak “*louterion, peirrhanterion ve asamynthos/pyelos*” görülebilir (Cevizoğlu 2008: 283). Arınma kaplarının belirlenmesi ilk olarak yedinci yüzyıl sonlarında gerçekleşmiştir. Bu gelenek Homeros'un yerleştirmesiyle kuruldu. Kutsala arınma olmaksızın ulaşamazdı. Hector⁴⁸: “*Saygım beni kirli ellerle Zeus'a libasyon yapmaktan korusun*” demiştir (Parker, 1996a: 19).

Tanrıların mülkü olan alanları insanların alanlarından ayırmak adına girişe; sınır taşları *horoi*, duvarlar *periboloi*, su havuzları *perirrhanteria* yerleştirilir. Böylelikle buranın kutsallığı vurgulanmış olurdu (Cole, 2004: 36). Özel su havuzları *perirrhanterion* ya da *hegisterion* girişe yerleştirilmiştir. Söylediğimiz gibi bunlar kutsal bir alana girildiğinin de göstergesiydiler. *Perirrhanterion*, geniş ve sığ, el yüksekliğinde dar bir sütunun üzerinde yer alır. Genellikle taştan yapılmıştır, bazen mermer ya da değerli metallere de yapıldığı görülür. Çok nadir olmakla birlikte seramik yapıldığı da olmuştur. M.Ö.7.yüzyıl ortalarında Samos ve Isthmia'da erken dönem örnekleri görülmektedir. 6.yüzyılda ise daha yaygın hale gelmişlerdir (Cole, 2004: 43).

Yunan ve Roma uygarlıklarında vücut temizliğinde kullanılan su ve ritüel arınmadaki suyun kullanım şekli farklılık gösterir. Vücut temizliğinde yıkanmak şeklinde görülürken; arınma sırasında ise suyun üstüne serpiştirilmesi yöntemi görülür. Bu işlemler için içine su konan tekneler kullanılmıştır (Cevizoğlu, 2008: 284). *Louterion*; yıkama teknesi yıkamak anlamında kullanılan *louein* fiilinden türetilmiştir. Yıkama suyunun konulduğu çanak ya da kap manasına gelmektedir.

⁴⁷ Olimpiyat Oyunları, Nemean Oyunları ve Asklepion Oyunları'nda baş yargıç unvanı ile oyunları denetleyen kişilerdir (Kyle, 2005: 603).

⁴⁸ “...Truvalılar, Priam'ın oğlu büyük Hector'un liderliğinde yönetildiler. Onlar açık ara en iyi ve güçlü orduyu yönettiler...” (Ilias ii.816-818).

Perirrhanterion ise kelime anlamı olarak su serpiştirmek demek olan *perirraiyo* fiilinden türetilmiştir (Cevizoğlu, 2008: 285). *Perrirhanterion* ile *louterion* arasındaki fark dinsel arınma için kullanılan *perrirhanterion* adını almasıydı. Her ikisi de aynı görüntüye sahip olmalarına rağmen kullanım amaçları isimlerdeki farklılığı yaratmıştır (Cevizoğlu, 2008: 284).

Perirrhanterion, temizlik işlevinin yanısıra kutsal alana girildiğinin ve bu sebeple de yeterli ve gerekli özenin gösterilmesi hususunda bir uyarıcı mahiyetinde kullanıldığına değinmiştik. Bunun içine konan su saf bir kaynaktan gelmektedir çünkü, amaç kirleri yok etmektir. Bazı erken dönem *perirrhanterion*'lar üç kadın *korai* figüründen; yapılmış bir kâse üzerine yerleştirilmiştir. *Hydrophoroi* ise; su taşıyan bekâr kızlara verilen addır. Onların bakire oldukları için suyu temiz kıldıkları düşünülmektedir. *Perirrhanterion*'u taşıyan *karyatid*⁴⁹lerin de bu amaçla buraya konmuş olduğu düşünülmektedir. Bu su havuzu yıkanmak için kullanılmaz, arınmak isteyenlerin küçük miktarlarda su serpmek şeklinde kendi kendilerini temizlemelerine hizmet ederdi (Cole, 2004: 45).

Metal, taş ya da pişmiş topraktan üretilmiş olan bu tekneler evlerde, kamuya ait yapılarda, kutsal alanlarda ve mezarlıklarda ölü kültlerinde kendilerine yer bulmaktaydılar. Bu tekneler; *perirrhanteria*, *hagisteria*, *louteria*, *aporrhantaria*, *khernibon* gibi isimlerle epigrafik belgelerde yer almışlardır. İçlerinden *khernibon* adı verilen tekne diğerlerine kıyasla daha küçüktür ve rahiplerin kurban törenleri sırasında ellerini yıkamak amacıyla kullandıklarını biliyoruz (Cevizoğlu, 2008: 284).

1.5.3. Tapınaklarda Yapılan Sunular

Yunan dininin temelinde, gereken işleri yaparak ve hediyeler sunarak tanrıyı onurlandırmak yer alırdı. İnananlar tanrının gücüne ve iyi halleri sağladıklarına inandıklarından onu memnun etmek istiyorlardı. Yunan tanrıları sevgi değil saygı

⁴⁹ Yunan mimarisinde sütun görevi gören kumaşla kaplı, giyinik kadın figürlerdir. En ünlü *karyatid*'ler, M.Ö.421 ile M.Ö.406 yılları arasında yapılmış olan Athena'nın Erechtheion'unundaki *karyatid*lerdir (Hornblower-Spawforth, 1999: 297).

beklerlerdi. Hristiyan geleneğinin aksine Yunan tanrısı Zeus⁵⁰ inananların babaları değildi, inananlar da aynı şekilde onun çocukları değillerdi (Mikalson, 1998: 23).

Yunanlar tanrılarını onurlandırıyorlardı çünkü tanrının gücü onlara yardım edecekti. İnsanlar, hayvanlar ve bitkilerin verimliliği, ekonomik refah, iyi bir sağlık ve tehlikelerden korunmak için tanrıya saygılarını göstermelilerdi. Demeter ritüelleri doğrudan tarımdaki verimlilikle ilgiliydi⁵¹. Aphrodite insan doğurganlığı, Hera evlilikle ilişkilendirilmişti. Yunanlar, insan gücünün farkındaydılar, ancak her şeye de güçlerinin yetmediğinin farkındaydılar, bu sebeple fırtınalı bir havada denize açıldıklarında tanrının gücünün onlarla olduğunu bilmek onları rahatlatırdı. Ancak tanrıları için bir yasaya sahip değillerdi (Mikalson, 1998: 23). Yunan dininde dindarlık büyük ölçüde tanrıya doğru şekilde sunular yapmakla ilişkiliydi. Dinsizlik, aptallık ve delilikle eş değer görülürdü. Tanrılar dinsiz kişileri cezalandıracaktı. Hatta vatandaşlar aracılığıyla dinsiz kişilere toplumun huzurunu bozdukları gerekçesiyle devlet mahkemelerinde dava açılırdı.⁵² Ya inanılan tanrılara yeterli inancı duymadığından ya da devletçe onaylanmayan yeni tanrılardan bahsedildiğinde bu tarz durumlar yaşanırdı. Yasal cezalar ise oldukça sert olabilmekteydi. Bu konuda suçlu olduğu düşünülen kişi ya ölüme ya da sürgüne mahkûm edilirdi (Mikalson, 1998: 25)

Eskiçağ Grek dininde her özel dua ya da halka açık kurban törenlerinde sıvı sunum; libasyon görülürdü. Libasyon; tanrıların, kahramanların ya da ölülerin onuruna kurban törenlerinde sıvı sunumudur. Bu bazen saf bir şekilde şarap olurken, bazen de süt, bal ya da su ile karıştırılmış şarap olabilmekteydi. Bazen de sadece kan sunulurdu. Kurban sırasında hayvandan akan kan bir kapta biriktirilip sunağa, bir

⁵⁰ Yunan tanrılarının başı, yıldırımların efendisi, Olimpos Dağı'nı yöneten gökyüzü tanrısıdır. *Kydistos* en görkemli, *megistos* en büyük, *hypatos* en yüce epithetleri ile anılmıştır. Zeus'un Girit'te doğduğu kabul edilir. Annesi Rhea, babası Kronos'tur. Rhea, Kronos'un onu yutmasını engellemek için olduğu yere taş koyar. Bu sırada Kouret'lerin gürültülü dansları ile ağlama sesi de bastırılmıştır, böylelikle Kronos'un Zeus'u bulması engellenmiştir. Zeus, Kouret'ler tarafından büyümüştür. Büyüdüğünde Kronos'a karşı iktidarı ele geçirmeye karar verir. Bu mücadele yaklaşık on yıl sürer, sonunda da kazanır (Dowden, 2006: 3vd.)

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.3.1.1. Thesmophoria Festivali.

⁵² Sokrates (M.Ö.469-399) bu suçla yargılananlar arasındaki en önemli tarihi figürlerden birisidir. Hayat tarzı ve din hakkındaki görüşleri düşman kazanmasına neden oldu ve hakkında dava açıldı (M.Ö.399). Ardında yazılı bir eser bırakmamıştır, görüşleri hakkındaki bilgilerin çoğu Platon ve Ksenophon'dandır. Gençlerin ahlakını bozduğu gerekçesiyle yargılandığı mahkeme tarafından zehir içerek ölmeye mahkûm edilmiştir (Hornblower-Spawforth, 1999: 1420).

taşa ya da toprağa dökülürdü. *Sponde* önemli anlaşımlardaki libasyonlar için, *khoai* ise ölümle ilişkilendirilmiş libasyonlar için kullanılırdı. En yaygın sıvı sunumu genelde suyla karıştırılmış şaraptı. Su, süt, yağ ve bal yalnız belli ritüellerde kullanılırdı. Sıvıları dökmek için kullanılan metal kaplara *phiale* ismi verilmiştir (Patton, 2009: 33; Adkins-Adkins, 2005: 373). Libasyonlar yalnızca kutsal alanlarda yapılmazdı. Günlük yaşamın bir parçasıydılar. Şafak vakti, alacakaranlıkta ya da yemeklerde yapılırdı. Sevinçli bir haber aldıklarında, bir sefer başlangıcında, cenaze törenlerinde de libasyonlar sunulurdu (Pedley, 2005: 81).

Tanrılara kek, meyve, süt ve özellikle şarap sunulurdu.⁵³ Bu halkı mutlu eden tanrıların da mutlu olduğu tahmin edilen yiyeceklerdi. Ancak en önemlisi kurban sunusudur. Latince *sacer-facere* kurban etmek anlamına gelmektedir. Bir hayvanı kurban etme ritüeldir ve uzun bir süreçtir. Sadece kesmekten ibaret ve kan akıtmaktan ibaret değildir. Bir inek kurban edildiğinde önce temizlenir ve süslenirdi. Daha sonra sunağa götürülür, sersemletilir, öldürülür, kanı akıtılır, parçalara ayrılır ve tanrıya sunulurdu. Genelde parçalara ayrılmış bir halde sunulurdu. Hayvanın bazı bölgeleri sunağa konulup yakılırdı, bu ritüele katılanlar için coşkuyu en çok yükselten andı. Hayvanın bazı bölgelerini ya da holocaust ile tüm hayvanı yakma sırasında iştah açıcı kokuların tanrıların katına çıktığına ve onların memnun olduklarını düşünürlerdi. Bu tarz ritüeller bireysel değil, topluca yapılırdı. Birlik, beraberlik duygularını kuvvetlendirirdi. Yunanlar tanrılara yaptıkları bu sunuların onlara iyi bir şekilde döneceğine inanıyorlardı. Bunu da tanımlamak için *charis* kelimesini kullanmışlardır (Mikalson, 1998: 26)

Fedakârlıklar illa ki kanlı olacak değildi. Herhangi bir kan akıtmadan da meyve, sebze, tahıl ya da ekmek de sunu olarak kabul edilebilirdi ancak bunların sunakta yakılmış olması gerekli görülürdü. Öteki türlü sadece bir sunu olarak kabul edilirdi. Her kurban ediş ya da bir şeyi feda etmek⁵⁴ sunu sayılırken, her sunu bir fedakarlık sayılmamaktadır.(Pedley, 2005: 80). Yiyecekler dışında, yerli otlardan ya da Doğu'dan getirilmiş olan pahalı bitkilerle hazırlanmış tütsüler de sunulurdu.

⁵³ Bir sıvı sunumu olan libasyonda şarap sunmak, sunağa şarap, süt, zeytinyağı ya da bal dökülürdü. Sıvı sunumlara karşılık olarak sebzeler, kekler ve meyveler de tanrılara hediye olarak görülürdü (Pedley, 2005: 81).

⁵⁴Bkz.yuk.satır.

Bunlar kişisel sunularda kullanıldığı gibi tapınaklarda da kurban törenleri sonrasında yanan et ve kıl kokusunu etkisiz hale getirmek adına da kullanılırdı. Bunun da yanında yine kurban olarak sunulacak hayvanları süslemek için de kullanılırdı. Zeytin ve defne ağaçlarından taçlar her tür çiğ ve pişmiş yiyecek, tahıllar, bakliyatlar sunular arasında sayılabilir. *Pelanos* adı verilen genelde hayvan şekilleri verilerek sunulan kekler de sunulanlar arasındadır. Hasattan elde edilen ilk mahsulün ve yenilecek yemeğin bir parçasının tanrının payına bırakılması da yapılan uygulamalardandır⁵⁵ (Adkins-Adkins, 2005: 373).

1.5.4. Tanrı Figürlerinin Arındırılması

Yunan kültürlerinde heykellerin doğal kaynak, nehir ya da denizlerde yıkanması, özellikle de tanrıça heykellerinin yıkanmasına oldukça sık rastlanırdı. Yıllık düzenli yapılan arınma ritüellerine ek olarak bir tapınak ölümle ya da kan ile kirlenmişse figürler yıkanmak için çıkarılmalı ya da yerinde yıkanmalıdır⁵⁶ (Parker, 1996a: 27).

Suyla yıkanmanın kişileri suçtan arındırdığına, ölümlerin varlığından kaynaklanan kötülükleri temizlediğine ve deliliği geçirdiğine inanılır. Tapınaklara girmeden önce ve kurban törenlerinde yıkanmak gereklidir (Cevizoğlu, 2008: 283). Tapınaklarda tanrı figürleri de doğal şartlar gereği kirlenirlerdi. Tapınak görevlileri⁵⁷ bu temizlikten sorumluydu. Hassas bir şekilde figürler üzerinde biriken kirler yok edilmeye çalışılırdı (Burkert, 1985: 116).

Antik Çağ'da su yalnızca bedeni temizlemek amacıyla kullanılmamıştır inanişâ göre ruhu da günahlardan arındırıp temizlerdi (Cevizoğlu, 2008: 283). Suyun içine daldırarak temizlenme ritüelinin kökleri çok eskilere dayanmaktadır. Tanrı heykelleri suya batırılırdı ki böylece tarımda bereketin artacağına ve tanrının güçlerinin artacağına inanılırdı. Romalılar'ın 27 Mart gününde kutladıkları Hilaria

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.3.3.1.1.Thesmophoria Festivali.

⁵⁶ Eski Mezopotamya'da da tanrı yontularının yıkanmasına rastlamaktayız. Bunlara, *Mis Pi* "ağız yıkama" ve *Pit Pi* "ağız açma" ritüelleri denirdi. Bu eylemler şarapla, kutsal su ya da yağ ile yapılırdı. Ağız yıkama ritüeli ile insanlardan kaynaklı kirlerden arındırılan tanrı tasviri ağız açma ritüeli ile de tanrısal güce kavuşturulurdu. Böylece insanlara yeniden yardım edebilecek ve gücüne kavuşacaktır (Ay, 2013: 4 vd.).

⁵⁷ Bkz.yuk.Bölüm 1.3.1. *Hiereia* ve *Hiereus*'luk ve 1.3.2.Tapınak Görevlilerin Sorumlulukları.

Bayramı⁵⁸, Frigyalı ana tanrıça Kybele'nin hamam günü sayılmıştır. Tanrıça bir göl ya da nehirde suya batırılırdı (Eliade, 2009: 202). Aphrodite'nin arınması ise Paphos'ta yapılırdı. Aynı uygulamayı daha ileriki tarihlerde M.S.13 yüzyıldan beri Hristiyanların İsa heykelini suya daldırarak yaptıklarını görmekteyiz. Bu ritüelle onlar da tarımdaki verimliliği arttırmak ve kuraklığın önüne geçmek istemişlerdir (Eliade, 2009: 203).

Plynteria Festivali, her yıl Atina'da Tanrıça Athena adına kutlanırdı (Rigoglioso, 2009: 70). Festivalin Thargelion⁵⁹ ayının 25 ile 29 arasında kutlandığını tahmin etmekteyiz. Burada tanrıçayı yıkayan iki soylu kız olurdu, onlara *loutrides* ve *plynterides* adı verilirdi (Parker, 1996a: 26). Yunanca *plynein* sözcüğünün yıkanmak manası vardır (Burkert, 1985: 105). Festivalde tanrıçanın zeytin ağacından yapılmış heykeli temizlenmek için şehirden çıkarılırdı. Bakireler ve kadınlar, Tanrıça Athena'nın ahşap figürünü alır, peplos'unu ve süslerini çıkarırlardı. Atina'da Pallas figürü yıllık olarak Phálēron (*Φάληρον*)⁶⁰ Körfezi'ne denizde yıkanması için götürülürdü. Bu festivale Aglauros⁶¹'un ölümünün anılması adına Atinalı kadınlar bir yıldır yıkanmayan kirli giysileriyle giderlerdi. Tapınağa girmek bu günde yasaktır. Festivalin ilk günü uğursuz sayıldığı için yeni bir işe başlamak iyi görülmezdi, önemli işler ertelenirdi. Çünkü şehrin koruyucusu sayılan Athena figürü şehirden dışarı çıkarılmıştır ve şehir korunmasız kalmıştır (Burkert, 1985: 105; Deacy, 2008:103; Farnell, 2010: 261 vd).

Thargelion'dan sonra, altıncı ay olan Maimakterion ayında da bir arınma seramonisi gerçekleştirdi. Argos'ta palladion⁶² adı verilen Athena heykeli, denizde yıkanır. Bu heykele Pallas da denilmiştir. Argos'lu kadınlar yılda bir kez tanrıçanın

⁵⁸ Eliade, bu bayramın Kybele adına kutlandığını söylese de bir diğer görüşe göre Attis'e ait bir bayramdı. 15-27 Mart tarihlerinde kutlanırdı (Roller, 1999: 316). Ancak Kybele-Attis kültürünün birleşik kutlandıkları göz önüne alınırsa her iki tanım da doğru kabul edilebilir.

⁵⁹ Bkz. Tablo 1.1.

⁶⁰ Atina'nın ana limanı olmasından önce Pire'nin doğusunda yer alan sığ koy. (çevrimiçi) <https://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/phalerum-e917920> , 2 Eylül 2019.

⁶¹ "Atina kralı Kekrops'un üç kızından birisidir. Tanrıça Athena, içinde Erikthonoios'u sakladığı sepeti ona verip açmamasını söyler. Aglauros, kardeşleri Herse ve Pandrosos'la birlikte sepeti açarlar, içinde yılanlarla sarılı bir bebek görünce de oldukça korkarlar ve delirerek kendilerini Atina Akropolünden aşağıya atarlar" (Erhat, 1996: 16).

⁶² Argos, *palladion* adı verilen Athena heykelinin eviydi. Bu heykel Diodemes tarafından Truva'dan alınarak Argos'a getirilmiş ve böylece Truva'yı koruyan büyülü gücün Argos'a geçtiğine inanılmıştır (Deacy 2008: 128).

figürünü Inakhos'ta yıkarlardı. Heykelin yıkanmasından sadece kadınlar sorumluydu, erkekler tanrıçayı çıplak görmemeliydi, gördükleri takdirde kör olacaklarına dair korkutulurlardı. Efsanevi bir hikâyeye göre bakire tanrıçayı çıplak gören genç adam Teiresias ise tanrıçayı görerek kör olmuştur. Tanrıçanın doğduğunda bile çıplak olmadığı bir zırhla kaplı olduğuna inanılmıştır. Atina'daki Plynteria Festivali'yle benzerdir. Bu festival sırasında antik şehrin hukuk mahkemesi de kurulurdu⁶³. Adam öldürmekten suçlu olan kişi arındırılırdı. Hükümlü kişi sürgün edilirdi, fakat belli arınma seremonilerinden sonra bazen geri dönebilirdi (Burkert, 1985: 104; Deacy, 2008: 129).

Argos ve Samos'ta Hera'nın kültüne olan inanç oldukça yaygındı. Yunanlı heykeltıraş Polykleitos'un yaptığı Hera heykellerinin bir tanesinde Hera elinde nar tutar, diğer elinde ise guguk kuşu figürlü bir asa tutmaktaydı. Hera'nın Samos'taki ana festivali Heraia'da heykeli deniz kıyısına taşınır ve arındırılırdı (Delforge-Pironti, 2015: 71). Tanrıçanın tapındaki heykelinin korsanlar tarafından kaçırılması sonucunda Karyalılar tarafından bir söğüt ağacının altında bulunmuştur. Ardından tapınak görevlileri tarafından yıkanıp, arındırılarak yerine kaldırılmıştır. Söğüt ve bakirelik arasında bir ilişki kurulmuştur. Hera, Argive Ovası'nda da her yıl temizlenip, arındırılırdı. Sisamlı rahibeler onu zırhından çıkarıp temizlerlerdi, bu bir nevi gelin banyosu gibidir (Delforge-Pironti, 2015: 72).

⁶³ Burada kast edilen hukuk mahkemesi, dini suçlardan da sorumlu olan *Areopagos* olmalıdır. Orestes de annesini öldürdükten sonra burada yargılanmıştır (bkz.Bölüm 2.2.2.2.Ölüm Kirliliği).

İKİNCİ BÖLÜM

2. ESKİÇAĞ'DA SUÇ, KİRLİLİK VE ARINMA

2.1. Suç

Eski Çağ'da suç ve günah kavramlarını içiçe geçmiş olarak görmekteyiz. İncelediğimiz dönem dolayısıyla seküler bir sistemden söz edemeyeceğimiz için günah kavramını da suç başlığı altında incelemeyi uygun görüyoruz. Din, günahla alakalı iki büyük kavramı çözmeye çabalar. Günah, bir kirlilik formunda günahın kaynağıyla temas halinde olan insanlara, mekânlara bulaşabilir bir yapıda görülürdü. Dini yapı, genelde biraz çabayla kirliliği ya da kirlilik unsurlarını yok etmek ve günahkâr tarafından yayılan tehlike ile baş etmek üzerinde önemle durur. İnsanlar kült eylemleri ile işledikleri günahlarla incinen ve kendisinden uzaklaşan ilahi gücün, tekrar kendine dönmesi için bir uzlaş, pişman olduğunu belli etme ile de telafiye çabalamaktır. Günah, mantık olarak bir suç olarak görülüyorsa, acı da dolayısıyla ilahi bir ceza olarak yorumlanabilir. Buradan hareketle günahın kefareti de mümkün olan tüm acının yaşanmasıdır diyebiliriz (Johnston, 2007: 71). Günah kavramından gelen korku, öte dünya inancının ötesinde bu dünya içinde cezalandırılma ve tanrının gazabına uğrama korkusundandır. Ceza; *enages*, sosyal statü gözetmeksizin toplumdan her kesimi oldukça korkuturdu (Petrovic-Petrovic, 2016: 30).

Aynı zamanda Burkert, Eskiçağ Grekçesinde hastalık anlamına gelen, *nosos* kelimesinin hem fiziksel hem de sosyal rahatsızlıkları ifade ettiğini söyler (Burkert, 2012: 69). Açıklamak gerekirse Eski Çağ insanı hastalıkların ortaya çıkış sebeplerini günümüz seküler dünyasından çok daha farklı algılamaktadır. Kişinin işlediği günahların bir kefareti olarak tanrıların onu herhangi bir hastalıkla cezalandırdığını düşünmekteydi. Eskiçağ'da bir zafer kazanılmasına rağmen hala daha bir veba salgını söz konusuysa, bu sefer akıllara kralın ya da halkın bilinmeyen bir suç işlediği gelirdi⁶⁴. Bu suç genelde ritüelleri bilinçli olarak ihlal etme ya da tanrının

⁶⁴ I.Şuppiluliuma ve askerlerinin Suriye dönüşünde getirdikleri veba salgını yirmi yıl boyunca devam etmiş artık veba dualarına başlanmıştır. II.Murşili kendinden önceki kralların söz verdikleri üzere Mala ırmağına adak adamayı savsakladıkları için bunun kendilerine tanrılar tarafından verilen bir ceza olduğuna inanmışlardır (Kuhrt 2009: 361).

aleyhinde hareket etmeye dayanırdı.⁶⁵ Sosyal davranışlara yön veren sosyal kurallar ve onların ihlali de dini niteliği olmasa da tanrının gazabını ve öfkesini uyandırıcı etkenler olarak görülmüştür. Buna örnek olarak, aileye saygı duymamak, misafirlere iyi davranmamak gösterilebilirdi. Yeminin bozulması da *agos*⁶⁶'a neden olan hallerden biridir. Ölünün cesedinin yakılmasında gerçekleşecek bir hata dahi tanrının öfkesi *agos*'u uyandırır, çünkü tanrıların ölüyü kabul edişine gölge düşürmektedir. Tapınağa sığınanların kovulması ya da öldürülmesi de yine bu tarz davranışlar arasındadır⁶⁷ (Petrovic-Petrovic, 2016: 32).

Nasıl ki günümüzde insanların belirli davranışları hem yasal hem de ahlaki açıdan uygunsuz görülüyorsa, aynı anlayış ve aynı sınırlar antik devirlerde de mevcuttu. Cinayet, ensest, hırsızlık bunlar hemen hemen her toplumda suç kabul edilir.⁶⁸ Ancak elbette ki suçların ve hataların önüne geçmek için bu kuralları belirlemek yetmezdi. Bazen insanlar isteyerek ya da istemeyerek suçlar işlerlerdi. Dini sistemler de bu kötü sonuçları yok etmek ve bu eylemlerin işleyişini çözmeyi sağlamaktadırlar. Ancak sadece ritüeller ya da hikâyeler bunların üstesinden gelmeye yeterli gelmemiştir. Bunun için hukuk sisteminin suçları ve bu suçların cezalarını belirlemesi, ek olarak da tazminini sağlaması beklenirdi (Johnston, 2008: 71).

Cinayet, en büyük suçlar arasında yer alırken diğer en ağır suçlar ise, yalan yere yemin etmek ve kutsala saygısızlık etmektir; ensest, yamyamlık, eşcinsellik, fahişelik de en şiddetli kirletici suçlar arasında görüyorlardı. Yasal sürecin henüz gelişmediği zamanlarda din, sosyal norm ve değerleri korumak için; kirlilik ve arınma kavramları, hem tapınaklar hem de sosyal yaşama karışmak için gerekli

⁶⁵ “Sana gelince aptal ruhunu bu şeylerden tamamen uzakta tut. İmkânına göre saf bir şekilde tanrılara kurban sun, ölümsüz tanrıları onurlandır. Libasyonlar ve sunduğun etleri tanrılar için yakarak kefareti öde. Yatağına yattığında kutsal ışık sana döndüğünde sana karşı merhametli olacaktır...” (Works and Days, 335-340).

⁶⁶ Ritüele zarar vermek dendiğinde; kutsal sayılan normlara uymama ve dinî eylemleri sabote etmek olarak gösterilebilir. Bunlar metafiziksel olarak da kirlilik unsurlarıdır. Bu duruma *agos* denilmiştir. Negatif manada tanrıya gerekli özen ve dikkatin verilmemesi manasındadır. Yaygın olarak bir kişinin günahı sonrasında tanrının öfkesinin sonucu oluşan ilahi durumdur. *Hagnos*'un zıttı gibi görülebilir (Petrovic-Petrovic, 2016: 30).

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.4.1. *Asyilia* Kavramı ve Tapınak Sığınmacıları.

⁶⁸ “Birinin mülkü olan şey alınamaz, o şeyin tanrı tarafından verilmesi çok daha iyidir. Her kim ki başkasına ait bir mala göz koyar ise o şey tanrılar tarafından elinden alınır. Herhangi biri bir sığınmacıya, bir misafire kötü davranırsa, aynı şekilde herhangi bir akrabasına, yetim çocuklara karşı ahlâksızlık yaparsa, ya da yaşlı babasını azarlarsa Zeus'un öfkesini kendine yönlendirir, sonunda bu kötü işleri başına dert olur...” (Works and Days, 320-334).

görülürdü ve bu kurallar bütünü günlük hayatın içine yedirilmişti (Bremmer, 1996: 6; Farnell, 2010: 69). Arınma ve kirlilikten uzak durma sıradan bir vatandaş ya da soylu olsun, herkesin sosyal hayattaki saygınlığını belirleyen iki en önemli unsurdur.

Doğaya duyulan saygıyı Hesiodos'un iki aforizması ile daha net anlayabiliyoruz. Burada yer alan bir tavsiyede, bir adam kendisine dışkı bulaştırmışsa bir nehri ya da bir su kaynağını bu şekilde kirletmemeliydi. Diğerisi ise, nehre adım atmadan önce ellerin yıkanması ve bir dua edilmesi konusundaki tavsiyesidir. Bu saygı, su kaynaklarının tanrının izleri olduğuna ve onların da canlı olduğuna inanıldığını gösterir. Nehirler erkekti, temsilcileri tanrıları. Pınarlar ise; *nymphe*'ler ile özdeşleştirilirdi. Akan sular daima temiz olarak görülürdü ve bu da hem evlerde hem de ritüellerde gönül rahatlığıyla kullanılmalarını sağlardı. Bu sebepten de kutsal kaynaklardan gelen sular ya da tapınakların içine yönelen sular olabildiğince temiz tutulmalıydılar. Hem kutsal görevliler hem de sivil yöneticiler kutsal bir su kaynağını kirletmek karşısında verilecek cezaları ilan etmişlerdir (Cole, 2004: 35).

2.1.1. Apollon'un Python Cinayeti

Apollon ile ilgili bilicilik merkezleri Anadolu kökenlidir, buradan doğmuş ve yayılmıştır (Erhat, 1996: 48). Apollon hakkında Delphi efsanesini Erhat şöyle anlatır; “Apollon doğar doğmaz başının üzerinde kuğu kuşları uçuşmaya başlar. Tanrı Zeus da oğluna kuğuların çektiği bir araba, başına bir altın külah ve eline bir rebap vermiştir. Yunanistan'a gidip bir tapınak kurmasını emreder. Ama kuğular onu Hyperbore'liler ülkesine uçurmuşlar. Orada bayram ve şenlikler içinde yaşamış sonra da Yunanistan'a gelerek önce Boiotia'da daha sonra ise Korinthos körfezinin kuzeyinde, Parnassos dağının eteğinde bir ovaya inmişti. Burada tanrıça Themis'e adanmış bir sunak varmış ve tanrıça bu sunakta kehanet verirmiş. Ancak bölgeyi Python adında bir ejder ekinleri yok ederek bölgeyi kasıp kavuruyormuş. Bu ejderi Hera'nın saldığı söylenir. Apollon Python'u öldürmüş ve büyük bilicilik merkezini de ejderi öldürdüğü yere kurmuştur. Pytho diye anılan bu merkez sonradan Delphoi adını alır. Öldürmüş olduğu bir canavar da olsa tanrı arınmak zorunda kalır ve Teselya'da Admetos'a sığır çobanlığı yapar” (Erhat, 1996: 49).

Apollon ve Python⁶⁹ hakkında çeşitli efsaneler olsa da yine en yaygın olan versiyonu şu şekildedir: Apollon Delos'ta doğduktan sonra denizi geçti ve tapınağını inşa etmek için kendisine iyi bir yer arar. Parnassos'u tapınağını inşa etmek için uygun bulur (Fontenrose, 1980: 13). Burada büyük yılan Python ile karşılaşır ve onu öldürür. Arınmak için Girit'e gider ve daha sonra Delphi'ye gelerek Python'a karşı zaferini kutlamak için⁷⁰ Pythian oyunlarını kurar⁷¹ (Fontenrose, 1980: 15).

Leto, Apollon'u Delphi'de doğurduktan sonra bebek tanrıyı alıp Parnassos'a gitmiştir. Python orada yaşardı, hem Ge'nin oğlu hem de tapınağının koruyucusuydu. Apollon kollarında bir bebekken bile Python'u öldürmüş ve tapınağı ele geçirmiştir (Fontenrose, 1980:16). Hyginus⁷²'un anlatısına göre Python, Leto'yu hamileyken rahatsız etmiş ve bunu da Tanrıça Hera'nın talimatıyla yapmıştır. Bunun üzerine annesinin intikamını almak isteyen Apollon daha sadece dört günlükken yılanı öldürmüştür (Fontenrose, 1980:18). Apollon bir tanrı da olsa bu cinayet sonrasında arınması gerekmiştir. Pausanias'ın anlattığına göre Apollon'u Carmandor adı verilen bilici arındırmıştır (Pausanias xxx. 1-3):

“...Apollon, Artemis ve Dionysos tapınakları birbirlerine yakındır. Apollon'un ahşap heykeli yerli zanaatkârlar tarafından çıplak yapılmışken, Artemis giyiniktir ve Dionysos da sakallı tasvir edilmiştir. Asklepios'un kutsal alanı ise yakında değildi ve onun da heykeli taştan ve oturmuş haldeydi. Aegineanlılar tanrılar arasından en çok Hekate'ye ibadet ederler ve onun onuruna her yıl Orpheus gizem ritüellerini düzenlerlerdi. Aegina'da Zeus Dağı'na doğru giderken Aphaea mabedine ulaşılır. Burası Aeginalıları için bir lirik besteleyen Pindar onuruna yapılmıştır. Girit'liler ona Carmanor derdi, Python'u öldürdükten sonra Apollon'u arındırmıştır...”⁷³

⁶⁹ “Tanrı Apollon'un Parnassos eteğindeki bir subaşında bulup öldürdüğü yılan. Bütün ejderler gibi Python da Toprak Ana'dan doğmadır” (Erhat, 1996: 260).

⁷⁰ Bkz. Fontenrose, J. Python: a Study of Delphic Myth and its Origins, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.,1959.

⁷¹ Delphi'de her dört yılda bir Ağustos ayında düzenlenen panhellenik festivaldir. Apollon'un Delphi'yi almak için öldürdüğü ejderha Python'a karşı zaferi kutlanırdı. Aslında kutlama basit tek bir yarışmadan ibaretti; Apollon'un Python'u nasıl öldürdüğü ile ilgili ilahiler söylenirdi (Mikalson 2010: 95).

⁷² M.Ö.64-M.S.17 yılları arasında yaşamış Latin yazardır (Howatson, 2013: 422).

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.1.1.Apollon'un Python Cinayeti.

Apollon'un Python'u öldürmesinin ardından Apollon arınmak için kız kardeşi Artemis ile Sicyonian Aigialeia'ya giderler ancak burada iyi karşılanmazlar ve bir karmaşa ile karşılaşır. Sonrasında da arınmak için Girit'teki Karmanor'a kaçmışlardır. Daha sonra Aigialeia'da bir veba salgını görülür, yaptıklarından pişman olan halk kendilerini affettirmek için şehrin bilicisinin de talimatıyla Sythas Nehri'ne yedi erkek ve yedi bakire gönderdiler böylece kendilerini affettirip onları geri getirmek istediler. Sicyonianlılar isteklerinde başarılı oldular ve tanrıların yeniden görüldüğü yerde Persuasion (Peitho) Tapınağı'nı yaptılar (Fontenrose,1980: 86).

Pausanias, Korinthos kitabında Apollon ve Artemisin İkna edilmesi için yapılan İkna Tapınağı adı verilen Persuasion Tapınağı'ndan bahseder;

“Apollon ve Artemis, Python'u öldürdüklerinde arınmak için Aegialeia'ya gelmişlerdir. Ancak burada iyi karşılanmamışlar ve Girit Karmanor'a dönmüşlerdir. Aegialeia da ise bir veba salgını başlamıştır. Biliciler de Apollon ve Artemis'in gönlünü almak için Sythas Nehri'ne yedi oğlan ve yedi kız yollamışlardır. Tanrılar bu şekilde ikna edildikten sonra kaleye ilk geldikleri yere Persuasion tapınağını yapmışlardır. Hikâyeyle uyumlu olarak ibadet ederken Apollon festivalinde çocuklar Sythas'a giderler ve Apollon Tapınağı'ndan tanrıları tekrar alarak Persuasion kutsal alanına getirirler. Tapınağın orijinali Proetus tarafından yapılmıştır. Çünkü kızı burada delilikten kurtulmuştur.” (Pausanias vii.7-9).

2.2. Eskiçağ'da Kirlilik Kavramı: *Miasma*

Yunan dininde saygınlık ön plandaydı. Önemli olan geçmişe, atalardan gelen geleneklere saygı duyup, adaleti sağlamaktı. Dinsizlikten anlaşılan ise; tapınakları soymak, sığınanları öldürmek, yanlış fikirlerle tapınağa girmek şeklinde ifade edilirdi. Sokrates'in idam ediliş sebebi ise hırsızlık değil, yeni bir görüş beyan ettiği içindi.⁷⁴ Eski Yunan'da dini hoşgörü bir erdem değildi. Tek tanrılı dinlere geçildikçe tanrı bu dünyadan soyutlanıp daha farklı bir yere konulmuştur. Ancak o dönemlerde sosyal hayatın içinde yer alıyordu. Her iş için farklı bir tanrı olması da bu anlayışı

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.5.3.Tapınaklarda Yapılan Sunular ve 2.5.3.Felsefe ve İçsel Arınma.

destekler niteliktedir. Kirlilik kavramı yalnızca fiziksel değildi, doğum, ölüm, ya da bozulmuş bir şey bir kirlilik kaynağı olarak görülürdü ve kutsal alanla temasının kısıtlanması fiziksel temizlik için gerekli görülebilirken, bunun yanında tapınaklara ve kutsal eşyalara saygısızlık, sığınanları öldürme, çeşitli mental ve fiziksel hastalıklar da kirlilik sebebi olarak görülebilmektedir (Bremmer, 1996: 5). Bunlar daha çok manevi kaynaklı kirlilikler arasında gösterilebilir.

Arınmaya sebebiyet veren kirlilik halleri genelde insan hayatının kontrol edilemez halleriyle ilişkiliydi. Örneğin, doğum, ölüm, hastalıklar ve bedensel akıntılar. Cinsel ilişki de bu arınma kuralları çerçevesinde sınırlanan eylemlerdendi. Su ile arınmak, arınmanın en yaygın yollarından birisiydi. Müslümanlar ve Yahudiler için suyla yapılan ritüeller hala dinlerinde önemli bir yere sahiptir. Fakat daha yaygın olmayan arınma yöntemleri de vardır; kanla arınma ve tütsüyle arınma gibi. Babil’de bir kötü ruh tarafından delirtildiğine inanılan bir kişinin yatağına domuz yavrusu kanı serpilmiştir. Yine Yunanistan’da akli dengesi yerinde olmayan kişilerin başından aşağıya domuz yavrusu kanı dökülürdü.⁷⁵ Kan ile arınmanın⁷⁶ Yunanlara, Batı Semitik toplumlardan geçtiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Kanın buradaki anlamı, insana ve tüm canlılara hayat veren sıvı oluşundan ileri gelerek, değdiği yeri yeniden canlandıracağı ve yenileyeceğine duyulan inançtır (Johnston, 2007: 41).

Kirlilik herkesin bildiği şekliyle temiz olmama halidir. Kirlilik hali kültürlere göre değişkenlik gösterir. Bir toplumda kirli sayılan haller başka bir toplumda bu şekilde görülmebilir. Eski Çağ’da kirli olma hali dini ritüellere katılmayı engelleyen bir durumdu. Kirliliğin boyutu ne olursa olsun kutsalla yan yana gelmesi uygun görülmezdi. Ancak bir ritüele katılabilmek için salt temiz olmak yetmez, yaş, statü, cinsiyet gibi diğer kriterlere de uygunluk sağlamak beklenirdi (Johnston, 2007:72).

Arınmanın bazı ritüellerde küçük bir role sahip olduğu görülse de günümüzde arınma konusu Yahudi ve İslam inancında oldukça değer görüp, önemsenmektedir. Arınma Antik Yunan’da da oldukça değer gören bir husustu. Fakat Romalılar bu

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için Orestes’in arındırılması bkz. Bölüm 2.2.2.2. Ölüm Kirliliği.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.3.2.Kan ile Arınma.

konuda daha az fikir beyan etmişlerdi. Bu durum devamı olarak Batı Hristiyanlığı için de geçerliydi. Arınma ve kirlilik meseleleri dinde küçük bir role sahipti (Johnston, 2007: 41).

Fiziksel ya da fizik dışı kirlilik sıklıkla *miaros miapós* terimi ile ifade edilmiştir. Yazıtların çoğu M.Ö.2.yy. ile M.S.2.yy.'a aittir. Genelde tapınakların girişinde kült yasalarını bildirmek için yasaklı olan şeyler yazılmıştır. Örneğin tapınaklara girerken temiz ve beyaz giysiler giyilmelidir. Yasaklar arasında ise; az ya da çok takı takmış olmak, metal ya da deriden yapılmış objeleri taşımak sayılabilir. M.Ö.2.yüzyıla ait Lindos'ta bulunan bir yazıtta kirlilik halleri ve arınmak için yapılması gerekenler şu şekilde ifade edilmiştir:

“Kim hayırlı bir şekilde tapınaktan girmek ister, ilk ve en önemli olan temiz eller ve düşüncede kötülük taşımamalıdır. Dıştaysa; mercimek yedikten üç gün sonra, keçi eti yedikten üç gün sonra, peynir yedikten bir gün sonra, düşük yapan bir kadın 40 gün sonra, yakını vefat eden ev halkından biri 40 gün sonra temiz sayılırdı, meşru cinsel ilişkinin yaşandığı günün takibinde ise kişi kendini su ve zeytinyağı ile temizlemelidir” (Blidstein 2017: 20).

Bunun gibi pek çok unsur kirliliğe sebebiyet verebilirdi; ancak en temelleri insanın doğal süreçleriyle ilişkiliydi. Bir insan kanı, tükürük, meni ya da bir ceset kirlilik unsuru sayılabilirdi. Gönüllü olsun ya da olmasın kirli sayılan şeylere temas etmenin kirliliğe sebep olduğuna inanılırdı. Antik İsrail’de cilt hastalıklarının, vücut atıklarının -salya ya da adet kanı gibi- ölüyle temasın kirliliğe yol açtığı açıkça belirtilmiştir. Benzer bir beyan Mezopotamya’da da görülür. Aynı şekilde Eskiçağ Grek toplumunda da doğum, cinsel ilişki ve ölüm büyük kirlilik unsurlarıdır. Kutsal ada Delos’a hamile kadınların ve ciddi bir hastalığa sahip olanların girmesi yasaktır.⁷⁷ Bazı ritüeller ise kirlilik gerektiriyordu. Eskiçağ’da İsrail’de cinsel ilişkiye girmek bereketi ve verimliliği arttırmak için tanrının bir emri olarak gerçekleştirilirdi, bu durum bir karı kocayı kirli kılsa da yapılması gerekiyordu. Aynı şekilde ölülerin gömülmesi işlemi de rahipler eşliğinde yapılırdı. Rahip ölüyle temas etmek durumunda kalırdı (Johnston, 2007:72). Bunlar kaçınılmaz ancak ritüel arınma

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.3.3.2.Kutsal Delos Adası’nın Arındırılması.

ile giderilebilecek daha basit kirliliklerdi, cinayet ve dine karşı bir hakaret ise bu kategoriye giremezdi.

Tırnak, dışkı, idrar, kadın bedeni ve ölümler ritüellerde negatif sayılarak, kirlilik sebebi olarak görülürler. Hesiodos'un yazdığı listede tanrı beden bakımını zorunlu tutmaktadır. Bu zorunlukların zor yanı dikkat gerektirmesinden ileri gelmektedir. Dikkatsizlik durumunda tanrı ile olan bağa zarar vermek tehlikesi vardır. Kirli eller tek başına bir sorun teşkil etmezken ne zaman ki o ellerle tanrıya bir şey sunulması söz konusu olur, o zaman bu durum sorun teşkil etmeye başlar.⁷⁸ Dışkılamak ya da idrar yapma hali canlıların doğasında olan bir ihtiyaçtır, ancak bunu yine tanrıya ait bir mekânda gerçekleştirmek ona hakaret ve saygısızlık olarak görülürdü. Aynı şekilde cinsel ilişki de bir ihtiyaçtır ve insanların bundan sakınmaları beklenmez ama cinsel ilişki sonrasında ocaktaki ateşe bir erkeğin yıkanmadan gitmesi ateşin temizliğine gölge düşürmekteydi. Dinin temel dinamikleri şu üç şeye saygıyla açıklanabilir; eve, topluma ve hepsinden önemlisi doğaya saygı duymak (Cole, 2004: 34).

Kirlilik hususuna Hesiodos'un değindiğini söylemiştik. Aynı şekilde, Homeros da bu hususa değinmektedir. Ancak her ikisi de kirliliği açıklarken temizlenme hususuna yeterince değinmediklerinden arkeolojik materyaller bize bazı durumları anlamakta ve açıklamakta yardımcı olmaktadır⁷⁹ (Cole, 2004: 37).

Ege ve Akdeniz kültüründe en çok kirlilik sebebi sayılan şeyler, ahlâkla oldukça ilgisizdir. Doğum, ölüm, adet kanı ve diğer nedenler. Bu sebeple uzun bir müddet *miasma* yani kirlilik halinden çıkabilmek için ahlaki bir dönüşüm gerekli görülmemiştir. Herhangi bir kirlilik kendiliğinden oluşabileceği gibi dış etkenler vasıtasıyla da gelebilir yine kendiliğinden ya da harici yollarla temizlenebilir olarak görülmüştür (Chaniotis, 2012: 126).

⁷⁸ “Hiçbir zaman Zeus’a ve diğer tanrılara yıkanmamış ellerle sunuda bulunmayın. Dualarınızı geri çevirir ve duymazlar. Ve ayakta güneşe doğru yüzünü dönerek idrarınızı yapmayın. Geceleri de dikkatli olun çünkü geceler kutsanmışlara aittir. Su kaynaklarını kirlletmeyin...” (Works and Days 724-730).

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.5.2. Tapınağa Girmeden Önce Arınma.

Kirlilik kavramına bakacak olursak Mezopotamya ve Eski Grek toplumlarının bu konuda bazı ortak noktalara sahip olduğunu görüyoruz. Kirli bir kişiye dokunmak, ondan bir şey almak, konuşmak, onunla bir şey yiyip, içmek dahi temiz olduğuna inanılan bir kişiyi kirletecek unsurlardı (Burkert,2012:70). Ayrıca arınma ritüellerinin artıkları ile temas etmek de bir kirlilik sebebi sayılmaktaydı. Mezopotamya’da temiz olmayan ritüel artığı bir suya ayağını değdirmek hastalık sebebi olarak görülmekteydi (Burkert, 2012: 73). Mısır’da da benzer fiziksel kirlilik durumu mevcuttu.

“...Mısırlılar, domuzu temiz olmayan hayvan olarak görülürlerdi. Bir domuzun yanından geçen kişi ona sürtünürse giysileriyle beraber kendini ırmağa atar. Ayrıca domuz çobanları tapınaklara sokulmaz, kimse onlardan kız almaz ve vermez. Sadece kendi aralarında evlenirlerdi” (Herodotos.ii.47).

Kişinin kendinden sorumlu olduğu fikri laik hukukta gereklidir. Arkaik Yunan’da ise bu mesele oldukça önemsizdir. Kleonai’de M.Ö.6.yüzyılın ilk yarısında bir kült kuralında açıkça belirtilmiştir ki, kişiler kendilerini savunmak amaçlı ya da lanet edilmiş bir kişiyi öldürmeleri halinde suçsuz olacak ve kirli sayılmayacaklardı. Sadece vücudun temizliğini talep etmeyen mental olarak da saf ve temiz bir insan isteyen ilk kült yasasını ise M.Ö.4.yüzyılda görmeye başlarız (Chaniotis, 2012: 127).

Atina’daki *agora*’da birçok tapınak ve sunak mevcuttur. Kutsal alana girecek kişilerin kendilerini arındırabilecekleri *perirrhanterion* denilen mermer kutsal su havuzları bulunurdu. Atina *akropolis*’inde yazıtlardan tespit edilen yaklaşık elli adet *perirrhanterion* vardır. Bazı dini olarak kirli sayılan *miasma* kişilerin kutsal alana belli bir süre girmelerinin yanında, Atina’nın politik yaşamına katılmalarını da engellenmiştir. Çocuk doğurmuş birisi, yeni doğan çocukla temasta bulunan ya da aynı şekilde ölü birisiyle temasta bulunan kişi kirli sayılırdı. Diğer tür kirlilik sebepleri ise genelde belli giysilerin giyilmesi, yeni cinsel birliktelikte bulunulması, akıl hastalıkları gibi hastalıklara sahip olmak, belli yiyeceklerin yenmesi ve silah, herhangi bir metalden eşya taşınması da kirliliği önlemek adına kutsal alanlarda yasaklanmıştır. Kutsal alanda doğum, ölüm, cinsel ilişki kesinlikle yasaklanmıştır.

Bu kurallara uyulmaması halinde tanrıların gazabına uğrayan halk kıtlık, kısırlık, hastalık ve savaş gibi felaketlerle karşılaşrdı. Arınma törenleri belirli bir kirlilik durumu söz konusu olmasa da yapıldı. Atina'daki meclis *ekklesia* açılışlarında arınma törenleri yapıldı⁸⁰. Bu törende arınma; su serpererek, yıkanma ve tütsülenme ile ve de hayvanları kurban ederek gerçekleştirilirdi⁸¹ (Adkins-Adkins, 2005:364).

Kirli olmak hep temizliğin karşıt hali olarak algılanır. Eskiçağ Grekçesi'nde *miasma* kavramı dini kirliliği ifade ederdi. Kirli kişi manasındaki sıfat olarak kullanılışı ise *miaros* idi. *Miasma*, fiziksel bir kirlilikten ziyade ritüel için tehlike arz eden bir kirli olma halidir. Çünkü tanrı ile insan arasındaki iletişime zarar veriyor olarak görülürdü. Bu da ritüelleri etkisiz kılardı. En kötüsü de bir günahkâr olabilirdi (Petrovic-Petrovic, 2016: 27).

Kirliliğe sebep olan şeylerin başında fiziksel kaynaklı durumlar vardır. Herkesin gözle görebileceği ve kolayca tanımlanıp durdurulabilecek bir durum olarak gördüklerinden olacak ki, insanlar tanrılarla olan ilişkilerini engelleyecek hiçbir unsuru tapınağa sokmak istememişlerdi. Onları kutsal alanların dışarıda tutmaya çalışmışlardır. Kirliliğin manevi boyutu ise kolay tespit edilebilir bir durum olmadığı için, kirliliğin tanımlarını daha çok maddi boyutta bulabiliyoruz. Bunlar yukarıda da değindiğimiz gibi adet kanı, doğum ya da ölüm, cinsel ilişkiye girmek en temel kirlilik kaynakları arasında görülürdü. Eskiçağ Grek dininde saflık kavramı tanrının doğası ile özdeşleştirilmiştir. Bu sebeple kirlilik insan doğasından gelirdi. Grek tanrıları ölmezdi, kanları akmazdı. Ancak sadece cinsel ilişki sonrasında yıkanıyor olmaları insanlarınkiyle benzer bir durumdur. Ritüellere katılmak da aslında insanlara bu süre boyunca bir nevi tanrılar huzurunda onlar gibi yaşama fırsatı verirdi. Onun alanının içinde ve ritüel anında insan tüm insanî kirlerden; doğum, ölüm, cinsel ilişki uzak bir halde yaşardı (Petrovic-Petrovic, 2016: 28).

Tapınaklara girebilmek sosyal statünün de bir göstergesiydi. Kadınların ve yabancıların vatandaş sayılmadığı ve onların tapınaklarda da aynı muameleye maruz

⁸⁰ Kutsal alana giren herkes daha önce de belirttiğimiz gibi kendini arındırmalıydı. Bu sebeple de su havuzları *perirrhanteria* girişlere konulmuşlardı. Bir tek tapınaklara girişlerde değil neredeyse her toplu ritüel ya da önemli bir olay öncesinde arınma ritüeli gerekli görülürdü. Atina'da meclis açılışında dahi arındırma sunuları yapıldı (Pedley 2005: 98).

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.3.2. Kan ile Arınma.

kaldıkları görülür. Kirlilikten ziyade tapınağa girmeyi yasaklayan bazı prosedürler de mevcuttu. Bunlar yanlış tipte giysi, başlık ya da ayakkabı giymek ile ilişkilendirilmiştir. Uygunsuz kılıkta olmak ritüele saygısızlık olarak görülürdü (Petrovic-Petrovic, 2016: 29).

Fiziksel ve manevi kirlilik kaynakları, tapınaklardaki ibadet edenler için küçük ve büyük günahlara sebep olmuşlardır. Bir tapınağa silah getirmek ya da suç işlemek yanlış davranışlardandır. Ancak bunlar bir başkasını kirletmeyecek küçük hatalar olarak görülmüştür. Tapınaklar da belli zamanlarda ya da uygunsuz görülen herhangi bir durum meydana geldiğinde arındırılmaya ihtiyaç duyardı. Örneğin; yanlış kurban kesimi, giyimle alakalı kuralların çiğnenmesi, yasaklı maddelerin sokulmasına izin verilmesi gibi.⁸² (Petrovic-Petrovic, 2016: 30).

2.2.1. Yasalar ve Kirlilik

Eski Yunan’da din anlayışı inançtan çok kurallar üzerineydi. Ritüeller ve kurallar dinin temelini oluşturuyordu. Amaç tanrıları memnun etmek ve onları kızdıracak her türlü eylemden uzak durmaktır. Bu yasaların insanlar tarafından değil, tanrılar tarafından yapıldığına inanıyorlardı. Çoğu ataların geleneklerinden kalmaydı. Birçoğu 5.yy.ın sonunda yazılsa da çoğu yazılmamıştı. Bu bilgiler genelde yazılı olmadığından alanında uzman kişiler tarafından bir sonraki halefine aktarılırdı. Herhangi bir rahip bir kültü yönetebilirdi ancak bu her kült için geçerli değildi. Sadece o kültün uzmanı olabilirdi⁸³ (MacDowell, 1978: 192). Herhangi bir kararın kutsal yasalara uygunluğu *exegestes*⁸⁴’e sorulurdu. Örneğin herhangi bir cinayet ya da bir suçta kişi ölecek mi yoksa sadece arındırılacak mı kararını bu kişiler verirdi (MacDowell, 1978: 194).

Yasalar kirliliğe farklı şekillerde yaklaşır. Kirliliği önlemek için nasıl bir yol izleneceği ya da var olan kirliliğin çaresi belirtilmiştir. Onlar başlı başına bireysel

⁸² “Dua etmeden önce ellerinizi yıkayın ve nehre elini sürmeden önce de...Ayrıca bir erkeğin kendisini bir kadının yıkanma suyuyla temizlememesi gerekir yoksa bu da yine ağır bir şekilde cezalandırılır...”(Works and Days, 753-755).

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz.3.3.1.2.Eleusis Kültünde Arınma.

⁸⁴ Kutsal bilgileri yorumlamasının yanında kirlilik ve ritüel performansları hakkında bilgisine başvuru kişi (Vlassopoulos, 2015: 327).

kirlilikleri ile ilgilenmiyorlardı, tapınakların korunması ve kirliliğin oraya ulaşmasını engellenmeyi amaçlıyorlardı. Kirlilik konusundaki en yaygın önlem; ibadet edenlerden kirliliklerini gidermeden tapınağa girmek konusunda hassas davranmalarını istemektir (Lupu, 2005: 77).

Yaşayan ebeveynlere saygısızlık ve onları ihmal etmek de dini bir hata sayılırdı. Çünkü böylece tanrıları kendi yanından uzaklaştıran kişi tanrıların lanetini üzerine almış sayılırdı. M.Ö.433’de Ekklesia⁸⁵ “Tanrılara saygı göstermeyenlerin” yargılanmalarını yasallaştırıldı. Klasik Dönem’de Sokrates de dahil olmak üzere bu yasa üzerine yargılandı. Bu suçla yargılanan kişiler ölüm ya da sürgün gibi cezalar almışlardı (Mikalson, 2010: 147). Yasanın biçimiyle ilgili olarak, bu yasal prensipleri Eski Yakın Doğu ve Girit’teki Gortyn yasalarından biliniyordu. Onlar gibi ahlak kuralları ile ilgili, yaşanabilecek öngörülen olayları ve çözümlerini belirtiyordu. Bunlardan bazıları cinsel ilişki, çocuk doğumu, düşük, geleneklere uygun olmayan kurban kesimi ve hatta tanrıya ait koruya zarar vermek. Yasaların kirliliğe yaklaşımları çok çeşitlidir. Kendini tanı koymak konusunda sınırlamış olabilir, kirliliği önlemek için bir yol haritası sunmuş ya da çaresini belirtmiştir. Çocuk doğurmakla ilgili olarak; “doğum yapacak bir kadın evi kirletecektir” tanımı şöyle de daraltılabilir; sadece ev içinde bulunanlar bu durumdan etkileneceklerdir. Eğer çözüm bulunmazsa kirlilik hali üç gün sonra geçecektir. Eğer birisi geleneklere göre bir kurban vermediyse, yasaklanan hayvanlardan birini kurban ettiyse o da kirli sayılacaktır (Lupu, 2005: 78).

Dini yasalar, kirli olanın saf olana dokunmasını yasaklar. Arınma, ruhun vücuttan ayrılışıyla, kendine hakim olma, adalet, cesaret ve entelektüel uğraşlar demektir. Platon, sadece bir ritüel faaliyet için hazırlık aşamasında arınmadan ziyade arındırılmış bir yaşam tarzını benimsemeyi savunurdu. Bu arınma bir tür kurtuluştur, saf bir yaşam saf bir ölüm için sadece bir hazırlık olarak görülürdü (Parker, 1996a: 282). Belki de selamete ermek diye çevirebileceğimiz tamamen arınma ve kurtuluş fikri felsefenin gelişmesiyle de etkisini arttırmıştır. Böyle bir arınmışlık haline

⁸⁵ Eski Yunan’da halk meclislerine ekklesia denmekteydi. Ekklesia yasama ve yargıdan sorumluydu. Savaş ya da barış haline karar verme, kanun çıkartma, magistrat seçimi, suçluları yargılama ve onları sürgün etme görevleri meclisin görevleri arasındaydı (Tekin, 2012: 67).

arınma ritüelleriyle mi, çilecilik ile mi yoksa Platon'un kastettiği ahlakî arınma ile mi ulaşılabilirdi bu konu tartışmaya açıktır (Parker, 1996a: 284). Sıradan şehir kültürlerinde yoksunluk dönemi ve sonrasında arınma gibi durumlar söz konusu değildi. Gizem dinlerinde ise çilecilik, oruçlar, arınma törenleri ve belirli bir süre münzevi yaşam gerekiyordu⁸⁶ (Parker, 1996a: 287).

2.2.2. Fiziksel Kirlilikler

Arınma gereklilikleriyle ilgili belgelerde sıklıkla kirlilik konusuna yoğunlaşmış olduğunu görürüz. En sık cinsel ilişki, regl dönemi, doğum, kürtaj, bir cesetle temas ya da belli yiyecekler kirlilik sebebi olarak görülmüştür. Çoğu durumda tapınağa girebilmek için belirli bir zamanın geçmesine ihtiyaç vardı. Yıkanmak bazen arıtıcı bir önlem olarak emredilmiştir (Lupu, 2005: 15).

İnsanları ölümden sonra daha iyi bir yaşamın beklemesi için ahlaklı ve bu dünyada iyi işler yapan kişiler olması gerektiği inancı kişisel ahlak anlayışını geliştirdi. Bunda felsefî düşüncenin rolü de yadsınamazdı. Özellikle Orphik inanca sahip olanlar bu düşüncenin en iyi bilinen temsilcileriydiler. Dionysosculuk-Orpheusculuk gizemlerinin girişinde kişinin ruhunun asıl kutsal kaynak olduğu felsefesi benimseniyordu. Ruhunun kutsanması için onu yeraltı yolculuğuna hazırlıyorlardı. Orpheusculardan bir grup ile birleşen Pisagorcular, bedeninin temizliğine dayanan geleneksel hükümlere de saygı duydular, fakat bunun yanında zihin temizliğini de vurgulamışlardı (Chaniotis, 2012: 128).

Yunan dininin özüne bakacak olursak dogmalara sahip, vahiylerle gelmiş bir din değildir. Buna rağmen insanlar arasında temiz ve kirli ayrımı yapılmıştır. Dini değerlere, etiklere uymak ve itaat etmek Yunan dinindeki temizliğin özünü oluşturmaktaydı. Belki de bu inananlardan beklenen en temel nitelikti. Dini inancın güçlülüğüne koşut olarak başlangıçta, pratikte kusursuzluğa önem verilmiş, sonraki yüzyıllarda ise ahlak, erdemli olma kavramları, beraberinde insanları temizliğin sadece fiziki bir durum olmadığı inancına götürmüştür (Petrovic-Petrovic, 2016: 5).

⁸⁶ Klasik dönemde ilkbahardaki Eleusis Gizemleri'ne kabul edilmeyen birisi sonbahardaki Büyük Gizemlere katılamazdı. Bir görüşe göre, bu arınma törenlerinin Centaur'ların ölümünden Herakles'i arındırmak amacıyla kurulduğu söylenir (Parker 1996a: 284).

2.2.2.1. Doğum Kirliliği

Doğumdaki kirlilik hali ölümden öncekiyle eşdeğerdi denilebilir. Bu yüzden her ikisi de Apollon'un kutsal adası Delos'ta yasaklanmıştı. Peisistratos⁸⁷, Delos Adası'nı arındırdığından beri adada doğum ve ölüme izin verilmezdi (Parker, 1996b: 87). Yunanların doğum sonrası arınmak için, bebeğin su ile yalnızca ellerini yıkamalarından ve ocakta ateş yakmalarından söz edilmiştir. Doğum sonrası anne ve çocuğun vücudunun dış tehlikelere açık oluşu bu kırk günlük bekleyişin bir sebebi olarak görülmektedir⁸⁸ (Blidstein, 2017: 23).

Çocuk doğurmuş bir kadın ve ölü ile temas etmek arasında bir fark görülmemiştir. Çünkü her ikisi de insani haller olarak görülür ve bu da tanrının tanrısallığına yaklaşmaya gölge düşürür endişesinin taşınmasına yol açardı. Doğum ve ölümün eş kirlilikte görülüyor olması, her ikisinin de riskli ve öngörülemez olarak görülmesiyle bağlantılıdır (Cole, 2014: 105).

Kyrene'deki bir kutsal yasa (*lex sacra*)'da şöyle der; "Evde bir kadın lohusa ise evi kirletecektir. Erkek içeri girmediği müddetçe kirlenmez. Erkek içeri girerse kendini üç gün kirli saymalıdır ancak bu durum başkalarını kirlletmesine sebep olmaz". Aileler bu sebeptendir ki, yeni bir çocuk sahibi olduklarında kapılarına işaret koyarlardı. Bu işaret cinsiyetini de belli edecek şekilde düzenlenmişti. Attika'da zeytin yapraklarından bir çelenk asılırsa bu erkek çocuk sahibi olunduğu, yün iplik asılırsa da bir kız bebeğin dünyaya geldiğini haber verirdi. Tanrıların nazarında doğum yapılmış eve giren herkes geçici olarak kirli sayılırdı. Lesbos⁸⁹'da bir şehir olan Erosas'ta bir tanrıçanın tapınağına girmek isteyen yeni doğum yapmış bir kadın on gün boyunca kirli sayılmıştır. Onunla temas edenler ise yalnızca üç gün kirli sayılacaklardır (Cole, 2014: 106).

Bu uygulamalar şehre göre değişebiliyordu. Lindos'ta yeni anne olmuş bir kadın Athena Tapınağı'na girebilmek için yirmi bir gün beklemeliydi. Anne ile temas halinde olanlar için ise, bu süre üç gün ile sınırlıdır. Aynı şekilde çocuk

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 2.3.3.2.Kutsal Delos Adası'nın Arındırılması.

⁸⁸ Kayıtlara göre en uzun bekleme süresi bir düşük sonrası yaşanan kırk dört günlük bekleyiştir (Cole, 2014: 107).

⁸⁹ Bkz. Harita 2.1

düşürme ve çocuk aldırma da tapınaklar tarafından hoş karşılanmamıştır (Cole, 2014: 107). İsrail’de kadınların doğum sonrasında temiz sayılacakları zaman ise, bebek kız ise iki hafta, erkek ise bir hafta sonra olarak belirlenmiştir (Johnston, 2007: 75).

2.2.2.2. Ölüm Kirliliği

Ölüm hali tüm evin ve ev sakinlerinin kirli sayılmasına neden olurdu. Bu sebepten bu kişilerin belli bir süreliğine de olsa tapınaklardan uzak durmaları gerekirdi (Petrovic-Petrovic, 2016: 27). Ölüler kirli kabul edildiklerinden onlarla temasın tanrılarla olan temasa bir zarar vermemesi açısından mezarlıklar daha çok şehir dışlarına yapılmışlardır. Bu durum yalnızca kahramanların mezarları için geçerli değildir, onlar *agora*’ya gömülürlerdi (Cole, 2004: 36).

Ölüm durumu buna bir kadının bebeğini düşürmesi de dâhil duruma göre on günden kırk güne kadar bir bekleme sürecine tabî olmayı gerektirebilirdi. Doğum yapan kişi ya da onunla temasta bulunan kişinin ise yedi ile kırk gün arasında bir bekleme süresi vardır. Cinsel ilişkiye girenlerin ve belirli gıdaları -keçi eti, domuz eti, mercimek, fasulye, peynir ve sarımsak- yiyenlerin ise birkaç gün bekleme ve yıkanmadan fazlasını yapması gerekmezdi. Menstrual dönemde olan kadınların ise, yedi ya da dokuz gün arası beklemesi gerekmektedir. Aralarında en büyük kirlilik sebebi sayılan ise doğum ve ölümdür (Blidstein, 2017: 22). Ancak kişi cinayet eylemini istemsizce yaptıysa bu durumda kirli sayılmayacaktır. Platon, bu konuya Yasalar eserinde yer vermiştir:

“Eğer bir adam yarışma ya da halka açık oyunlar sırasında arkadaşını öldürürse-hemen ya da daha sonra- ya da benzer şekilde savaş eğitimi sırasında, mızrak atma yoluyla zırhlı ya da zırhsız olsa da Delphik kurallara göre saflaştırıldığında saf sayılır”(Laws viii.831). Aynı şekilde “...Doktorların da istemsizce hastalarının ölümüne sebep olmalarının da onları kirletmeyecektir...” (Laws ix.865 C).

Ölüm hali de kişinin statüsüne göre değişirdi. Küçük Asya, Yunanistan ve Roma’da sıradan vatandaşların mezarları şehrin dışındayken yüksek sınıftan

kişilerin, savaş meydanında kahramanlık gösterenlerin ve imparatorların mezarları şehir içlerindedir (Blidstein, 2017: 23).

Yunan trajedisinde ve hukukunda kan ve cinayet ile ilişkili durumlar kirlilik yaratırdı. Kan lekesi, birini kan akıtarak öldürmek, kirlerin en büyüğüydü ve şehri de kirli hale getirirdi. Kan dökmeden birinin ölümüne sebep olmak bu kadar kirli sayılmazdı (Visser, 1984: 196).

Bu sebeple arınmak ve kötü ruhları def etmek gerekli görülürdü. Ancak Roma’da bu anlayış gitgide daha az görülmeye başlanmıştır. Roma hukuk sisteminin şiddete cevap verışı ile arınma fikri, katilin kirlendiği fikrinden uzaklaşmıştır. Roma’da arınma daha çok ritüellerde gösterilen özensizliklerden kaynaklanan tanrıların öfkesini yatıştırmak adına yapılmaktadır. Bir katil ya da suçluyu arındırmak adına yapıldığı daha az görülmektedir. M.Ö. 2.yy.da bir uygulamada katiller ve vatan hainlerinin kutsal alana girişi yasaklanmıştır. M.S. 2. ya da 3.yy.a ait Küçük Asya’da bulunan bir kefaret yazıtında ise yeminini bozmadan ötürü kirli olduğuna metinde iki kez kirlilikten bahsedilmiştir. Zina, ensest ve fahişelik yapan kişi kirli olarak kabul edilse de, bu kirlilik hali başkalarına bulaşan ve tehlikeli olarak görülmemiş ve arınmaları için bir ritüel yapılmamıştır. Erken İmparatorluk Dönemi’nde Yunan ve Romalı yazarlar ahlak anlayışının zayıflamasından duydukları endişeyi yazmışlardır. Augustus dönemindeki yasal reformlarda da ahlakla alakalı geçen anahtar niteliğindeki ifadeleri Blidstein şöyle sıralamıştır: “*Sofrosýni* (*Σωφροσύνη*), *Enkrátēia* (*ἐγκράτεια*); kendini kontrol etme ya da ölçülülük, saflık *pudicitia*, iffet *castitas*⁹⁰ ve kendini kontrol edememe *incontinentia*” (Blidstein, 2017: 27).

Bir kişi doğal sebepler ya da intihar ile ölmediyse, ailesine birtakım sorumluluklar düşer. Herhangi bir cinayet halinde öncelikle ilk amaç tabii ki kişiyi cinayetten caydırmaktır, eğer olay gerçekleşiyse artık yapılacaklar belliydi; arınma ya da intikam. Öldürülen kişinin hayatı doğal süreçten önce elinden alınmıştı ve bu yüzden de katilinin cezalandırılması gerekli görülürdü. Eğer ölmekte olan bir kişi

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.2.2.3.Cinsel Kirlilik.

katilini son nefesinde affederse o kişi affedilirdi, ancak ondan başkası affetme hakkına sahip değildi (MacDowell, 1978: 110).

Ölüm, en fazla geride kalan akrabaları etkilerdi. Onlar da kirli sayılırlar ve bir süreliğine günlük hayatın dışında tutulurlardı. Suçlanan bir katil temiz değildi ve kiri bulaşıcı sayılırdı. Ona dokunulmaması ve konuşulmaması gerekirdi. Bu kirlilik kendisi gibi ailesine ve yakınlara da bulaşırdı (Visser, 1984: 195). Onları ziyaret eden kişiler de ayrılırken kendilerini suyla temizlerlerdi. Bu kişiler dışarıdan yas sürecinde olduklarını belli edecek kılıkta giyinirlerdi. Yırtılmış ya da kirli giysiler giyinir, yıkanmaktan kaçınır, başlarına toprak ya da kül sürerlerdi. Herodotos'un anlattığı üzere; Sparta Kralı öldüğünde her aileden iki kişi kendini kirli saymıştır (Burkert, 1985: 105).

Cinayet de, dini açıdan bir yanlış, günah sayılırdı. Katil olan kişi kirlenmiş sayılırdı. Dolayısıyla kutsal alanlardan, kurban törenlerinden, libasyonlardan, dini festivallerden, pazar alanları ve hatta şehirden kovulurdu. Dolayısıyla katil olan kişinin hem hukuk sistemi içinde yargılanması, hem de dini açıdan da ritüel arınmalardan geçmesi gerekli görülürdü (Mikalson, 2010: 147).

Arkaik Yunan toplumlarında bir yabancıyı öldürmek katilin akrabalarını ilgilendiren seküler bir meseleydi. Öldürülen kişi yabancı tanrıların koruması altında ya da sığınmacı değilse intikam perileri; *erinye*'ler suçluyu rahatsız etmezdi. Ancak öldürülen kişi ile kan bağının olması büyük bir günahı. Kurban kanı ile arındırılan bir suçlunun en büyük kazancı toplumdan dışlanmış halinin ortadan kalkmasıydı. Eğer katilin yakınları da rıza gösterirlerse belirli bir süre geçtikten sonra eve geri dönebilirlerdi (Farnell, 2010: 68 vd.).

Katil, kirli bir halde halk arasında dolaşırsa herhangi bir Atina vatandaşı hiç kirlenmeden ve suç sayılmaksızın bu katili öldürebilirdi. Sonuçta bu kirlilikten korunmak tüm halkın görevi sayılırdı, kent ve halk böylece korunmuş sayılırdı. Savaşlarda kan dökülüyordu ancak savaşlar toplumun birlik ve beraberliğini destekleyen ve savunma amaçlı düşünülüğünden burada akan kan kirlilik sebebi olarak görülmezdi (Visser, 1984: 199).

Suçlu adama dava açılana kadar tüm şehir kirli sayılırdı. Ancak adam suçsuzsa ve yok yere suçlandıysa da bu suçtan tüm şehir kirli ilan edilirdi. Eğer ki, kirlilik bulaşırsa bu ekilen ürünlerin bozulmasına ya da işlerin ters gitmesine yol açardı (Parker, 1996a: 104). Hesiodos'ta arınmak adına birçok farklı yöntemi görebiliriz. Mitolojide delilikten arınma konusuna Melampos'un Proitos'un kızlarını arındırmasında⁹¹, kan davasından arınma konusunda ise Apollon ve Orestes⁹²'e rastlarız. Cinayet ve katil olma sorunu 7.yüzyıl boyunca büyük bir sorun teşkil etmiş ve sonraki kuşakları uğraştırmıştır. Delphi Kehanet Ocağı bu gelişmelerde lider rolü üstlenmesine rağmen yerel gelenekler bu çabayı zora sokmaktaydı. Arınma ilmine vakıf özel rahipler vardı, bunlar *kathartai* olarak adlandırılırlardı. Devletle alakalı anlaşmazlıklarda ve salgın gibi hallerde yardım sözü veriyorlardı. Bunlardan en ünlüsü Girit'teki Epimenides⁹³'ti (Burkert, 1985: 102).

Cinayet, kirliliğe *miasma*'ya sebep oluyordu. Bu yüzden de arınma gerekliydi. Bu kirlilik karşısında kişi cezalandırılmadığı takdirde bu kirlilik tüm topluma yayılacak diye görülürdü. Hastalıkların, felaketlerin bu kirliliğe kızan tanrılar tarafından gönderildiğine inanılırdı. Yalnız cinayet sonrasında soruşturmayı yürütecek bir görevli yoktu. Bu görevi hayatını kaybeden kişinin ailesi üstlenirdi (MacDowell, 1978: 110). Genelde bunu ailedeki en yetişkin erkek üstlenirdi. Eğer kurban kişi köle ise harekete geçecek olan kişi kölenin sahibi olurdu.⁹⁴ Öncelikle ölen kişinin yakınları *agora*'da bu durumu ilan ederlerdi. Sonrasındaysa şikâyetlerini bildirmek için *basileus*⁹⁵'a giderlerdi. Kişi *agora*'dan, hukuk mahkemelerinden ve her tür kamusal toplantıdan uzaklaştırılmıştır.⁹⁶ Burada kişiyi sosyal ve siyasal

⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.4.1.Şifa merkezleri *Asklepion*'lar.

⁹² Orestes annesini öldürme talimatını tanrı Apollon'dan almıştır ve bu cinayet sonrasında onun tarafından da bir domuz kurban edilib onun kanı ile arındırılmıştır. Bu efsane, kan ile arınmada yerel arınma ritüellerine emsal teşkil etmiştir (Parke-Wormell, 1956: 303).

⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.3.3.1.Atina'nın Arındırılması.

⁹⁴ “Bir adam bir köleyi yukarıda belirtilen-istemsizce- durumlar dışında öldürdüyse ölen kölenin değerinde ya da iki katı değerinde sahibine para öder. Bunu yargıçlar belirleyeceklerdir. Ayrıca oyunlarda karşıdakinin ölümüne sebebiyet vermiş kişilere göre daha ayrıntılı bir arınma yapmalılardır. Kâhinin belirleyeceği ritüelleri yapmakla yükümlü olacaklardır. Ancak eğer kişinin kendi kölesiyse kurallara göre arındıktan sonra serbest durumdadır. Özgür bir kişiyi de öldüren kişi köle öldüren kişinin geçtiği arındırma ritüellerinden geçmek zorundadır” (Laws ix. 865 D).

⁹⁵ M.Ö.5.ve 4.yy.da *basileus*'ların sorumlulukları daha çok dini ve adli alanlarla sınırlandırılmıştı. Dini meseleler ve cinayet davaları başlıca ilgili oldukları alanlardı (Hornblower-Spawforth, 1999: 150).

⁹⁶ Bkz. *Atimai* Bölüm 1.4.1.Asylia Kavramı ve Tapınak Sığınmacıları.

hayattan dışlayarak hem kirliliğin bulaşmasının önüne geçilmesi hem de bu şekilde toplumdan dışlanarak kişiler üzerinde caydırıcı etki yaratılmak amaçlanmıştır⁹⁷ (MacDowell, 1978: 111).

Apollon'un en ünlü arındırma efsanelerinden birisi de Orestes⁹⁸'i arındırmasıdır.⁹⁹ Orestes, Delphi'deki Apollon tarafından kan kirliliğinden yıkanarak arındırıldı. Böylece Atina'ya geldiğinde diğer insanlarla temasında bir sorun teşkil etmeyecek hale geldi (Visser, 1984: 193). Arınma, katilin gerçek hayata dönmesi için bir başlangıç ritüeliydi. Eğer katil tamamen suçlu bulunduyorsa onun kirliliğini ölümünden başka hiçbir şey temizleyemezdi (Visser, 1984: 202).

Orestes'in Apollon tarafından arındırılması onu yine de intikam perileri Erinye'lerin elinden kurtarmamıştır. Adaletin tamamen yerini bulması ve Erinye'lerden kurtulması Atina'da Areopagos Mahkemesi'nde yargılanması ile olmuştur. Orestes, burada aklanmıştır, çünkü mahkemede başkanlık eden Athena oyunu Orestes'in beraat etmesinden yana olanlara vermiştir (Grimal, 2007: 563).

2.2.2.3. Cinsel Kirlilik

Tapınaklarda cinsel ilişkiye girmenin yasaklandığını daha önce değinmiştik. Kutsal alanın sınırları içinde böyle bir eylemde bulunmak ağır bir bedel ödemeyi gerektirirdi. Arkaik dönemde Olympia'da kefarete olarak pahalı bir kurban sunmak gerekliydi. "Eğer herhangi bir kutsal bölgede zina yaparsa tamamıyla arınmak için kefarete olarak öküz kurban etmelidir" (Cole, 2004: 111).

⁹⁷ "Katil arınmak için düzenlenen kurban töreninden bir yıl önce kendi yaşadığı toprakları terk eder, aynı şekilde öldürdüğü kişi yabancı ise onun ülkesinin topraklarından da aynı şekilde uzakta yaşamalıdır. Katil olan kişi tüm bu süre zarfında yasalara itaat ederse ölen adamın yakınları tarafından affedilirdi. Ancak bu süre içinde henüz daha temizlenmemişken sunağa yaklaşmak, kurban sunusunda bulunmak sürgün için tayin edilen süreye riayet etmezse kurallara uymazsa cezası iki katına çıkarılırdı. Ölen kişinin en yakınları adamdan davacı olmazlarsa, katilin kefarete kurbanına yüklediği tüm suçları yine ona geçer ve yasalar gereği ülkesinden beş yıl uzakta kalması gerekirdi" (Laws ii. 866 B).

⁹⁸ Agemmemnon ile Klytimestra'nın oğludur. Babasının Truva Savaşı'ndayken annesi babasının kuzeni ile aşk yaşamaya başlar ve Agemmemnon Truva Savaşı'ndan döner dönmez onu öldürür. Orestes'i kardeşi Elektra saraydan kaçıtır. Orestes büyüdüğünde intikamını almak için bu duruma olan öfkesi ile annesi ve sevgilisini öldürür. Anne katili olmasının ardından intikam perileri *Erinye*'ler tarafından delirtilir, en sonunda Atina'da mahkemede yargılanır ve Apollon tarafından arındırılır (Erhat, 1996: 224).

⁹⁹ Bkz. Resim 2.1.

Artemis kültü için hizmet eden genç ve bekâr kızların cinsel dürtülerini kontrol etmeleri onların daha değerli görülmelerini sağlardı. Aileler için de kızlarını bu şekilde yetiştirmek bir statü ve prestij göstergesiydi (Cole, 2004: 132). Kadınlar saf ve temiz kabul edilebilmeleri için erkeklerden kaçmalıydı. Bu sebepten yaşlı kadınların özel ritüel görevlerinde yer almaları daha güvenli görülürdü. Atina'daki Dionysos rahibeleri şu yemini ederlerdi: “Kutsal bir hayat yaşıyorum ve bir erkekle ilişki temiz değilken ben saf ve temizim. Geleneklere göre ve tam zamanında Theoinia’yı, Iobakcheia Dionysos için kutlayacağım” (Cole, 2004: 133).

Mısır, Hellen ve Yahudi inançlarındaki arınma ritüelleri birbiriyle benzerdir. Herodotos bu konuyla alakalı olarak Mısırlıların tapınakların temizliği konusunda oldukça hassas olduklarını ve kesinlikle cinsel ilişkiye girmenin yasak olduğunu dile getirmiştir (Petrovic-Petrovic, 2016: 26). Babil’de ise bu durumun aksine kadınlar Mylitta¹⁰⁰ tapınağında bolca vakit geçirirlerdi. Hatta burada kadınlar kutsal fahişelik yaparlar ve tapınakta ilişkiye girmelerinde herhangi bir mahsur görülmezdi (Petrovic-Petrovic, 2016: 27). Kült görevlilerinin cinsel perhizleri ile saflık arasındaki ilişki oldukça değişkendi. Kült yasalarında cinsel ilişki kirlilik olarak gösterilse de yıkanma ile geçebilecek bir kirlilik sayılmaktaydı. Bazı kült görevlilerinden ise geçici süreli bir cinsel perhiz yapmaları beklenebilirdi. M.S.2. yüzyılda Pausanias¹⁰¹’ın gezi yazılarında ve epigrafik belgelerde bakir rahipler ve bakire rahibelere rastlanırdı. Arındırmayla ilgili kültlerde genç bakirelerin görev aldığına sıklıkla rastlanırdı. Özellikle tanrıça heykellerini ve giysilerini yıkamak “*plyntria*” ve “*hydrophoros*” su taşıma görevlerini üstlenirlerdi. Delphi’deki Apollon kâhinlerinin de cinsel perhiz yaptıkları bilinirdi. Üç büyük Yunan tanrıçası Athena, Artemis ve Hestia’nın bakire oldukları ya da asexual bir hayat yaşadıkları biliniyordu ancak, din görevlilerinin tamamen cinsellikten uzak bir yaşam yaşayıp yaşamadıkları henüz kesin bir şekilde bilinmemektedir (Blidstein, 2017: 24).

Belli kült ve festivallerde özellikle bereketle ilgili olanlarda uzun süreli cinsel perhizler gerekebilmekteydi. Ancak bunların yaygınlaşması İmparatorluk

¹⁰⁰ “...*Aphrodite*’i *Asurlular Mylitta* ve *Arap’lar Alilat* ve *Persler de Mitra* olarak adlandırmışlardır” (Historiai, i.131).

¹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pausanias, *Description of Greece I-II*, çev.W.H.S. Jones, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1918.

Dönemi'nde olmuştur. Roma'da Vesta Bakireleri¹⁰² şehrin saflığının sembolü olmuşlar ve tamamen cinsellikten uzak bir yaşam sürmüşlerdir (Blidstein, 2017: 25). Roma'da kadınlık idealinin merkezinde *chastity* ya da Latince ismiyle *castitas* yer almaktadır. *Castitas* ifadesi, yalnızca bekâret ya da cinsel anlamda saf, dokunulmamış olmak ötesinde bir anlam taşımaktadır. *Castitas* genel bir saflık haline de vurgu yapar. Ritüel saflığı anlamında saf rahipler; *casti sacerdotes*, ahlaklılık, erdem gibi suçtan arınmış; *a culpa castus*, ya da cinsel saflık; *casta virgo* ile tanımlanır (Spaeth, 1996: 114). Ceres,¹⁰³ Roma'da *castitas*'ın bir örneği, simgesi olarak görülmüş bir tanrıçadır. Tanrıça onuruna yapılan yıllık festivallerde cinsel saflık önemli bir yer tutmaktaydı. Ceres festivallerinde onun figürüne yalnız kadınlar dokunabilir ve giydirebilirlerdi (Spaeth, 1996: 115). Romalılar için *castitas* kavramını ekonomik, politik ve sosyal açıdan önemliydi. Ekonomik açıdan bu saflık hali tanrıların yatıştırılması, bereketle ve tarımsal verimlilikte doğru orantılı görülürdü. Siyasi yönden ise, saflık şehri koruyan bir kalkan gibidir, böylece işgalciler kente giremezlerdi. Sosyal açıdan ise, bu erdeme sahip olmak Roma'nın sosyal yapısının dayandığı üst sınıf üyelerinin arasındaki evlilik bütünlüğünü temsil eder. Vesta Bakireleri devletin bütünlüğü ile kendi iffetleri arasında bir bağ kurmuşlardı (Spaeth, 1996: 116).

2.3. Fiziksel Arınma

Yunanlıların arınma hallerini belirtmek adına kullandıkları en yaygın sıfatlar *hagnos* ve *katharos* idi. *Katharos*; saf, katışıksız manasında kullanılmıştır. *Hagnos* ise inananların arınma ritüelleriyle bağlantılı olarak kullanılmıştır. *Hagnos*, kirletilmemiş, tanrıya yaklaştırmaya uygun manalarında kullanılmıştır. Arınmak fiil olarak *kathairein* ve *hagnizein* şeklinde kullanılır. Sırasıyla *katharos* ve *hagnos* sıfatlarından gelir. *Kathairein*, daha genel ve temizlikle alakalı herhangi bir eylemi

¹⁰² Roma'nın bakire tanrıçısı Vesta'ya bağlı rahibelerdir. Roma Devleti'nde ocağı, kutsal ateşin korucusuydu. Kültü hizmet eden rahibeler de aynı şekilde tanrıça gibi bakire olmalıydılar. Bakireler, tapınağın dışında halktan birisiydi. Roma Devleti'nin bir simgesi olarak onların görülmesi ve inzivada bir yaşam sürmemeleri gerekiyordu. Tiyatrolarda onlara ayrılmış şeref koltukları vardı ve birçok festivale katılırlardı. Vesta Bakireleri mahkemelere girebilir ve şahitlik edebilirdi. Başka hiçbir kadının Roma'da böyle bir hakkı yoktu (Kroppenberg, 2010: 419 vdd.).

¹⁰³ Yunan tanrıçası Demeter'in Roma'daki tezahürüdür (Spaeth, 1996: 8). Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.3.1.1.Thesmophoria Festivali ve 3.3.1.2.Eleusis Kültünde Arınma.

ifade ederken, *hagnizein* daha özel, dini arınmalar ile ilgilidir (Petrovic-Petrovic, 2016: 32 v.d.).

Temizlik; sınırları toplumca belirlenen, sosyal sürece dâhil olma aşamasında herkesin önüne çıkan bir eylemdi. Tüm yaratılanlar bu anlayıştan ötürü temiz olmalı ve kirli olarak belirlenen şeylerden uzak durmalıydı (Burkert, 1985: 100). Temiz ya da kirli kavramlarının belirlenişine baktığımızda kültürel öğelerin, coğrafyanın etkili olduğunu görürüz. Coğrafya; bir kültürün, bir yaşam biçiminin oluşmasının belki de en önemli unsurudur. Örneğin, suyun bol olmadığı bir coğrafyada her gün yıkanmak temizliğin ya da yaşamın bir parçası değildir ama bunun aksi örneklerini de coğrafyanın sunduklarına göre görebilmekteyiz. Temizlik kavramı tabii ki de salt vücut kirlerinden uzaklaşmak olarak görülmemiştir. Temizlik bir toplumun parçası olabilmenin en temel yapıtaşlarındandı, o yüzden de asiler ve yabancılar temiz sayılmazlardı. Aynı şekilde deliler, suç işlemişler; zina, cinayet, ölümler ve ölümlerle temas edenler de temiz sayılmazlardı. Bu temizlik anlayışlarında hem madden hem de manen bazı unsurlar bulunmaktadır. Madden temizliğe ulaşmadan manevi temizliğe ulaşmak da imkânsızdı. Ancak, yalnızca maddi temizliğin de tek başına yeterli olmadığı aşikârdır (Burkert, 1985: 101).

Cinayet, doğum ve cinsel ilişki kirlilik sebebi sayılan eylemlerdi. *Hagnos*; saflık, temizlik manasında, *miasma* ise karşıtı bir terim olarak kullanılmıştır. *Hagnos* halinin korunabilmesi için kan ve ölümlerle temastan kaçınmak gerekmekeydi bu özellikle bakirelerden saflıklarını korumaları adına beklenirdi. Bakireler pek çok kulte lider rolü oynardı. Rahibelerin en azından görev süreleri boyunca temiz ve iffetli olmaları beklenirdi. Rahipler ve diğer tapınak görevlileri de şenlik zamanlarında özel olarak temizliklerine dikkat etmeliydiler (Burkert, 1985: 103). Sadece cinsel ilişkiden sakınmaz, doğum yapmış kadınlardan ve ölü çıkan ev ahalisinden de uzak dururlardı. Belli yiyeceklerin perhizi ve birkaç gün oruç tutmaları da gözlenebilirdi (Burkert, 1985: 103).

Menstrual dönem, pek çok kültürde kirlilik sebebi sayılsa da M.S.3.yy.'da kirlilik sayıldığına dair kanıtlar oldukça azalmıştır (Blidstein, 2017: 25). Latin metinlerinde kutsal ile menstrual dönemdeki bir kadının teması hakkındaki bilgiler

çok net değildir. Ancak, genel olarak bakıldığında tarih boyunca menstrual dönemdeki kan hem tıp hem de büyü için duruma göre değişerek, pozitif ve negatif anlamlara sahip olmuştur. Kadınlar bu dönemde kirli sayılırlarken aynı zamanda da tıbbi metinlerde kadın vücudunu arındırdığından söz edilir. İmparatorluk Dönemi Yunan kült metinlerinde yer alan menstrual dönemdeki kadınların kutsal alanlara girememesi yasağı Doğu kökenli tanrılar için yaygındı. Antik Dönem’de Yunan kültürünün aksine, Filistin¹⁰⁴, Suriye ve Mısır’da daha katı ve kesin bir şekilde menstrual dönemdeki bir kadının kirli olduğu kabul edilmiştir. (Blidstein, 2017: 25).

Yunanlılar bu gelenekleri yerine getirmelerine rağmen temizlenme onların tanrıları için çok da önem arz etmiyordu. Tanrılar evreni yönetiyordu, çünkü onlar güçlü ve ölümsüzdü fakat saf ve temiz değillerdi. İlahi saflık terimi, pratik uygulamadan ziyade daha çok teolojik bir terimdi. Kutsallık tanımı zor, büyük ölçüde metafizikseldi. Arınma da metafizikseldi, fakat hiç olmazsa somut olarak da ifade edilebilirdi. Temizlik aslında ibadet için özel bir hazırlıktan ziyade resmi bir gereklilik, bir tür saygı ifadesiydi. Bir yemek ya da duadan önce yapılan yıkanma ile arasında pek de bir fark yoktu (Parker, 1996a: 20).

2.3.1. Su ile Arınma

Eliade, suyun kutsallığının sebeplerinden bir tanesini Eski Ahit’teki Yaratılış kısmında yer alan “*Ve yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; ve Allahın Ruhu suların üzerinde hareket ediyordu*”¹⁰⁵ ifadesinden yola çıkarak suların yeryüzünün yaratılışından önce de var olduğuna dayandırmıştır (Eliade, 1987:129). Su sembolizmde ise kaynak ve kökendir¹⁰⁶. Her şeyden sudan gelir, kökü ona dayanır. Su ile temas etmek yeniden doğuş demektir.¹⁰⁷ Bu yapıda bakıldığında tufan tanrı tarafından gönderilmiş bir felaket olarak görülse de evrenin dilinde vaftiz ve ritüel arınma yoluyla yeniden sağlık ve bereket getirilmesi demektir (Eliade, 1987: 131). Suyla özdeşirilen tanrıçalar da vardır bunlar; Hera, Artemis ve Demeter’dir.

¹⁰⁴ Eski Ahit’te daha net bir tavır söz konusudur (Blidstein, 2017: 25).

¹⁰⁵ “*And the earth was without form, and void; and darkness [was] upon the face of deep. And the Spirit of God moved upon the face of the waters*” (Genesis 1.2).

¹⁰⁶ “Fons et origo” (Eliade, 1987:130).

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.3.1.Su ile Arınma.

Hera ve Artemis tapımlarında kadınlar su ile ilgili ritüellerde aktif rol oynamışlardır. Demeter suyla ilişkisi ise tanrısal özelliğinin çift yanından ötürü iki türdür. Hem tarım tanrıçası olmasıyla suyla çok ilişkilidir hem de bunun yanında gizem tanrıçası¹⁰⁸ kimliğinden ötürüdür (Cole, 1986: 162).

Arınma sırasında kıyafetlerin mutlaka temiz olmaları gerekmektedir ancak bazen beyaz giysiler de iyi görülmüştür. Tapınaklara girerken girişte temizliğin gerçekleştirilebilmesi için su içeren kaplar *perirranteria* yerleştirilmiştir. Gelen herkes su kaplarına ellerini sokarak ellerini yıkar ve kendine su serperdi. Burada su kutsanmış olmasa da belli bir kaynaktan alınırdı. Çok az tapınağın kendi kaynak ya da pınarı yoktu. Özellikle kaynak yakınlarında yapırlardı. Temizlenecek suyu bakire genç kızlar bir testi ile başlarının üzerinde taşıyarak getirirlerdi. Bunları toprak kapların üzerinde betimlenen ibadet sahnelerinden görmekteyiz. Tapındaki toplu arınmalarda sunaktaki ateşten bir kütük alınıp, suya daldırılırdı ve buradaki su katılanlara, sunağa ve tapınağa serpilirdi böylece su ve ateşin arıtıcı gücü birbirine katılırdı (Burkert, 1985: 103).

Arınmak için suya daldırma işleminin gerekliliğinden ilk bahseden Herodotos'tur. Mısırlıların domuzu pis hayvan saydığını söyler ve şöyle devam eder: *“Eğer bir Mısırlı bir domuza dokunursa, o nehre gider ve kıyafetleriyle suya daldardı”*. Daha sonra da Yunanların ilişki sonrasında yıkanmadan tapınağa girmedikini anlatır. Pergamon'daki Athena Tapınağı'nda *“Her kim tanrıçayı ziyaret etmeyi diliyorsa, kendine su serperek yıkanmalıdır”* diye belirtilmiştir (Ferguson, 2009: 25).

Suyun yanında yağlanmak da arınmaya etki ederdi. M.S.2. yüzyıla ait Lindos'ta bulunan bir yazıtta *“Siz aynı günde su dökerek ve yağ ile yağlanarak arındırılırsınız”* der. Latin kaynaklara baktığımızda Vergilius Aeneas'da savaş sonrasında *“Akan akarsuda kendimi yıkayana kadar kutsal şeylere günah işlenir”* demiştir. Ön arınma diyebileceğimiz tapınaklara girmeden önce su ile yıkanma

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.3.1.1. Thesmophoria Festivali.

sadece tapınaklara girmeden önce değil, şifa ve kehanet merkezlerinin girişlerinde¹⁰⁹, gizem dinlerine, rüya ve bilicilikte de gerekliliktir. Şifa merkezlerinde yeterli temizliğin sağlanabilmesi için bir su kaynağına yakın olmak önemlidir. *Asklepion*’larda uykuya yatmadan önce hastalar banyoya sokulur, sonrasında bir kurban sunulurdu. Banyolar tedavinin de bir parçasıdır. Pergamon’daki *Asklepion* Tapınağı’ndaki tedavi gören Aelius Aristides “Kutsal kuyuda yıkandım” demiştir. Arkeolojik buluntularla da bu banyolar için kullanılan çeşme ve havuzların varlığı kanıtlanmıştır (Ferguson, 2009: 26).

Yıkanmak, tarih boyunca insanların temel ihtiyaçlarından biri olmuştur. Genelde bu ihtiyaçlarını en yakındaki nehir, akarsu, deniz hatta yağmur suyu¹¹⁰ ile karşılamışlardır. Yıkanma gelişen din sistemleri ile bir ritüel haline dönüşmüştür. Arınmak için yapılan yıkanmalar tüm dinlerde kendine önemli bir yer edinmiştir. Yunanlardan önce daldırma törenleri ile yıkanmalar, ritüeller daha çok sıcak ve nemli bölgelerde söz konusuydu. Yahudilerin Mikve¹¹¹ adını verdikleri törenin kökenleri buradan gelmiş olabilir (Abbasoğlu, 2003: 2). Yıkanmaya en çok önem gösteren halklardan bir tanesi Yunanlılardı.¹¹² Dini törenler ya da dua öncesi¹¹³ de yıkanıldığını biliyoruz. Bu iş için özel yıkanma gereçleri¹¹⁴ de kullanmışlardır. Kadınlar doğum¹¹⁵ sonrası, ölümler¹¹⁶ ve onlarla temas etmek, cinsel ilişki¹¹⁷ de yıkanmayı gerektiren hallerdendi. Klasik Dönem’e kadar cinsel ilişki sonrası

¹⁰⁹ “*Mycaenae’nin 15 stades uzağında Özgürlük Suyu adı verilen bir dere vardır. Rahibeler gizli olarak bu suyu arınmalarda ve kurbanlarda kullanırlardı. Tapınağın kendisi Euboea’nın aşağısındadır*” (Pausanias, xvii.3).

¹¹⁰ “*Yağmur suyunun Zeus tarafından gönderildiği düşünülürdü, bu yüzden de kutsal kabul edilmiştir. “...Polycrates göğe çıktı ve kızının hayalleri gerçek oldu. Yağmurun yağmasıyla Zeus tarafından yıkanmış ve güneş tarafından yağlanmışır*” (Herodotus, iii.125).

¹¹¹ Yahudilikteki ritüel yıkanmalara mikveh denmekteydi. Roma Dönemi’nde mikveh kelimesi, arınmak için su tutabilen yapı anlamına gelmekteydi. Bu doğal bir şekilde oluşmuş bir çöküntü ya da inşa edilmiş bir havuz olabilirdi. 500 litreye yakın bir su kapasitesi olurdu (Katz, 2006: 182).

¹¹² “*Neleus’un oğlu Nestor’un küçük kızı Polycaste Telemachus’u yıkadı. Onu yıkadıktan sonra bolca yağladı, üzerine bir örtü attı. Banyodan sonra ölümsüz formuna girdi ve Nestor tarafından insanlara önderlik etmesi için oturtuldu.*” (Odysseia iii.464 vd.).

¹¹³ “*Penopole’nin gözyaşlarını durdurmak ve ağutlarını susturmak için önce banyo yaptı vücuduna temiz giysiler giydi. Athene’ye dua ederken sepet içine arpa taneleri yerleştirdi*” (Odysseia iv.758-62).

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.5.2.Tapınağa Girmeden Önce Arınma.

¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 2.2.2.1.Doğum Kirliliği.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 2.2.2.2.Ölüm Kirliliği.

¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 2.2.2.3.Cinsel Kirlilik.

yıkama Eski Yunan'da görülmezken, bu dönemden sonra doğu etkisiyle kadın kirli kabul edilmiştir (Abbasoğlu, 2003: 5).

2.3.2. Kan ile Arınma

Eski Yunan'da hayvanların kurban edilmesi, sunu, kehanet, arınma, kefarete ve yemin amacıyla gerçekleştirilirdi (Petropoulou, 2008: 34). Kan akıtmanın arınma ritüellerinde kirliliği yok edici etkisi olduğuna inanılırdı. Kan hayatın kendisiydi ve kirliliği yok edecek kadar önemli ve güçlü görülürdü. Kutsal yerlere de kesilen kurbanın kanı serpilirdi (Johnston, 2007: 76).

Kurban sunusu, kutsal bir eylem olarak görülürdü. Bunun başlıca sebebi, kurban edilen canlı insanların dünyasından çıkartılıp kutsal olanlara tanrılara verilirdi. Kurban sunuları pek çok farklı sebeple gerçekleşebilirdi. Aileler kendileri için örneğin bir düğün töreni için kurban kesebilirdi. Bunun tam aksine daha büyük kamuya açık kurban törenleri de düzenlenirdi (Pedley, 2005: 80). Ayrıca bir şehir zenginliği ile doğru orantıda gösterişli kurban sunuları yapardı (Petropoulou, 2008: 40).

Herhangi bir kurban sunmadan önce kurban edilecek canlının kesilmesini yapan kişi ellerini yıkar ve su serpiştirirdi.¹¹⁸ Hayvan kurban sunularında el yıkama önemli bir ritüeldi; hatta bunun için *khernibeion* adı verilen metal bir kap kullanılmaktaydı. *Perirrhantaria*¹¹⁹ ise, genelde taştan örülmüş içi su dolu büyükçe bir kâsedir.¹²⁰ Yunan dininin en önemli dini ritüellerinden birisi kurban sunularıydı. Kurbanlara edebiyatta ve yazıtlarda bol miktarda yer verilmiştir. Öncelikle kurban olarak sunulacak hayvanın kusursuz, sağlıklı bir hayvan olması gerekirdi (Adkins-Adkins, 2005: 372). Katılımcılar bu sepetten bir avuç kabuksuz buğday *oulai*, *oulochytoi* alırlardı. Bu sırada bir sessizlik çökerdi, daha sonra törensel bir gürültüyle

¹¹⁸ "...Yaşlı adam Nestor ellerini yıkadı ve arpa tanelerini serpiştirdikten sonra kurbanın başındaki tüylerden bir parça kesip ateşe attı ve ciddiyetle Athena'ya dua etti. Dua edip, arpa tanelerini attıktan sonra Nestor'un oğlu Thrasymedes gelerek öldürücü darbeyi vurdu. Sonra kadınların çığlıkları yükseldi..."(Odysseia iii.444-454).

¹¹⁹Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.5.2.Tapınağa Girmeden Önce Arınma.

¹²⁰ Bkz. Resim 1.1.

kollar gökyüzüne kalkardı. Kurban eden kişi yakarma, dilek ve yeminlerden oluşan dualar okurdu. Bu sırada herkes ellerindeki buğdayı sunağa ve kurbanı doğru fırlatırdı. Bu ellerin yıkanmasıyla başlayan sürece başlangıç aşaması *katarchestai* denilir. Kurbanı kesecek kişi bıçağı kavrar ve kurbanı adım atarken bıçak ya da baltasını saklardı. Kurbanın alın bölgesinden biraz tüy kesip ateşe atardı. Bu aşama ise sondan bir önceki aşama olan *aparchestai* olarak adlandırılır (Burkert, 1985: 77).

Genelde evcil hayvanlar kurban edilirdi, vahşi hayvanlar tercih edilmezdi. Bunun yanında kuşlar, hatta balık bile kurban olarak sunulabilirdi. Genelde erkek olanlar tanrılara, dişi olanlar ise tanrıçalara sunulurdu (Pedley, 2005: 80). Esasında, kurban için en makbul kurban hayvanı öküz ya da inekti. Özellikle de boğa yaygındı; ancak en yaygın olan hem daha kolay yetiştiğinden hem de daha ucuz olduğundan olacak koyundu. Bunu keçi ve domuz izliyordu, en ucuz kurban ise yavru bir domuzu kurban etmekte. Kümes hayvanlarının kurban edildiği de görülürdü ancak kaz, güvercin¹²¹ gibi kuş türlerinin kurban edilmesi oldukça nadir görülürdü (Burkert, 1985: 76). Kurban edilen hayvanlar arasında en değerlisi sığır olsa da, keçi ve koyun her tanrıya kurban edilebilirdi. İstisna olarak; Hestia, Demeter ve Dionysos'a domuz kurban edilirdi. Ek olarak, Eileithyia, Ares ve Hekate'ye köpek¹²², Aphrodite'e kuş ve Priapus'a balık sunulurdu. Buradan şöyle bir sonuç çıkarılabilir, Eileithyia¹²³ doğuma yardım eden bir tanrıçaydı ve dolayısıyla kirlilik ile bağdaştırılmıştı. Yunan *pantheon*'unda kirlilik ile bağdaştırılmış ya da daha marjinal sayılabilecek tanrılara sığır, keçi, koyun gibi yaygın kurban hayvanlarının dışındaki yenmeyen ya da daha ucuz olan hayvanlar kurban edilmiştir (Bremmer, 1996: 41).

Tüyleri açık renkli olanlar göksel¹²⁴ tanrılara, koyu tüylü olanlar ise ölüm ve yeraltı tanrılarına kurban edilirdi. İnsanlar tarafından tercih edilmeyen ya da yenilmeyen hayvanların etleri belirli tanrılara sunulurdu. Örneğin Poseidon¹²⁵'a atlar,

¹²¹ Afrodite için güvercin kurban etmenin uygun olduğu düşünülürdü (Pedley, 2005: 81).

¹²² Didyma'da Apollon'a köpek kurban edildiğine dair izler bulunmuştur, Bremmer, bunu Küçük Asya'da Hitit ve Lydialıların köpek eti tüketmelerinin etkisine yormuştur (Bremmer, 1996: 41).

¹²³ Zeus ile Hera'nın kızıdır. Doğumlarla ilgilenen ebe tanrıçadır (Erhat, 1996: 94).

¹²⁴ *Celestial* yani göksel tanrılar.

¹²⁵ Denizlerin tanrısıdır. Rhea ile Kronos'un oğullarıdır. Zeus'un ağabeyi ya da küçük kardeşi olarak gösterilir. Poseidon elinde üç dişli yaba ile temsil edilirdi (Erhat, 1996: 246).

Hekate¹²⁶'ye ise köpek kurban edilirdi (Adkins-Adkins, 2005: 372). Kurban olarak sunulacak olan hayvanın kesinlikle sağlıklı olması gerekirdi. Canlının derisinde herhangi bir leke, vücudunda bir sakatlık ya da herhangi bir uzvunda eksiklik olmamalıydı (Pedley, 2005: 81).

Kurban edecek kişi ellerini yıkar, kurbanın üzerine su serpilir. Kutsal bir sessizlik ilan edilir, kurbanın, sunağın ve katılanların üzerine öğütülmemiş arpa taneleri atar. Kurbanın başındaki tüylerden bir tutam alarak sunakta yakar. Kurban boğazına bir balta darbesi ile vurularak kesilir.¹²⁷ Akan kan bir kaba doldurulur ve sunağa serpiştirilir. Daha sonra hayvan parçalara ayrılır, tanrıya ayrılmış bir parça¹²⁸ ise sunakta yakılırdı. Bu parça yanarken bir yandan da ateşe şarap dökülürdü. İç organları ayrılarak önce pişirilir ve yenirken, geri kalan etler ise tanrıyı onurlandıran misafirlere sunulurdu.¹²⁹ Genelde sunulan etler sunu sırasında yenilirdi ancak bazen katılanlar evlerine de götürebilirlerdi. Hayvanın diğer hayati organlarıysa karaciğer, kalp ve akciğerler vb. kehanette bulunmak için kullanılırlardı. (Pedley, 2005: 82).

Homeros sonrası dönemde, kurban sunularına müzik de eşlik etmiş, aynı zamanda da hayvanın iç organları kehanet amaçlı kullanılmıştır. Bazı yerel kültürlerde kadınların kurban törenlerine katılmaları yasaktı. Arınma amaçlı kesilen kurbanlarda, tanrıların gönlünü almak için hayvan bütünüyle parçalanırdı. Aynı zamanda topluca verilen kurbanlar tamamen yakılırdı. Bu şekilde kurban sunuları daha çok yeraltı tanrılara sunulan kurbanlarda olsa da herhangi bir kriz anında kıtlık, doğal afet gibi durumlarda sorunun üstesinden gelebileceğini düşündükleri tanrılar için de bu tarz törenler düzenlenirdi (Adkins-Adkins, 2005: 372).

¹²⁶ Artemis'e benzetilir ancak kendisine ait bir efsanesi yoktur. İnsanlara iyilik dağıtan bir tanrıça iken, sonralarında büyü ve ruhsal âlemde ustalaşan bir tanrıçaya dönüştürülmüş ve büyüünün ortaya çıkışı onunla ilişkilendirilmiştir (Grimal, 2007: 228).

¹²⁷ Bu işlem özel bir görevli tarafından yapılır. Bkz.Bölüm 1.3.2.Tapınak Görevlilerinin Sorumlulukları.

¹²⁸ Bu et, genelde yemek için çok da değerli olmayan uyluk kemiğine sarılmış yağlı bir parça olurdu (Adkins-Adkins, 1997:372).

¹²⁹ "...Neleus'un sağlam kalesinin olduğu Pylos'a geldiler. Burada deniz kıyısında yaşayan halk siyah boğaları kurban ediyorlardı. Dokuz birlik ve beş yüz adam vardı her bir birlik dokuz adet boğayı kurban etmek için hazır. Şimdi kurban ettikleri hayvanların iç parçalarının tadına bakıp, butlarını tanrı için yakıyorlardı..." (Odeysse iii.1-5).

Eski Yunan'da kurban sunma gönüllülük esasına dayanıyordu. Daha doğrusu öyleymiş gibi göstermeye çalışıyorlar desek daha doğru olur. İnsanlar, kurbanlarını sunağa çıkarıyorlar, rızası olup olmadığını soruyorlardı. Hayvan başından süt ya da şarap dökülürken başını sallamadığında ve sıvılar döküldükten sonra hayvan başını sallamaya çalışırsa bu kabul ettiği, rıza gösterdi manasında yorumlanırdı. Mit ya da hikâyelerde böyle bir hileye gerek duyulmazdı. Genelde hayvanın gönüllü olarak sunağa çıktığı söylenirdi (Bremmer, 1983: 307 vd.).

Arkaik Dönem'de toplum tarafından *agos* ve katil şehir dışına kovulurdu. Vatanından ayrılmalı ve kendine dışarıdan arınma masrafını karşılayacak bir koruyucu aramalıydı. O zamana kadar hiç konuşmamalıydı ve bu süreçte ne herhangi bir eve kabul edilirdi, ne de diğer insanlarla aynı masayı paylaşabilirdi. Onunla ilişki kuran her kimse o da kirli sayılırdı. Mitolojide ana katili Orestes¹³⁰ eylemi sonrasında hemen şehir dışına çıkmıştır. Troizen'de Apollon Tapınağının yanında Orestes'in tapınağa alınmadığını gösteren Orestes'in kulübesi vardır. Bunun sebebi de yine katillerin evlere sokulmamasından kaynaklanıyordu. Bir grup rahip burada kutsal yemek için bir araya gelirlerdi. Anthesteria Festivali¹³¹ boyunca Orestes'in ortaya çıktığı düşünülürdü. Apollon'un Orestes'i arındırdığı sahnelerde domuz arındırılan kişinin başının üzerinde tutulur ve kan direkt başına ve ellerine doğru akar. Böylece kan yıkayıp temizler ve saflığı geri kazandırır.¹³² Katiller kendilerini toplumun dışına yerleştirirlerdi. Eleusis¹³³ törenleri öncesinde Herakles'in arınması ve Orestes'in arınması¹³⁴ arasında paralellikler mevcuttur. Arınma ritüeli bir gösteri ve bundan ötürü acısız bir kan dökme canlandırmasıydı (Burkert, 1985: 107).

Kurban törenleri festival dönemlerinde gerçekleşirdi.¹³⁵ Günlük hayatın aksine temiz ve güzel giysiler giyinmek, aksesuarlar takmak özellikle de başa dallardan oluşmuş taç takmak adettendi. Seçilmiş hayvan da bu durumda eksik

¹³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.2.2.2.Ölüm Kirliliği.

¹³¹ Atina'da şarap tanrısı Dionysos onuruna düzenlenen bir kaç festivalden birisidir. Yeni yapılmış şaraplarla ilişkilendirilmiştir. Şubat ayının sonlarında *Anthesterion* (bkz. Tablo 1.1) adlı ay içinde kutlanmıştır (Hornblower-Spawforth, 1999: 101). Ayrıntılı bilgi için bkz. Anthesteria Festivali.

¹³² Bkz. Resim 2.1.

¹³³ Detaylı bilgi için bkz. Bölüm 3.3. Gizem Kültlerinde Arınma.

¹³⁴ Orestes ve Herakles de katillerin çoğu gibi delirirler. İntikam perileri *Erinye*'ler onların peşlerine düşüp delirtirler (Grimal, 2007: 563).

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.2. Eski Yunan'da Düzenlenen Festivallerde Arınma.

kalmaz, o da aynı şekilde gösterişli bir kılığa büründürülürdü. Altın yaldızlı kurdeleler ile boynuzları sarılırdı. Bu süreçte kurban bir tören alayı eşlik ederdi, onu sunağa kadar yalnız bırakmazlardı. Herkesin istediği hayvanın gönüllü olarak ya da oldukça yumuşak bir direnişle kurban olmasıydı¹³⁶ ve bu vesileyle de kurban, insanların birbirlerine bu anları efsaneleştirilerek betimleme fırsatını sunmuş olurdu. Tüm bu süreçte tören alayı dışında, elinde bir sepet taşıyan günahsız bir bakire de sürece eşlik ederdi. Elleriyle bir kurban sepeti taşırdı, içinde; arpa taneleri ya da keki yer alır tüm bunların üzerineyse bıçak konurdu. Bunların dışında sıklıkla bir tütsü kabı, su içeren bir kap da taşınanlar arasındaydı. Bu tören alayına eşlik eden bir ya da daha fazla müzisyen, erkek ya da kadın flütçünün de varlığından haberdarız. Herkesin hedefi belliydi “sunak”a ulaşabilmek. Kan yalnızca orada dökülebilirdi (Burkert, 1985: 76).

Tören alayına katılanlar, kutsal noktaya ulaştığında öncelikle iman sahibi olanlar dinsizlerin alana girmesini engellemek adına bir çemberle alanı sınırlamışlardır. Hepsi sunağın etrafına yerleşirdi. Bu sırada yapılan ilk eylem bir testiden dökülen su ile sırasıyla katılımcıların ellerine su dökülmesiydi. Bu başlangıç *archesthai* olarak adlandırılırdı. Kurban da su serpilirdi ve bu işlem sırasında kafasını sallaması yapılanları onaylıyor olarak yorumlanırdı. En son aşamada ise artık kan akıtılırdı. Küçük hayvanların boğazı kesilir ve sunağın üzerine çıkarılırdı. Bir öküz ise balta darbesiyle boğazından kesilerek boyundaki atardamardan akan kanın bir havuzda toplanması sağlanırdı. Sunağın üzerine ve etrafına bu kan serpilirdi. Sunağın kana bulanması da ritüelin bir parçasıydı (Burkert, 1985: 77). Ölümcül darbe düşerken kadınlar yüksek ve tiz bir sesle ağlamalıydı. Derisi soyulmuş ve kesilmiş hayvanın iç organlarından kalbi ve karaciğeri¹³⁷ öncelikli olarak çıkartılırdı. Katılımcı çemberinin en içinde yer alanların bağırsakları tatması ayrıcalıklı bir görevdi. Yenilebilir parçalar adandıktan sonra, kemikleri sunağın üzerindeki odun yığının üzerine özenle dizilirdi. Homeros hayvanın eklemlerinden başlayarak, etin küçük parçalarından başlanarak odunlara yerleştirildiğini aktarır.

¹³⁶ Bu sırada sunağa serpilten arpa, buğday taneleri hayvanın başını eğmesine ve bu da kurban olmaya istekliymişçesine başını eğmesine sebep olurdu (Pedley, 2005: 81).

¹³⁷ Hayvanların, bitkilerin, nesnelerin ve doğal olayların gözlemlenmesi ve kurban edilen hayvanların iç organlarına bakılması yoluyla kehanette bulunulurdu (Adkins-Adkins, 2005:373).

Böylece parçalanmış varlık sembolik olarak yeniden yaratılırdı. Sonrasında yemek sunumları, çorbalar, çörekler ikram edilirdi. Kurban kesen kişi ateşe şarap dökerdi böylelikle ateş alkolün etkisiyle daha da çok tutuşurdu bu da katılımcıların coşkusunu arttırırdı (Burkert, 1985: 78).

Kurban kesme ritüeli yerel kültürlerden gelme bir takım farklılıklar dolayısıyla farklı detaylar taşısa da genelde baktığımızda aynıydı (Burkert, 1985: 79). *Sphagia σφάγια* , tanrıları teskin etme amacıyla kan yoluyla arınma manasında kullanılırdı, daha çok yeraltı tanrılarına sunulan kurbanlar için kullanılırdı. Savaşlardan önce ya da savaş sırasında yapılırdı (Jameson, 2014: 116).

Kurban edilecek insanı seçerken iki farklı yöntem izleniyordu. Birisi soylu bir aileden bir kral kızı¹³⁸ ya da oğlu gibi birisi iken, ikincisi düşman olan bir kişi seçmektir. Ancak soylu ailelerden gelenlerin savaş öncesinde kurban edilmesi görülmezdi. M.Ö. 480’de Thermopylae’de Sparta Kralı Leonidas’ın ölümü Sparta’nın kurtuluşu ve Yunanlıların Persleri yenmeleri için kâhinler tarafından söylenmiştir (Jameson, 2014: 120).

Kan dökme, arınma için sık kullanılan yöntemlerdendi. Meclisin libasyonu ve Atina Tiyatrosu için yapılanlar hakkında kaynaklar bilgi vermektedir. Meclisin başlangıcında özel bir memur *peristiarchoi* meydana domuzları taşır, boğazlarını keser, kanını oturulan yerlere fışkırtarak, cinsel organını kesip, fırlatırdı. Methana’da üzüm bağlarını karanlık rüzgârlardan korumak amacıyla, iki horoz kesilir ve sonra iki adam bağda birbirlerine ters istikamette ellerinde kanlı bir parçayla koşarlar. İki adamın ilk karşılaştığı noktaya da kurban gömülürdü (Burkert, 1985: 108; Parker, 1996a: 21).

2.3.3. Şehirlerin Arındırılması

2.3.3.1. Atina’nın Arındırılması

Eskiçağ’da Girit, arındırma sanatında önemli bir yerdeydi (Parker, 1996a: 142) Girit’te iki ünlü kâhin yaşardı biri Epimenides (M.Ö.600) ve diğeri de

¹³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.yuk. Iphigeneia efsanesi.

Gortyn'den Thaletas (M.Ö.670) idi (Prent, 2005: 236). Epimenides'in M.Ö.600'lerde yaşadığı sanılmaktadır, söylenene göre Idaean Mağarası'nda kırk yıl uyuyarak insiye olmuş ve ondan sonra bilici ve rahip olmuştur.¹³⁹ Daha sonra da ona “yeni Kourete¹⁴⁰” denmeye başlanmıştır (Prent, 2005: 599). Bazen bütün şehirler ve eyaletler topluluğun bir üyesi tarafından işlenen suç ya da suçları temizlemek adına arınmayı gerektirirdi. Bu türden topluca bir arınma gerektiren en meşhur olay; ise Kylon¹⁴¹,un taraftarlarının Athena Polias tapınağına sığınmalarına rağmen öldürülmeleri üzerine Atina'nın Giritli Epimenides tarafından arındırılmasıydı. (Grote, 2001: 11; Smith, 1890: 719; Burkert, 1985: 102).

Atinalılar veba karşısında çaresiz kalınca Epimenides'i çağırıyorlar ve Epimenides'de bu vebanın Kylon'un öldürülmesinin sebep olduğu kirlilikten kaynaklı olduğunu söylüyor. Alkmeonid'lerin Atina'dan kovulmasının laneti orada kalmıştı¹⁴² (Parker, 1996a: 211). Epimenides'in şehri temizlemek için iki erkek kurban ettiği söylenir (Parker, 1996a: 259). Aynı zamanda Alkmeonid ailesinin üyeleri kovulmuş ve kefaret yazıtı dikilmiştir. Kylon'un tiranlık girişimi sonrası sığınma talep edenlerin geleneklere ve inançlara karşı gelerek, kutsala aykırı bir davranış sergileniyor olması burada asıl odaklanan konudur (Burke-Finnegan, 1992: 276). M.Ö.596-593'te 46.Olimpiyat Oyunları'nda Atina'ya giderek Atina'daki vebayı durdurmuştur. Platon da, Pers Savaşları¹⁴³'ndan on yıl önce gitmiş olduğunu

¹³⁹ “Eleusinium adı verilen yerde rüyaya yattım. Bu tapınağın önünde Triptolemus'un heykeli vardı. Knossos'lu Epimenides'in heykelinin yanında bronzdan kurban edilecek bir boğa yer alıyordu. Söylenene göre kırk yıl boyunca bir mağarada uyumuştur. Uyandığında yazılarını yazmış, Atina ve diğer şehirleri arındırmıştır. Thaletas, Lakedaimonluların vebasında etkilendiği halde Epimenides ile iletişim kurmamıştı. Çünkü o, Gortyn'den, başka bir şehirdendi” (Pausanias xiv.4-5).

¹⁴⁰ “...Bebeğin-Zeus- ağlarken çıkardığı sesleri Kronos'un duymasını engellemek için, bazı Girit ilahları Kouretes'ler mağaranın önünde gürültülü bir şekilde dans etmiş ve mızraklarını kalkanlarına vurmuşlardı...” (Hard, 2004: 75).

¹⁴¹ Atinalı bir soylu, M.Ö.640'da gerçekleştiği tahmin edilen Olimpiyat'ta galip gelmiştir. Megara tiranının kızıyla evlenmiş ve onun yardımı ve bir kaç arkadaşının desteğiyle Atina Akropolisini ele geçirmişlerdir (M.Ö.632?). Ancak kendine taraftar bulamayınca kaçmış, arkadaşları ise tapınağa sığınmalarına rağmen öldürülmüşlerdir. Bu sebeple laneti Atina'nın üzerinde kaldı denilmiştir. O dönem archonluk yapan Megacles ve onun soyu Alcmaeoniade'ler tapınağa sığınanları öldürdükleri için sürgün edilmişlerdir ancak kirlilik şehirde kalmıştır (Hornblower-Spawforth, 1999: 55; a.e.418).

¹⁴² Bu konuda Nilsson, Aristoteles'in Kylon'un öldürülmesinin getirdiği kan kirliliğini gidermek amacıyla Atina'ya çağrıldığını, Platon'un ise Pers Savaşları'ndan on yıl önce gelerek şehri arındırdığını belirttiğini söyler (Nilsson 1949: 203).

¹⁴³ M.Ö.490-449.

söylemiştir (Laws, i.642 D). Sonrasında bulunduğu kehaneti de şu şekilde anlatmıştır:

“Bizim ailemiz ile bağı olan Girit doğumlu Epimenides¹⁴⁴’i duymuşşundur. Tanrı’nın kehaneti ile Pers Savaş’ından on yıl önce Atina’ya gitti ve tanrının onuruna belli kurbanlar sundu. Atinalılar Perslerin ordularıyla paniğe kapıldıklarında onlara bir kehanette bulunmuştur: “On yıl boyunca gelmeyecekler ve geri geldiklerinde bütün umutları yıkılacak, verdiklerinden daha büyük bir acı ile geri dönecekler” (Laws, i. 642 E).

2.3.3.2. Kutsal Delos Adası’nın Arındırılması

Delos Adası Apollon’un doğduğu yerd i ve orada tapınağı yer aldığı için kutsal adası sayılırdı (Parker, 1996a: 151; Fontenrose, 1959: 13). Delos’un İyonyalılar tarafından M.Ö. 950’de ele geçirildiğı Apollon Tapınağı’nın ise 8.yy.da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ada, Pers Savaşlarının ardından kurulan Attika-Delos Birliğı¹⁴⁵’nin buluşma yeri ve hazinesinin yer aldığı bir statüdeydi (Hornblower-Spawforth, 1999: 442).

M.Ö.426’da Atina’da gerçekleşen büyük vebanın Delos Adası’ndaki kirlilikten kaynaklandığı düşünülmüştür (Parker, 1996a: 218). Bunun üzerine de M.Ö.426/425 tarihlerinde Nikias tarafından ada tamamen saflaştırılmış¹⁴⁶ böylelikle ada; savaşların dışında bırakılmış, mezarlar kaldırılmış, adada kimsenin ölmesine izin verilmemiş ve doğum yapacak hamile kadınlar da komşu adalara gönderilmiştir. Hatta adada köpek ve güvercin sahibi olmak dahi yasaklanmıştır (Burkert, 1985: 114; Cole, 2004: 49). Delos adası tarihte iki kez arındırılmıştır. İlki Peisistratos¹⁴⁷

¹⁴⁴ M.Ö.600’lerde yaşadığı düşünülmektedir. ç.n. Plato, Laws, i. 61.

¹⁴⁵ Bu birlik M.Ö. 477 yılında kurulmuş ve 405 yılında son bulmuştur. Birçok özgür kentin birleşmesi ile kurulan bu birlikte herkesin oyu eşitti ve kararlar müzakere edilerek alınırdı. Alınan kararları uygulamak için ise Atina baş şehir seçildi. Bu bağıllık ile Ege’deki Pers gücünü kırmak hedeflenmiştir (Grote, 2001: 950).

¹⁴⁶ “Adalarda ve anakarada kurulan eski şehirler korsanlığın yaygınlığı sebebiyle denizden uzakta kurulmuştur. Adalılar arasında korsanlık daha az görüldü. Fenikeliler ve Karyalılar adaların çoğunu sömürge yapan halklardır. Atinalılar bu savaşın ardından Delos Adası’nı arındırmışlardır...” (Thucydides i.8.1).

¹⁴⁷ M.Ö.560’da Atina’da tiran oldu. Tiranlığının sürdüğü 33 yıl boyunca biri on yıldan az diğeri beş yıl olmak üzere iki kere sürgün edildi. M.Ö.527’de öldü ve yerine oğlu Hippias geçti (Grote, 2001: 52).

döneminde, diğeri de M.Ö.426/425 yıllarındaydı (Burkert, 1985: 114). Thukydides adanın arındırılmasını ve daha sonra da saf kalması için yapılanları şöyle anlatmıştır:

“Aynı kışta¹⁴⁸ Atinalılar Delos Adası’nı temizlediler. Tiran Peisistratos adayı daha önceden arındırmış olsa da yalnızca tapınaktan görülebilen bir kısmı arındırmıştır. Bu vesileyle tüm ada arındırılmıştır. Delos’ta ölenlerin mezarları açıldı ve hepsi taşındı. Gelecekte adada kimsenin ölmemesi ve doğum yapmaması üzerine bir yazı yayınladılar. Zorda kalınması halinde de en yakın ada Rheneia’ya taşınacaklardı. Delos ve Rheneia arasındaki mesafe¹⁴⁹ o kadar kısadır ki Samos tiranı Polykrates adaların kontrolünü elinde tuttuğu dönemde Rheneia’yı ele geçirdiğinde Delos Adası’nın tanrısı Delos Apollon’u da kendine bağlamıştı. Arınmanın ardından Atinalılar Delos’ta ilk kez dört yılda bir olan bir festival düzenlediler¹⁵⁰” (Thukydides iii.104.1-3).

Peisistratos, üçüncü kez tiranlığa geldiğinde, Delos Adası’nı arındırarak hem tanrıların gönlünü almayı, hem de Alkmenoid hanedanının üyelerinin olduğu Delos Adası’ndaki mezarları kaldırarak intikamını da almış olmayı hedefliyordu (Grote, 2001: 61). Antik yazarlar, hastalıkları kent koşulları ve salgınlara bağlamamışlardır. Hastalıkların bulaşıcı olabileceği inancı yoktu. Bu sebeple tanrıları kızdırdıkları için bir ceza olarak kentlere vebaların gönderildiğini yazdılar. Delos Adası’nın da yukarı da anlattığımız gibi ritüellerde yapılan hatalardan ötürü yeterince saf bir şekilde bakılamadığı için Atina’daki salgına yol açtığına inanılarak arındırılmıştı (Hope, 2000: 21).

2.4. Tanrı Apollon ve Arınma

Apollon tapınakları hemen hemen her zaman kırsalda yer almaktaydı. Onların yer alacağı konumları genelde bir su kaynağı belirlemiştir. Delphi’nin doğusunda yer alan en bereketli kaynak Kastalian, *temenos* dışında yer almaktaydı. İbadet edenler

¹⁴⁸ M.Ö. 426/425. Thucy. iii. 104.1.

¹⁴⁹ Rheneia Delos’tan yaklaşık olarak 700 m uzaklıktadır (ç.n.:Thucy. iii.104).

¹⁵⁰ Bu festivalin ilk yapıldığı tarih muhtemelen M.Ö.425 Şubat’ında gerçekleşmiştir. M.Ö. 421’de Nikias Barışı olduğunda da aynı coşkuyla kutlanmıştır. Ancak festivalin arınma ile herhangi bir ilişkisinin olduğuna dair kanıt yoktur (ç.n.:Thucy. iii.104).

tapınağa girmeden önce arınmak amacıyla burayı kullanırlardı. Pausanias'ın Kassotis diye adlandırdığı bu kaynak, *temenos*'un merkezinde yer almaktaydı. Alkmenoid Devri'nde M.Ö.6.yy.da yeniden yapıldı. Bir kanal açılarak kaynak suyunun tapınağa gelmesi sağlanmıştı. Böylece su *adyton*¹⁵¹'da kullanılabilirdi. Apollon'u kehanetle özdeşleştirerek inanan Boeotialıların tapınaklarında da su ön plandaydı. En erken ibadet kanıtları Ptoion'da M.Ö.8.yy.a tarihlenmektedir. Bir mağara ve kaynağın yanında bir erkek kâhin, rahip M.S.3.yy. a kadar danışanlara cevap vermiştir. Apollon'un kâhinine Boeotialı Isemenion, Mt.Telphoussion, Thourion, Tegyra, Hysia gibi diğer tapınaklarda da inanılırdı (Cole, 1986: 162). Miken Kralı Agamemnon, halkına kirlerinden arınmaları için denizde yıkanmalarını emretmiştir. Arınmanın hemen ardından tanrı Apollon adına da bir festival düzenlenirdi. Tüm gün ilahiler, zafer şarkıları ve kurbanlar sunuldu. Apollon arınma ve şifa tanrısı olarak görülürdü (Burkert, 1985: 105).

Apollon kâhini *Pythia*'nın şöyle dediği söylenir: “*Gel yabancı, tanrının saf bölgesine saf bir zihinle, nympheler elinden tutacak. İyi bir adama bir damla su yetecek ancak kötü birisini ise okyanuslar bile temizleyemeyecek*” (Ferguson, 2009: 27). Eski Çağ'da tanrılarla iletişim kurmanın tek yolu kâhinlerdi. Eski Yunan dünyasında en etkili kehanet merkezi Delphi idi. Apollon'un Küçük Asya'da Didyma ve Klaros'ta kehanet merkezleri de popüler olanlardandı. Burada yer alan kâhinler, zorda kalan kişilere yardımcı olurlardı. Cevapları bazen kehanet içerse de genelde kişiye tavsiyede bulunmak ya da onaylamak üzerine cevaplar verirlerdi¹⁵² (Pedley, 2005: 89).

Pythia'lar Delphi'de danışanlara kâhinlik yapan kadınlardı. Herhangi bir eğitim almazlar ve aile geçmişleri rahiplikteki gibi önemli değildi.¹⁵³ Bu göreve bir

¹⁵¹ Tapınaklarda kutsal kabul edilen en iç odadır, kutsal alan *naos*'un arkasına yapılırdı (Opstall, 2018: 147; Kipfer, 2000: 6).

¹⁵² Pausanias, kehanet merkezlerini şöyle anlatmıştır; “*Atinalılar, Kilikya Mallus şehrinde Amphiloehus sunağına sahiptir. Oropuslular tapınaklarının yanındaki kaynak suyuna Amphiaras Kaynağı derlerdi. Onlar bu suyu ne arınmak için ne de kurban törenlerinde kullanırlardı. Amphiaras rüya yorumlarında iyi bir tanrıydı. Ona danışmak isteyen kişi öncelikle arınmalıydı. Bunun için bir kurban adamalı, ama yalnızca ona değil sunakta adı geçen tüm tanrılara adamalıydı. Bunları öncelikle yaptıktan sonra onlar bir koç kurban ederler ve onun derisini altlarına yayarak uykuya dalarlar ve rüyalarında cevap ararlardı*” (Attica xxxiv. 4-5).

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.3.Tapınak Görevlileri.

kere geldiklerinde yaşam boyu sürerdi ve *temenos*'ta yer alan özel bir evde yaşarlardı. Hayat boyu iffetli olmalıydı. Genelde sanatta genç olarak tasvir edilmişlerdir (Mikalson, 2010: 90). Ancak gerçekte *pythia*'lar genelde yaşı büyük kadınlardan seçilirdi. Gençlik ve bekâreti sembolize eden bir giysi giyerlerdi. Bunun sebebi ise; bu giysinin, cinsel olarak saf kaldıklarını ve böyle yaşadıklarını temsil ediyor olmasıydı. *Pythia*'lar özel bir aileden seçilmezlerdi. Muhtemelen Apollon'a hizmet eden görevliler arasından zaman içinde bu göreve gelirlerdi. Tapınağın içindeki kutsal ateş bakirelerin sorumluluğundaydı ve ateş onlar tarafından sürekli olarak çam ve defne ağaçları ile canlı tutulurdu (Parke-Wormell, 1956: 35).

Bu kâhinler tanrı Apollon'un ağzından konuşurlardı. M.Ö.5.yy.da her ayın yedinci günü Apollon'un kutsal günü sayıldı, kış döneminde 3 ay hariç bu tarihler resmi olarak kehanet dönemi kabul edilmişti. Kehanet gününde Pythia'lar Kastalian ismindeki kaynağın sularında yıkanırldı.¹⁵⁴ Bu işlem herhangi birinin ibadet öncesinde kendisini tapınağın kapısındaki *perrirhanterion*'dan aldığı su ile arındırmasına benzerdi, onlar da bu şekilde su ile önce kendilerini arındırırldı. Kâhinin sağ tarafında tараçada irice bir gümüş karıştırma kabı yer alıyordu. Bu kap 21.730 litre şarap alıyordu. Bu kap Delphi'ye Lidya Kralı Kroisos¹⁵⁵ tarafından M.Ö.564'de hediye edilmişti. Apollon Pythian'a adanmış festivallerinden birinde şarap karıştırmak için kullanmıştır. *Cella*'da ise iki adet Moirae¹⁵⁶, Zeus ve Apollon heykelleri yer almaktaydı. Sunakta çam ağacı odunundan sönmeyen ateş yanmaktaydı. Bu saf bir ateşti bir gün sönerse güneş ışığından yeniden alevlendirilmesi gerekirdi (Mikalson, 2010: 90 vd.).

¹⁵⁴ Kastalian Nehri'nin suyu Pythia'lar tarafından kehanet öncesi içtikleri düşünülüyor bu onlara ilham verirdi. Aynı zamanda defneyaprağı da çiğnerlerdi. Pausanias ise Cassotis isimli bir kaynaktan bahseder, "*Kaynağın yer altından geldiğini ve suyunun tapınağın en içinde yer alan kadınlara kâhinlik verdiğini söylüyorlar*". Ancak yapılan kazılarda Cassotis kaynağının tapınağın içine dek girmediği görülmüş ve bu görüş doğrulanamamıştır. Ancak hem Cassotis hem de Kastalia Apollon için ibadetlerde kullanılmış su kaynaklarıdır diyebiliriz (Parke-Wormell, 1956: 27).

¹⁵⁵ "*Croesus, Alyettes'in oğlu bir Lidyalı'ydı. Güneyde Suriye ile Paplagonia arasında, kuzeyde ise Euxinus denilen denize dek giden Halys Nehri'nin batısındaki bütün ulusların hükümdarıydı. Bildiğimiz kadarıyla, Croesus, Yunanlıları bastırıp haraç alan ilk yabancıydı. İyonyalılar, Aeolianlar ve Asya Dorları'nın, sonrasında ise Lacedaemonian'lıların dostluğunu kazanmıştır...*" (Herodotos, i.6).

¹⁵⁶ Moira, kader tanrıçasıdır. Üç adet olduğuna inanılır. Yunan inanışında kader anlayışı Moira'ların elindedir. Her insan doğduğundan itibaren onun kader ipini bükmeye başlarlar ve zamanı geldiğinde de keserler, kişinin ömrü de orada biter. Onların efsaneleri yoktur, dinsel ve felsefik bir görüşün imgeleriydiler (Erhat, 1996: 202).

Suyun gelecekte haber verdiği inancının İyonya'dan geldiğine dair önemli kanıtlar vardır. Apollon Klaros ve Didyma'da iki önemli tapınağa sahiptir. Her ikisi de kehanet ile ilişkilendirilmiştir. Didyma'da yer alan tapınak bir kutsal kaynağın etrafında yer alan bir açık hava tapınağıydı. M.Ö.8.yy.da kaynak bir duvarla çevrilmişti. Arkaik Dönem'de de küçük bir *naiskos*¹⁵⁷ eklenmişti. Tüm Antikçağ boyunca kehanet kültürleriyle su birbirlerinden ayrılmaz görülmüşlerdir. Klaros'taki tapınak direkt su kaynağının üzerine inşa edilmiştir. Rahip kehanette bulunup, cevap vermeden önce aşağıya inerek sudan içiyordu. Böylece kehanette bulunabiliyordu (Cole, 1986: 163).

2.4.1. Şifa Merkezleri *Asklepion*'lar

Asklepion, Apollon'un oğlu ve şifa tanrısıydı. (Pedley, 2005: 99). Arkaik ve Klasik Dönem'de şifa tanrısı denilince Apollon akla gelirken, M.Ö.5.yy.'dan itibaren Asklepios daha önemli bir hâl almıştır (Adkins-Adkins, 2005: 376). 5.yy.'ın sonunda da Asklepios kültürleri oldukça popülerleşmiştir¹⁵⁸. Homeros tarafından yalnızca cerrah Machaon ve Podaleirios'un babası şifa veren kahraman olarak bahsedilmiştir. Apollon Yunanlılar tarafından şifa veren bir tanrı olarak görülürdü. Asklepios ise hepsinin yerine geçmiştir. En ünlü tapınağı Epidauros'taydı. Aegina adasında, Sicyon'da, Delphi'de, Pergamon'da, Piraeus'da, Eleusis yakınlarında ve Atina'da Akropolis'in güney yamacında tapınağı vardı (Nilsson, 1972: 93).

Asklepios tapınaklarında düzenli olarak halka yönelik genel arındırma işlemleri yapılmaktaydı (Israelowich, 2012: 94). Tapınağa gelen birçok hasta bu hastalıklarına sebep olan şeyin, geçmişte kendi işledikleri bir günahın sonucu ya da ailelerinden birisinin işlediği günahın bedeli olarak yaşadıklarının başlarına geldiği inancı yaygındı. Tüm ölümlüler unutsa da Tanrı unutmazdı. Bu sebepten tüm şifa bulmaya gelenler yalvararak, af dileyerek inançlarındaki samimiyeti ve sadakati göstermeye çalışıyorlardı. Saf ve samimi bir inancın şifa ile mükâfatlandırılacağı ancak hilenin cezalandırılacağı farkındaydılar. İnsanlara anlatılmak istenen

¹⁵⁷ Mabetlerde, tanrının heykelinin bulunduğu nişe verilen isimdir (Gates, 2011: 289).

¹⁵⁸ Asklepios kültürünün yayılışı Atina'yı etkileyen büyük vebadan sonra artmıştır. Dördüncü yüzyılın ortalarına gelindiğinde Yunanca konuşulan her yere dağılmış durumdaydı (Israelowich, 2012: 54).

erdemli ve gerçek bir dindar olmanın yolunun yalnız düşünceler ve saf bir kalp ile olacağıydı (Chaniotis, 2012: 130).

Aelius Aristides¹⁵⁹ *Hieroi Logoi*¹⁶⁰,sini hastalık ve tedavilerini yazdığı bir günlük gibi yazmıştır. Tanrı Asklepios ile iletişime geçmiş ve hastalığının tedavisi hakkında yardımcı rüyalar görmüş ve bunları kaleme almıştır (Downie, 2008: 115). *Asklepion*'da kaldığı süre boyunca tanrının emirleri doğrultusunda defalarca banyolar yapmış ve oruçlar tutmuştur. Antik dünyada tıp günümüz modern tıbbından oldukça farklıdır. Din, ritüeller de tadavinin bir parçası olarak görülürlerdi. Özellikle gizem kültürleri kişisel talihsizliklerle baş edebilmek adına bedenle alakalı birtakım işlemlerle yok edilebileceği anlayışı hâkimdir. Bu yüzden hem dini hem de tıbbi metinlerdeki tedavi yolları birbirine benzerdir. Arınma ritüelleri özellikle Asklepios kültüründe oldukça yaygın olarak uygulanırdı. (Blidstein, 2012: 31).

Asklepios tapınaklarının uzun ömürlü oluşları ve ritüel uygulamalarının iyi belgelendirilmesi bizim için iyi bir kaynak sağlamıştır. Yunan dünyasında şifa tanrısına neredeyse hiç kesintisiz ziyarette bulunulmuştur. Edebi ve epigrafik kaynaklar da bunu destekler niteliktedir. Asklepios tapınakları çoğunlukla su kaynaklarının olduğu yerlerde kurulmuşlardı. Aslında Asklepios soğuk su kaynaklarıyla ilişkilendirilmişti.¹⁶¹ Hellenistik dönemle birlikte sıcak su kaynakları Asklepios tapınakları için önem kazanmaya başlamıştır. Korint'te yer alan Asklepios tapınağı şifalanma sürecindeki bekleyişler için kullanılıyordu. *Abaton*¹⁶²,un yanında bir boşluk bırakılmıştı. Bu boşluk zeminin altı adım aşağısındaki doğal bir taş ile kesilmişti. Ziyaretçiler bu kata inip su dolu havuzdan yararlanıyorlardı. Ancak havuz

¹⁵⁹ M.S. 117-181 yılları arasında yaşamış sofist ve yazardır. Mysia'da Hadrianotherae'de doğmuştur. Atina ve Pergamon'da eğitim görmüştür. 26 yaşında uzunca bir süre devam edecek bir hastalığa yakalanmıştır. Hastalığını atlatmak için iki yıl gibi bir süre boyunca Pergamon'daki Asklepios Tapınağı'nda kalmıştır. Burada yazdığı yazılar ile kişisel dini deneyimlerini ve *asklepion*'lardaki tedavi yöntemlerini yazan ilk pagan yazar olmuştur (Hornblower-Spawforth, 1999: 160).

¹⁶⁰ Dinsel amaçlı yazılar Yunan ve Roma kültüründe yaygındı ancak bunları kutsal rivayetler olarak da çevirebileceğimiz *hieroi logos* diye adlandırmışlardır. Toparlanmış haline de *hierai bibloi*; kutsal kitaplar denmiştir (Israelowich, 2012: 20). Burkert, *hieroi logos*'ların anonim ve sözlü oluşuna vurgu yapar (Burkert, 1985: 277). Aristides'in metinlerini ise yazılı hale getirilmiş bir türüne dahil edebiliriz (Holmes, 2008: 83).

¹⁶¹ Asklepios tapınaklarındaki tedavi büyük ölçüde su ile yapılırdı. Yıkanmak, içmek ve temizlenmek amaçlı kullanılırdı. Sonrasında da tapınak uykusuna yatılır ve hastalar iyileşmeyi beklerlerdi (Pedley, 2005: 99).

¹⁶² Bir tapınağın içinde girişi yasaklanmış sıklıkla girilemeyen iç oda (Burkert, 1985: 342).

daldırma işlemlerinin yapılabileceği kadar büyük değildi. Bu sebeple ibadet edenlerin üzerine dökülerek gerçekleştirilirdi (Cole, 1986: 163).

Delphi'deki Apollon Tapınağının bilicisi Pythia'a başlangıçta yılda bir kez danışılabilirken, gitgide popülerliği artınca ayda bir kez danışmanlık vermeye başlamıştı. Bu danışmanlığı almadan önce de kişilerin bazı aşamalardan geçmesi gerekirdi. Gelen kişi bir yabancıysa öncelikle Delphi'nin tanıtılması gerekirdi. Sonrasındaysa danışanların, Kastalian Nehri'nde yıkanmaları, bir ön kurban sunmaları, vergi ödemeleri ve sonrasında bir kurban daha sunması gerekiyordu. Kişi daha sonra bir odaya alınırdı ve sorularını Pythia'ya iletirdi. Sorularının cevapları rahipler tarafından yazılır ve kişiye iletilirdi. Herhangi bir ödeme yapamayacak durumda olan ziyaretçiler ise geceyi kutsal alanda geçirerek tapınak uykusuna yatarak sorularına yanıt ararlardı (Pedley, 2005: 89). Kişiler bekleme odasına gitmeden önce arınma odası *abaton*'da bir ön temizlik yapılırdı. Korint'teki *Asklepion*'un sarnıçlarla ve su depolarıyla donatılması şifalanma süreci boyunca tanrı tarafından buyrulan iyileştirici banyoların yapılması içindi. Su arınma amaçlı üç aşamalı olarak kullanılıyordu: Birincisi, tapınağa girmeden önce havuzdaki sudan su serperek bir ön arınma, *abaton*'dan dinlenme odasına gitmeden önce arınma bölgesindeki banyoda arınma ve son olarak Lerna yapısındaki şifa banyolarında belli hastalıklardan kurtulmak için yapılan arınmalar (Cole, 1986: 163).

Asklepion'lar arasında en bilinen ve en çalışılan yer Pergamon'daki *Asklepion* Tapınağı'dır. Aristides'in çalışmalarında tören alayı ve koro betimlenmiştir. Aristides: “*Düşündüm, tapındaki propylon¹⁶³'a dikildim ve diğerleri de tıpkı arınmadaki gibi beyaz örtüler içinde toplandılar. Yeni yapılan kompleksin tiyatrosu müzikal ve şiirsel performanslara ev sahipliği yapardı. Kutsal tiyatrodaki tanrı adına toplanmış beyaz örtüler içindeki insanlar arasında durarak konuşma yaptım ve tanrıyı öven şarkılar söyledim. Bu tarz toplu performanslar için çoğunluk sağlamak adına çağrı yapılırdı. Orada olanlardan birisi yüksek sesle ağlardı, içeriye giren ise*

¹⁶³ *Temenos* 'un girişini gösteren kapı yapısıdır. Bazı tapınaklar küçük olurdu ve tek bir kapıya, girişe sahip iken, sonraki dönemlerde yapılmış büyük anıtsal yapılarda pek çok giriş vardır (Pedley, 2005: 58).

o meşhur sözü söylerdi: Yüce Asklepios!” sözleriyle yaşananları aktarmıştır (Melfi, 2010: 319).

Şifa merkezleri genelde arınma işleminin kolayca gerçekleştirilebilmesi için akarsuların civarına inşa edilirdi. Şifa tanrısı *Asklepion*’a gelenler rüyaya yatmadan önce banyolarda temizlenir, ardından tanrıya bir kurban adarlardı. Banyolar hem temizlik için kullanılır, hem de tedavinin bir parçasıydı denilebilir. Yukarı da bahsettiğimiz gibi Pergamon’daki *Asklepion* Tapınağı’ndaki tedavisini anlatan Aelius Aristides “*Kutsal Kuyu’dan yıkandım*” der. Arkeolojik araştırmalarla da banyolar için havuzlar ve çeşmelerin varlığı kanıtlanmıştır. Apollon rahipleri ve hacılar kendilerini Delphi’deki Kastalian Nehri’nde arındırırlardı. Daha sonra Delphi’deki Apollon Tapınağı’na girerlerdi (Ferguson, 2009: 26). Apollon tapınaklarındaki su kaynaklarının neredeyse tamamı kehanetle ilişkilendirilmiştir. Asklepios tapınakları da doğal su kaynaklarıyla bir düşünülmezdi. Hem arınma hem de şifalanmak amaçlarına hizmet etmişlerdi (Cole, 1986: 162).

Kişiler hastalıklarını iyileştirmek, iyi olmak için ne yapmaları gerektiğini öğrenmek için şifa merkezlerine gelirlerdi. Tedavilerinin cevabını tanrılardan almak için yapılan en yaygın uygulama tapınak uykusu denilen *inkübasyon*’a yatmaktır. Bu uykuya dalmadan önce de tanrılara kurban adamak ve arınmak da yapılan uygulamalar arasındadır. Rüyalar aracılığıyla tanrılardan haber almayı umut eden hasta bazen uykuya dalmadan önce rüya görme olasılığını arttırması adına çeşitli ilaçlar ve şifalı otlar verilirdi. Buralarda rüyaları yorumlayan tapınak rahipleri mevcuttu (Adkins-Adkins, 2005: 376).

Geç Klasik Dönem’den bu yana en tipik tedavi yöntemi *Asklepion*’larda yatılan uykulardı. Pausanias, tapınak uykusuna yatacak şifa bulmak isteyen kişilerin başlangıç aşamasında belirli perhizlerden geçtiklerini ve tanrıya kurban sunduklarından bahseder. Bu kurban edilen hayvanların derisi ise uykuya yatacak kişinin yatağı olarak kullanılmıştır.¹⁶⁴ *Abaton*¹⁶⁵, da kişi ve tanrı arasında çoğunlukla

¹⁶⁴ “καὶ πρῶτον μὲν καθήρασθαι νομίζουσιν ὅστις ἦλθεν Ἀμφιαράῳ χρησόμενος· ἔστι δὲ καθάριστον τῷ θεῷ θύειν, θύουσι δὲ καὶ αὐτῷ καὶ πᾶσιν ὅσοις ἔστιν ἐπὶ τῷ βωμῷ τὰ ὀνόματα· προεξεργασμένων δὲ τούτων κριὸν θύσαντες καὶ τὸ δέρμα ὑποστρωσάμενοι καθεύδουσιν ἀναμένοντες δῆλωσιν ὀνείρατος” (Pausanias i.34.5).

direkt bir bağ olduğuna inanılmıştır. Bu sebepten de ritüel kişilerle sınırlandırılmıştır. Taşlara yazılan iyileşme hikâyeleri de kişilerin tanrıya sadakatine ve sevgisine bağlanmıştır (Renberg, 2017: 281; Melfi, 2010: 318).

Eski Yunan’da beden ile zihin arasındaki bağlantı hastalıklarla oldukça ilişkili görülürdü. Tanrıların insanların hastalıkları ve zorlukları ile ilgilenmesi, insanların arınmaları ve arınmanın da hem hastalığı hem de kirliliği yok etmesi beklenirdi. Eski Çağ’da epilepsi ya da mental hastalıklarla ilgili olarak arınma ritüelleri oldukça sık kullanılmıştır. Roma’da da hastalıklarla mücadele aracı olarak arınma sıklıkla kullanılırdı. Bu sebeple de kirlilik ve arınma kavramları Greko-Romen sağlık sisteminin bir parçası idi (Israelowich, 2012: 45 vd.).

Epidauros’taki Apollon Tapınağı da bu konuda değişikliğe gitmiştir. Apollon kâhini temizlik *hagnei*’ı açıklamıştır. Bu yalnızca yenilikçi bir yorum değildir, aynı zamanda diğer tapınakların temizliği yalnızca fiziksel görmelerini de eleştirir bir tavır takınmıştır. Asklepios kültlerinde neden saf düşüncenin bu kadar önemli olduğuna bakacak olursak, o dönemdeki hastalık algısına bakmamız gerekir. Eski Çağ’da hastalıkların bir suç, bir günahtan ötürü kişinin başına geldiği ve tövbe edip, kefareti ödemedi iyileşemeyeceği inancı oldukça yaygındı. Eski Yunan’da bir nehir tanrısı olan Kephisios’un öyküsüne bakacak olursak, Kephisios, Asklepios’un tedavileriyle dalga geçiyordu ve “*Eğer tanrı topal insanları iyileştirdiğini söylüyorsa yalan söylüyordur. Çünkü eğer ki doğru söylüyorsa neden Hephaistos’u tedavi etmedi*” diye sorar. Tanrının buna öfkesi gecikmez. Kephisios bindiği inatçı bir atın aniden şaha kalkmasıyla eyerinin altından kayması sonucu düşer ve ayağı sakat kalır. Hemen tapınağa taşınan Kephisios burada tanrıya pişmanlığı sunar ve af diler. Tanrı da onun bu samimi yalvarışı sonrasında onu iyileştirir (Chaniotis, 2012: 129). Tanrı da adamın rüyasına girerek kendisinden şüphe ettiği için ona kızmış, fakat yine de onun iyileşmesine yardımcı olmuştur. Adama bu sapkın düşüncesinden ötürü metinde, sadık olmayan; *apistos* denmiştir. Tapınağın duvarlarına da bu hikâye yazılmıştır. Tanrının alanına girmeden önce okunan bu metin ziyaretçilerin tanrıdan

¹⁶⁵ Tapınaklarda yer alan din görevlilerinden başkasının giremediği odadır. Oropus’ta M.Ö.4.yy.’a tarihlenen bir yazıta göre bu odanın bir işlevi de *Asklepion*’lara sığınan ya da şifa bulmaya çalışan kadın ve erkeklerin birbirlerinden ayrı olarak yatmalarını sağlamasıydı (Elderkin, 1911: 161).

şifa bulabilmeleri için güçlü bir itikata sahip olmaları gerektiğini gösterir (Petrovic-Petrovic 2016: 5).

Yukarıda bahsettiğimiz öykü doğrultusunda hastalıkların günahlarla ne kadar birbirinden ayrılmaz görüldüğü, tövbe etmenin de tedavinin başlıca şartlarından olduğunu gözlemleyebiliriz. Gerçekten şifa bulmak isteyenler tanrının her şeyi yapabilecek kudreti olduğuna derin ve sonsuz bir şekilde inanmalıydı. Bu tür hikâyeler de hacıların inançlarını kuvvetlendirmek adına rahipler tarafından yüksek sesle okunurdu (Chaniotis, 2012: 129).

Hippokratik görüşe göre vücut doğalında kendini arındırma eğilimindedir. Vücut sağlıklı ise bunun üstesinden gelebilirdi. Tıbbi arınma ile dini arınma arasında çok belirgin bir çizgi var demek zordur. Her ikisi de hem fiziksel hem de metafiziksel arınma ve saflık kavramlarını bünyelerinde barındırmaktaydılar (Israelowich, 2012: 47).

*Katharsis*¹⁶⁶, ünlü antik tıp yazarları Hippokrates ve Galen için anahtar bir kelimeydi. Daha önce de belirttiğimiz gibi sağlıklı bir insan vücudundaki kirlerin ve aşırı olan durumların üstesinden gelebilirdi. Ancak gelemiyorsa da yiyecekler, ilaçlar, yıkanma ve tütsülenme ile organları ve tüm vücudu arındırarak yine eskisi gibi kendi kendine baş edebilmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Blidstein, 2012: 31).

Lydia ve Phrygia'daki yazıtlar üzerinde yapılan çalışmalarda hastalıkların sebeplerinin kişinin günahlarının ilahi bir cezası olduğu anlayışının da yaygın olduğu görülmüştür. Eski Çağ'daki kefareti anlayışı bile bize günah ve hastalığın nasıl içiçe görüldüğünü kanıtlar niteliktedir. Hastalıkların, günahlar, suçlar, ritüel hataları ve kişisel düşmanların yaptığı büyülerden kaynaklı olduğu düşünüldüğünden ilahi gücün öfkelenirilmesi sonucu olduğu düşünüldüğünden bu öfkenin yatıştırılması gerekiyordu (Blidstein, 2012: 32).

Mental hastalıkların ve deliliğin tanrılar tarafından gönderilmiş olduğuna inanılıyordu. Arınma ile bu durumun iyileştirilebileceği inancını taşıyorlardı. Argos

¹⁶⁶ Yunan ve Romalı hekimler temizlik *katharsis* sağlamak için *pharmakon* kullandılar. Bu sadece ilaç manasına gelmez; büyüler, tılsımlar ve zehirler de bu amaçla kullanılırdı (Israelowich, 2012: 48).

kralı Proitos'un üç kızı vardı. Dionysos'a inanmayıp onu onurlandırmadıkları için delilik ile cezalandırılmışlardı. Proitos¹⁶⁷, ünlü kâhin ve arındırıcı Melampos'u çağırarak kızlarını iyi etmesini istedi, bunun üzerine şifalı bitkiler ve büyülerle kızları iyileştirdi. Kral onu reddettiğinde hastalık daha da büyüdü. Delilik tüm kadınları sarmaya başladı. Kadınlar evlerini terk edip, ormanda kayboldular ve çocuklarını öldürmeye başladılar. Sonunda Proitos krallığının üçte birini vermeyi kabul etti ve Melampos krallığın üçte birini aldı (Detienne, 1989: 3).

Miken tapınaklarında korkunç idoller gibi ilkel makyaj ve maskelerle Proitos'un deliliği hatırlatılırdı, bu bir gerçekten kaçış ritüeliydi. Kâhin Melampos¹⁶⁸ tarafından yapılan arınma bir versiyona göre Lousoi'deki Artemis Tapınağı'nda gerçekleşmiştir.¹⁶⁹ Frigyalıların tanrıçası Kybele inancında bir ibadet türü olan danslar ve müzikle kendinden geçme¹⁷⁰ hali de bir çeşit delilik hali olarak görülmüştür. İçinde sıkıntı veren her şeyin üstesinden bu sayede gelebilmiştir. Delilik sayesinde arınma, müzik ile arınma trajedinin kathartik etkilerini ortaya çıkarmaktadır (Burkert, 1985: 106).

Dionysos ayinlerinin reddedilmesi hep aynı sonu verdi, kadınlar bir bir delirmeye başladılar. (Detienne, 1989: 14). Delilik hem bir kirlilik hem de hastalık olarak görülmüştür. Delilikten kurtulmak için, büyüler, bitkiler, kan ile arınma, korybantik¹⁷¹ danslar çare olarak görülmüştür (Detienne, 1989: 20). Deliren annelerin çocuklarını öldürmesi ile kan kirliliği artmıştır. Böylece deliliğin yol açtığı kirlilik gün geçtikçe büyümüştür. Delilik kirliliğe sebep oluyordu ama yine delilik ile de tedavi ve arındırması gerçekleştiriliyordu (Detienne, 1989: 22). Arınma trans haline geçmekle gerçekleştirilirdi. Dionysos'un iki yönü vardı insanlar, Dionysos

¹⁶⁷ Proitos'un kızları kendilerini inek sanarak dolaşıyorlarmış, Proitos da kızlarını delilikten kurtarması için bilici Melampos'a danışmıştır. Melampos ise iyi edeceğini ancak bir şartı olduğunu söylemiştir; Proitos'un ülkesinin üçte birini ona vermesini istemiştir. Kral başta kabul etmese de kızlarının durumunun kötüleşmesi üzerine teklifi kabul etmiştir (Erhat, 1996: 201).

¹⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 2.5.2.Büyü ile arınma.

¹⁶⁹ Lousoi ismi yıkanmak manasındaki *lousthai* kelimesiyle bağdaştırılmıştır(Burkert, 1985: 106).

¹⁷⁰ Bu, kendinden geçme haline *korybantik* denmiştir, ayrıntılı bilgi için bkz.(Graf-Johnston, 2007).

¹⁷¹ *Korybantik* halde delilik hali ile arınma kathartik hal hedeflenir. Buradaki kendinden geçme *mania* hali, mental bir rahatsızlık olan delilik halinden ziyade kendinden geçme ile dini bir boyut kazanma hali olarak tanımlanır (Gasparro, 1985: 15).

Lysios ya da Katharsios çağrıldığında da deliliklerin kirlerini yok ettiğine inanılırdı (Detienne, 1989: 25).

2.5. İçsel (Ruhsal) Arınma

Ritüele zarar vermek dendiğinde; kutsal sayılan normlara uymama ve dinî eylemleri sabote etmek olarak gösterilebilir. Bunlar metafiziksel olarak da kirlilik unsurlarıdır. Bu duruma *agos* denilmiştir. Negatif manada tanrıya gerekli özen ve dikkatin verilmemesi manasındadır. Yaygın olarak bir kişinin günahı sonrasında tanrının öfkesinin sonucu oluşan ilahi durumdur. *Hagnos*'un zıttı gibi görülebilir (Petrovic-Petrovic, 2016: 30).

Ritüel saflık ve ahlaki saflık¹⁷² olarak tıpkı pagan dönem örneklerde olduğu bir kirlilik ve temizlik hali söz konusudur. Ritüel saflığı, doğum, ölüm, cinsel ilişki, insan ve hayvan cesetleri ile temas etkilerdi. Bu ritüel safsızlık durumu kişinin ritüeller belli bir süreliğine dışlanmasına yol açardı. Ancak bu durum kurbanlar, su serpmeye ya da yıkanarak yok edilebilirdi. Bunlar insanın elinde olmayan doğal sürecin bir parçası olan kirlerdi (Klawans, 2000: 22 vd.).

Ahlaki kirlilik olarak görülen durumlar ise, zina gibi cinsel günahlar ve birinin canına kast etmek ya da öldürmek ile ilişkilendirilmişti. Ritüel kirlilikler temasta bulunan kişilere geçebilirdi. Bu yüzden de temizlenmeler, yıkanmalar ile geçirilebilirdi. Ancak, ahlaki kirlilikler kişinin kendisiyle ilgilidir ve bulaşıcı değildir. Cezalar ve kefarete bir nebze bu durumu gidermeye yardım etse de en iyisi kişinin hatasını tekrarlamaması ve hatasını anlamasıdır. Yani içsel olarak arınmasıdır (Klawans, 2000: 26).

Bir ritüelin sonunda tanrılara yaklaşmak ya da ulaşmak hedefleniyorsa öncelikle saf bir zihin gerekmektedir. Fizikî temizliğin ötesine taşınan fikrî saflık inancı çok daha sonraları inancın içine taşınsa da; tanrılarla doğru ve cevap

¹⁷² İç temizlik ve kirlilikte dört ana ayak vardı. Bunlar *phren*; kalp, *psyche*; ruh, *nous*; akıl, *gnome*; hikmet, bilgelik. Saflığın en erken varlığı kanıtlanan parçası akıldır. Tragedya yazarları akıllı kalpte görürlerdi. Tragedya yazarları kirlilik ve temizlik kavramlarını kalp çerçevesine oturtmuşlardır. Heraklitos, saflığı ruha dayandırmıştır. Tragedyalarda iç temizlik ve kirlilikten bahsedilen konuşmalara rastlanır. M.Ö.5.yy.daki metinlerde akıl kalpte görülürdü (Petrovic-Petrovic, 2016: 277).

alınabilen bir iletişim için gerekli olduğuna sorgusuz inanılmıştır. Bunun aksini yapanlar içinse yani, kötü bir ruhla ve dolayısıyla kirlenmiş bir zihin ile tanrılara yaklaşmaya kalkışmak kirlilik sayılmıştır. Ayrıca, dine saygısızlık, günahlar ve ritüellerdeki hatalar da kişilerin kirli sayılmasına sebep unsurlar arasında yer almaktadır (Petrovic-Petrovic, 2016: 5).

2.5.1. Arınma Kavramının Fiziksel Arınmadan İçsel Arınmaya Dönüşümü

Yunan dininde bir kişinin inanç ve ibadetlerini hangi şehirde doğduğu belirlerdi. O şehirde kutsal sayılan tanrı ve kültleri kişinin inanç yapısını şekillendirirdi (Mikalson, 2010: 45). Bazı yasalarda ise temizlik düşüncede istenmektedir. Mytilene¹⁷³, de Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu düşünce oldukça yaygındı: *“Temiz bölgeye, iyi niyetinle gir.”* (Lupu, 2005: 16). İyi niyet ve saflığa göndermede bulunan bir hikâye ise şöyledir: Amphimnastos isimli bir balıkçı bir gün Arkadia'ya balığa giderken o gün balıklarından elde edeceği kazancın yüzde onunu Asklepios'a adayacağını söyler. Ancak bu adağını gerçekleştirmez. Tegea'da bir pazarda aniden bir balığın üzerine yıldırım düşer. Bu durumda korkan adam Asklepios'a hilesi için af dilemeye gider. Onun samimi tövbesiyle balık yeniden yaşamaya başlar ve adam da adağını gerçekleştirir (Chaniotis, 2012: 130). Heraclitos¹⁷⁴ *“Başka bir kanla kirlenen kişinin yine başka bir kanla arınma çabası, çamura basan birinin kendini çamurla temizlemeye çalışması gibidir”* diyerek arınma ritüellerindeki bu dikkat çekici zıtlıkla alay etmiştir (Burkert, 1985: 107).

Yunan dünyasında Klasik Dönem ile birlikte arınma konusunda iki önemli gelişme yaşanmıştır. Arınma ritüellerine daha rasyonel eleştiriler getirilmiş, kurtuluş için de daha kararlı ve ahlaki bir arınma gerektiği savunulmuştur. Yunan filozoflarından Heraklitos'un arınma ritüellerinde *“Çamuru çamurla temizleme”*yi aptallık olarak gördüğünü söylemiştik. Aristoteles'in öğrencisi Theophrastus da bu uygulamaları batıl inanç, takıntı olarak tanımlamıştır. Tanrıların inananların

¹⁷³ Lesbos Adası'ndaki en önemli polis (Hornblower-Spawforth, 1999: 1020).

¹⁷⁴ M.Ö.y. 540- y.480 yılları arasında yaşamış Ephesos'lu Yunan filozoftur. Doğa Üzerine isimli bir kitap yazdığı söylenir ancak elimizde ne yazık ki alıntılar kalmıştır (Howatson, 2013: 378).

kefaretime ve sundukları kurbanlara ihtiyacı olmadığını tartışmışlardır (Johnston, 2007: 78). Rasyonalistler¹⁷⁵ ritüellerle alay ederken, M.Ö.4.ve 5.yy.daki bazı gruplar özellikle Pythagorasçılar ve öğretilerini takip edenler, kendi kült uygulamalarına ilişkin uygulamalarını Orpheuscu arınma ritüellerine dayandırmışlardır¹⁷⁶ (Johnston, 2007: 79).

Platon, Orpheus'la ilişkili uygulamaları hilekâr olmakla alakalı eleştirmiştir. Kutsanmış ölümsüzlüğün ön koşulunu arınmış bir ruhta görüyorlardı. Güney İtalya'daki Thurii'de M.Ö.4.yüzyıldaki cenazelerinin yazıtlarında bu inanışın kanıtlarını görebiliyoruz. Hayaller, korkular, arzu ve aşk ile vücudu kirleten unsurlardan uzakta durarak ruh gerçeğin bölgesine geçebilir. Sadece saflıkla saflığa ulaşılabilir. Kirlilikten arınmak sadece bir ritüel meselesi değildir gerçek benliği fiziksel tutkudan uzakta tutmaktır. Neoplatoncuların¹⁷⁷ bu düzenlemesi ileriki aşamalarda hem pagan hem de Hıristiyanların ilgisini çekecekti. Hipokratik hekimler kirlilik unsurlarının ve akıl hastalarının *katharsis* yoluyla tedavisine odaklanmışlardı. Aristoteles belki de Hipokratiklerden etkilenecek *Poetics* eserinde bu konulara yer vermiştir.¹⁷⁸ Hellenistik Dönem'deki İsrail geleneğinin mirasçıları, bu Yunan rasyonalizmi ve onların kendi geleneğiyle, ritüellerdeki manevi unsurları arttırdı. M.S.1. yy.da İskenderiyeli Yahudi filozof Philon, Kutsal Kitabı'nda Platonik bakış açısını değerlendirdiğinde, Antik İsrail'in arınma kurallarının, Platonik ideallerde de görüldüğünde ısrar ettiğini görürüz. Vücutların temizlenebilir olması için ruhların temizlenmesi gerekli görmekteydi (Johnston, 2007: 79). Aristoteles'in *katharsis* anlayışı da trajedi ve müzik ile korku ve acı duygularından arınılabileceğini iddia

¹⁷⁵ Rasyonalistler, akılcıdılar, her şeyi akıl yolu ile kavramak isterler. Sokrates ve Platon da görüşlerinden ötürü bu sınıfa dâhil edilmektedirler (Lacey, 1996: 286).

¹⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.5.3. Felsefe ve İçsel Arınma.

¹⁷⁷ Neoplatonizm; felsefe olamayacak kadar spirüel, bir din olamayacak kadar da gerçeklik payına sahipti. Spirüeldi, çünkü metaryalist düşüncedeki varoluş düşüncesine uzaktı. Sonsuzluk inancına sahipti. Ancak bir din kadar da manevi tarafı kuvvetli değildi, çünkü maddeden kurtulma çabasına rağmen dünyadan uzaklaşmayı maddi bir biçimde yorumlamıştır (Inge, 1900: 330).

¹⁷⁸ *Katharsis*, tragedyanın nihai amacıdır. Acıma ve korku gibi duygularla duygu akışının salınımın gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Burada aslında mecazî bir kullanım söz konusudur. *Katharsis* daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi tıbbi ya da dini bir arınma halidir. Tıbbi olan fiziksel olarak iyileşmeyi sağlayan bir arınma iken, dini arınma ise ruhsal ve bedensel arınmış olma halini karşılar (Schaper, 1968: 131 vd.). Aristoteles'in kastettiği her ikisini de karşılamaz. *Katharsis* kavramını kullanarak kastettiği duygularını serbest bırakma hali ile arınma haline benzer bir hal ile benzer göstermek istemiştir

ediyordu. Aynı şekilde, Pisagoryenler de vücudun arınması için ilaç, ruhun arınması için müziği gerekli görmüşlerdir¹⁷⁹ (Blidstein, 2012: 31).

İnsanlar her çeşit kirliliğin bazı gizemli güçlerin öfkesini uyandırdığını ve onları ortaya çıkarttığına inanıyorlardı. Kirlilik bir suç kavramıydı ve kefareti de arınmaktı. Hesiodos (M.Ö.750-650); bir nehrin karşısında duranları uyarmıştır: “*Kötülükle ellerini yıkama*” (Burkert, 1985: 102). Temizliğin harici boyutu dışında manevi bir boyutunun da var olduğu anlayışına sahip olduğunu görürüz. Platon da bu konuyla alakalı sonraki tarihlerde “*Kirli kişi, ruhu kirli olandır*” diyerek o da aynı görüşü paylaştığını belli etmiştir. Ancak harici temizlikten de tam manasıyla vazgeçilmiş değildir. Her ikisini bir arada yapabilmek kişiyi asıl saflığa götürürdü. Bir kişi libasyon ve kurban öncesinde ellerini yıkamalıdır (Burkert, 1985: 102). Homeros İlyada’da; “*Bir adam Zeus’a dua ederken ne kan ne de kir ile edebilir*”der. (İlid. 6.267).

İlk zamanlarda bu algının değiştiğini kült düzenlemelerinde göremiyoruz. Fakat entellektüeller bu uğurda bir şeylerin değişmesi için çabalamışlardır. Tragedya şairi Euripides M.Ö.5.yüzyıl sonlarında Hippolytos tragedyasında bakıcı, Phaidra’ya ellerinin kandan ötürü kirli olup olmadığını sorar. Phaidra “*Ellerim temiz fakat zihnim kirli (miasma)*” diye cevaplar. Ciddi bir gecikme sonrasında ruhani kirlilik fikri kutsal yasalara da girecekti. Epidauros’taki Asklepios tapınağı girişinde yazan yazıt en erken kült düzenlemelerindendir ve şöyle demektedir: “*Tapınağa tütsü kokuları içinde girdiğinde temiz olmalısın. Temizlik dindarca düşünmek demektir.*” Bu yazıt yaklaşık olarak M.Ö.340 civarına tarihlendirilmektedir (Chaniotis, 2012: 128). Metin yalnız vücut ile değil, inananların zihinlerine de odaklanarak arınmaya yenilikçi bir tutum getirdiği için önemlidir.

Doğu Roma’da oldukça yaygın olan İsis¹⁸⁰ kültüründe hazırlık ve kabul töreninde içsel ve dışsal temizliğin önemi üzerinde durulmuştur. Apuleius, *Metamorphoses* eserinde kahramanın kabul edilebilmesi için üç yıkanma¹⁸¹dan geçer.

¹⁷⁹ “*The Pythagoreans used medicine for purification (καθάρσει) of the body and music for that of the soul*” (Blidstein, 2012: 31).

¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.3.2.İsis Kültünde Arınma.

¹⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.3.2.İsis Kültünde Arınma.

Eski Yunan ve Roma'daki genel kültler ve festivallerin öncesinde de uzun bir süre cinsel perhiz gerekebilmekteydi. İsis evlilikte iffet ve adaleti temsil ederken, Mithras ve Kybele'nin ahlaki yönleri daha az bilinse de bu tanrılar da evlilikte iffeti destekleyici görülmüşlerdir. Kabul töreninin anlamı tanrıya olan sadakat ve itaatın ifadesidir bunun sonucunda da ahlaki değişimler görülecektir. Roma İmparatorluğu'nda ortak kültlerin arınmaya etkisi bir kaç boyuttan oluşur, ilki geleneksel olarak kirlilikten, şeytanî eylem ve düşüncelerden arınmadır (Blidstein, 2012: 30). Diğer kültlerin aksine sadece birşeylerden kaçınmayı kapsamaz, bireyin bir bütün olarak arınmasını, yıkanmanın ötesine geçmesini sağlar. Ritüellere katılanlar ve katılmayanlar toplum içinde ayrışarlardı (Blidstein 2012: 31). Katılanlar daha üstün bir davranış ve ahlâka sahip görülürlerdi. Arınma ritüelleri gitgide daha derin bir anlam ve manevi bir yön kazanmıştır. Arınma ritüellerinin gerçekdışılığı eleştirilmiştir de, bunların barbar gelenekleri olduğu ve arınmak için abartılı hareketlere kaçıldığı üzerinde durulmuştur. Bunlardan bir tanesi de Yunan tarih yazarı Plutarkhos (M.S.46-120)'dır. *Moralia* eserinin, *On Superstition* bölümünde;

“Korkunuz sebebiyle tapınak uykusuna daldıysanız, Hekate'nin ruhunu yanınızda hissedin; tavsiyesine ilişkin sihirli arındırma ritüelleri yapan koca karıyı çağır, denize dal, yere otur ve tüm gününü böyle geçir. Yunanlılar, Barbarlardan sadece kötü şeyler buldular.¹⁸² Bu batıl inançlar sebebiyle çamura bulanmak, pislikte yuvarlanmak, utanç verici hallere girilmiştir” (*Moralia* ii. 166a).

Bu uygulamaları gereksiz gördüğünü ve insanları utanç verici hallere soktuğu gerekçesiyle eleştirmiştir. Perslerin, Mısırlıların ve Yahudilerin arınma ritüellerini Yunanlara empoze ettikleri düşünülmüştür (Blidstein, 2012: 36). Dönem değişikçe fikirlerde değişir ve fiziksel temizlik anlayışı zamanla mental, zihnen bir temizlik anlayışına dönüşür. Latin şair Ovidius; Yunanistan'da bir suçlunun yıkanarak kendini tüm suçlarından arındırabileceğinden söz etmiştir ve devamında da; *“O aptallar cinayetin korkunç izinin nehir suyuyla temizleneceğini düşünür”* demiştir. İbrani peygamberler de pagan dönemdeki arınmayı eleştirerek: *“Onlar bedenlerini*

¹⁸² “ὧ βάρβαρ' ἐξευρόντες Ἕλληνας κακά” (Plut., ii.166a).

yıkama ile arındırır fakat ruhlarındaki tutkulardan arınmayı ne dilerler ne de teşebbüs ederler. Öncesinde temizlenmemiş bir insanın tapınağa alınmaması aptallık, vücudunu temizlese de kirli bir duaya ve sunuya gelmiş olabilir” demişlerdir (Ferguson, 2009: 28).

Sonuç olarak, Eski Yunan’da M.Ö.5.yy. sonuna dek ellerin saflığının yetersiz olduğu zihnin yani ruhun da temiz olması gerektiğine dair net ifadeler ile karşılaşmayız. Ancak tamamen de fiziksel temizliğe odaklandıklarını söylemek yanlış olur. Günah, lanet ve atalardan taşınan *miasma* fikri bize arınmanın manevi de bir boyutu olduğunu göstermektedir (Dodds, 1951: 37). İnsan kurban etme fikri yaygınken, bu anlayışın bile zamanla değiştiğini acımasız ve kanlı arınma ritüellerinden, arınma kavramının; daha masum ve zamanla bireysel arınma metodlarına doğru evrilmeye başladığına tanık olmaktadır. Bireysel arınma metodlarından kastımız ise, temiz bir yaşam, temiz yiyecekler yemek ve inzivaya çekilme ve böylece ruhunu arındırmak gibi arınma daha bireysel bir boyut kazanmıştır.¹⁸³

2.5.2. Büyü ile Arınma

Büyü yapmak ve bilicilik yapmak arasındaki fark tartışmalıdır. Bilicilik, genelde büyücüyle eşdeğer görülmüştür. Tarihte en ünlü iki kahin Melampos¹⁸⁴ ve Epimenides¹⁸⁵’tir. Bunlar büyü yoluyla insanları iyileştirmiş, şifalandırmışlardır. Bilicilik yani *mantis*’lik daha saygıdeğer görülürken, *magos*, *goes* ve *augur*’luk daha aşağı bir ifade olarak kullanılmıştır (Flower, 2008: 88).

Herhangi bir vatandaş *hiereus* ya da *hiereia* görevinin gereklerini yerine getirebildiği takdirde bu görevi üstlenebilirken, *mantislik*¹⁸⁶, yani bilicilik görevini yerine getirebilmek için bir takım teknik bilgi ve kişisel bir çekiciliğe sahip olması gerekliydi. *Mantis*’ler, belirli bir ücret karşılığında şehir şehir dolaşarak doğaüstü bilgilerini isteyenlere sunarlardı. Ancak bazı *mantis*’lerde ise istisnalar mevcuttu. Bu *mantis*’ler belli bir şehire yerleşir ya da uzun yıllar askeri kamplarda bilicilik

¹⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.5. İçsel (Ruhsal) Arınma.

¹⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.4.1. Şifa Merkezleri *Asklepion*’lar.

¹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.3.3.1. Atina’nın Arındırılması.

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.3.2. Tapınak Görevlilerinin Sorumlulukları.

yaparlardı. Olympia tapınağındaki iki *manteis*; normal şartlarda *hiereus*'a ait görevler olan, Zeus sunağından sorumlu olmuş, sunağın bakımı ve aylık belirli kurban sunuları gibi görevleri de yerine getirmişlerdir. Efsanevi bilici Melampos¹⁸⁷ hem kahin, hem şifacı¹⁸⁸ hem de arıtcı özelliklere sahipti (Flower, 2015: 357).

Aeschylos, Eumenides'te Apollon'un kâhini *Pythia*¹⁸⁹'nın Apollon adına, kâhin *teratioskopos*, şifacı *iatromantis*, arındırıcı *kathartes* olarak ölümlülere hizmette bulunduğunu ifade eder. Tanrı tarafından gerçekleştirilen her türlü doğal olay, kuşların davranışları ya da rüyaları yorumlayarak kehanette bulunurlardı. Genelde kurban olarak kesilen koyunun bağırsaklarından, keçi ya da koçun kesilen boynundan akan kanın akış şekline kehanetlerde bulunulurdu. (Flower, 2015: 358; Aeschylos, II.232-234).

Amphiaraos, tıpkı Asklepios¹⁹⁰ gibi tedavi edici özellikler atfedilen bir kâhindi. Oropos'ta ona adanmış olan tapınakta da tıpkı *asklepion*'larda olduğu gibi arındırma ve tedavi uygulamaları yapılmaktaydı¹⁹¹ (Renberg, 2017: 30). İyileştirme metodlarından biri olan kehanet ile ilgili yetenekleri daha fazla uzmanlık gerektirirdi. Bu işle uğraşanlar iç organları okumak konusunda iyidiler. Hastalıklar uzun bir müddet büyük bir grubu etkilediğinde *mantis*, sebebini bulması ve çözümünü sunması için çağırılırdı. M.Ö.5.yüzyılda Atina'yı vuran vebayı geçirmek için Delphi kâhini gönüllülerin kurban edilmesini söyledi (Johnston, 2008:119).

Hititlerde de büyüyle arınma yaygındı. Bu işi yapan şifacı kadınlar vardı. Büyü ile arındırmak için kurban kesmek yaygındı ve kurban sahibini *siskur* bu

¹⁸⁷ "...Yunanlılara Dionysos'u, ona kurban sunmayı ve phallik tören alayını öğreten Melamphos'tu. Her şeyi öğrettiği söylenemez ama pek çok şeyi öğretmiştir. Melamphus Dionysos'tan öğrendiği kâhinlik sanatı ile kendini zeki bir adam gibi göstermiştir... Ancak Mısır'daki Dionysos ibadeti ile Yunanistan'dakinin birbirine benzediğini söyleyemeyeceğim. Melamphus bu öğrendiklerini Boeotia'lılardan öğrenmiş olmalıdır" (Herodotos ii..49).

¹⁸⁸ Eski Çağ'da şifacıları ikiye ayırabiliriz. İlk tip şifacılar, bir hastalığın sebebine odaklanarak çözemeye çalışan, ikincisi ise temizleyici, büyüsel yöntemlerle hastalıkların sebebinden ziyade çözümüne odaklanan şifacılarıdır. Eski Çağ'da Kalkhas, Truva Savaşı'nda Yunanlara kâhin olarak hizmet etti. Orduya zarar veren vebanın nasıl sona erdirileceğini söylemiştir. Kalkhas, Yunanlara kirlerini temizlemelerini ve onları denize atmalarını söyler (Johnston, 2008:120).

¹⁸⁹ Delphi kehanet ocağının kâhinedir. Kendisine danışanlara kehanette bulunurdu (Fontenrose, 1978).

¹⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. 2.4.1. Şifa Merkezleri *Asklepion*'lar.

¹⁹¹ "Apollon kâhinleri haricinde, kâhinlerin hiçbir gelecekte haber vermezdi. Kuşların uçuşu, kurbanların bağırsaklarını ve rüyaları yorumlayarak gelecekte haber vermede iyidiler. Bana öyle geliyor ki Amphiaraos rüyaların yorumlanmasında iyiydi..." (Pausanias i.34.4-5).

şekilde olumsuz enerjilerin çemberinden çıkarılacaktır. Yine tıpkı günah keçisi, *pharmakos*¹⁹² ritüelinde görüldüğü gibi burada da benzetme, bağlantı kurma, birine aktarma yoluyla kişi günahlarından arındırılır (Reyhan 2008: 232vd.). Ritüellerde Nakkussi'ler vardır. Bunlar kötülüğü bir yerden başka yere taşıyan canlılardır. Ritüelde şöyle söylenir “...*Tanrının huzurunda, kötü söz, yemin, lanet, kirlilik, her ne yapılmışsa nakkusi'ler onu tanrı için uzağa götürsünler. Tanrı ve de kurban sahibi o meseleden temizlenmiş olsunlar*” (Reyhan, 2008: 234).

2.5.3. Felsefe ve İçsel Arınma

Orphizm, M.Ö.600'lerde ortaya çıkmıştır. Orphizm inancı, sözde Trakyalı şair Orpheus'un bestelediği dini şiirlere dayanıyordu. Orphizm inancı ruhların göçüne inanıyordu. Bu inancı Pythagoras (M.Ö.y.570-M.Ö.500) ve Empedokles (M.Ö.y.450), tarafından yazılan bu mistik felsefik inanç sistemine göre ruhlar ölmez, yeniden bir insan, hayvan ya da bitki olarak reenkarne olarak yaşardı.¹⁹³ Eleusis ve diğer gizem kültürleri gibi takipçilerine mutlu bir ölüm ötesi yaşam vaat ediyordu (Sacks, 2005: 234).

Orphik dini inanç sistemi, M.Ö.5. ve 6.yy. sonlarında özellikle Pisagorculuk içinde dini ve felsefik olarak kendine yer bulacaktır. Bu dönemlerde bireysel olarak ruhun doğası ve kaderi sorgulanmaya başlanmıştı (Graf-Johnston, 2007: 69).

Pythagoras da, dini felsefi bir topluluk oluşturmuştur. O da Orphizm inancında olduğu gibi ruhların ölünce yeraltına inmediğini ve yeni bir bedensel forma girdiğini savunuyordu. İnsan vücudunu bedende hapsedilmiş olarak görürler ve ruhların tamamen arındırılana kadar bir sürü reenkarnasyona uğradığını savunmuşlardır. Bu inançta da yine fiziksel arınmayı sağlamak adına belli gıdalardan uzak durmak anlayışı mevcuttu. Fasulye ve yumurta yemezlerdi. Yasaklı olmasının sebebi, fasulyelerin içinde küçük ruhların olduğu ve bu yüzden de yiyen kişiyi

¹⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz.3.2.1.1.1.Günah Keçisi *Pharmakos*.

¹⁹³ Reenkarnasyon olan kişinin önceki yaşamındaki davranışları Persephone tarafından yargılanmasını ve sonraki hayatının kefareti belirliyordu. Ruh, sonraki yaşamında ya daha aşağı görülen hayvanlar âleminde yaşayabilir ya da bir kahraman olabilir. Orphizm'de ruhsal arınma hali için et yemekten ve avcılıktan uzak durulması gerekir, yünlü giysiler giyilmezdi. Ayrıca cinsel hayattan el etek çekilir, bu durumun sebebi ise, hamilelik sürecini bir ruhun başka bir bedende hapis olması durumu olarak görmeleriydi (Sacks, 2005: 235).

yarattığı gaz ve şişkinlik ile rahatsız ettiği anlayışı yatmaktadır (Sacks, 2005: 289; Parker, 1996a: 302). Yumurta ve fasulyeden uzak durmanın yanında et yemekten de uzak dururlar, vejeteryan beslenirlerdi. Bunu da ruhun arındırılması için yapılması gereken sınırlamalar arasında görürlerdi. (Petrovic-Petrovic, 2016: 60). Pisagorcuların et yemeyi reddetmelerinin bir sebebi geleneksel kurban sunularında kesilen hayvanın etinin yenmesine de bir tepkiydi. Bu geleneksel olana bir tepki ve vazgeçişti (Parker, 1996a: 297). Bir diğer sebep ise yukarıda değindiğimiz gibi reenkarnasyona inanmalarıydı.

Orphizm ritüellerin yanında bir yaşam tarzıydı. Pisagorculuk daha çok bir yaşam tarzı, yaşam felsefesi ve safça bir yaşamın seçilmesi demek yanlış olmayacaktır. Orphizm’de ise Dionysosculuk gibi gizem ritüellerine katılım için başlangıcında bir arınma gerekliydi. Bu kabul törenleri, kişinin sosyal ve psikolojik olarak bu deneyimlere uygun olduğunun bir testiydi denilebilir (Parker, 1996a: 302).

Pythagoras (M.Ö.570-500), ritüellerde yapılması gerekenleri anlatırken, tanrıya yalnızca temiz ve gösterişli giysilerle yaklaşmanın yetmeyeceğini aynı zamanda kirlerden arınmış bir beden (yasak bir cinsel ilişki, cinayet, beslenme konusundaki hatalardan uzak durarak) ve bunun yanında arınmış bir ruhun gerekli olduğunu belirtir. Bu görüş için Pisagorculuk dersek eğer; ruhun arınmış olması kavramını ilk gün yüzüne çıkaran görüştür (Petrovic-Petrovic, 2016: 55). Diğer ritüel arınmalarda olduğu gibi temiz ve beyaz giysiler giymek, ölü bedenlerden uzak durmak ve su ile yıkanarak ya da serpmeye yoluyla arınmanın yanında, ruhun da arınmış olması gerekli görülmüştür (Stanley, 2010: 203).

Pythagoras, Yunan dünyasında ölüm sonrasında da ruhun yaşadığına, sonsuz olduğuna inanan filozof olarak bilinirdi. Pythagoras, bedensel ve ruhsal *katharsis* arasındaki ayrımı belirlemiştir (Petrovic-Petrovic, 2016: 58). Pythagorasçı felsefe cinsel ilişkiyi meşru ve gayrimeşru olmak üzere ikiye ayırmıştır. İlişki sıklığı yazın asla, kışın ise az olacak şekilde tavsiye edilmiştir. Çünkü bu tarz zaafllara kapılmak zayıflık ve kontrol kaybına sebep olabilir düşüncesi hâkimdi. Cinsel ilişkiye başlama yaşı 20 olarak belirlenmiş ve yalnızca üreme amaçlı nadiren gerçekleştirilmesi gereken bir eylem olarak görülmüştür (Petrovic-Petrovic, 2016: 60).

Hagneia; saflık halinde olan bir kişinin kirletici unsurlardan kaçınması ve onlarla arasına geçici bir mesafe koyması gereklidir. Kutsal alan ile insanların alanı ayrılmıştır bu ayırım, yaşam ile ölüm, tanrı ile insan arasındaki ayırım gibi keskindir. Kutsal alana girildiğinde insanlardan insani hallerini dışarıda bırakmaları beklenirdi (Petrovic-Petrovic, 2016: 62). Aristophanes, Kurbağalar eseri Atina tragediyalarının bir eleştirel değerlendirmesidir. Tragedya, ritüel performanslarının başarılı olabilmesinin önkoşulu olarak zihinsel temizliği önde tutar. Tragedyalar şehir sakinlerinin ahlaki eğitimi için önemliydi (Petrovic-Petrovic, 2016: 245).

İç temizlik dürüstlük, sadakat, inanç, bencil olmama, adalet ilkeleri, doğrudan yana olma ve cinsel ahlakla ilişkilidir. Kirlilik ise sadece kötü niyet ve kötü düşünceyle değil, ahlaki değerlere saygı duymamak, yalancılık, yalancı şahitlik, sadakatsizlik, entrikacılık, bencillik gibi toplumca yanlış görülen davranışlarla bağdaştırılmıştır (Petrovic-Petrovic, 2016: 265). Her ritüel tanrıyla yakın olmayı gerektirmezdi. Ancak bazı ritüeller özel bir yakınlık gerektirirdi. Nehirler kutsal sayılırdı, bu sebeple de bir kişiyi ritüeller esnasında suya batırmadan önce tanrılardan izin almak gerekirdi (Petrovic-Petrovic, 2016: 267).

Homeros bedeni insanın kendisi olarak görürken, ruhu hiçbir şeyin değmediği soluk bir gölge saymıştır. Orphik'ler ise ruhu ölümsüz, bedeni ise hapisane olarak tanımlamışlardır. Ruh rüyadayken bedenden geçici olarak ayrılırken ölümle beraber tamamen ayrılırdı. Kabul törenlerinde ve sonraki süreçte arınmayı gerekli görmüşlerdir. Ancak bedensel arınmanın yanında erdem ve ahlaki arınmayı da eklemişlerdir. Ölüm sonrası yaşama odaklanan felsefi ezotorik topluluk sayılabilecek olan Orphik'ler bu dünyada arınmamış olan bir kişinin öldükten sonraki yaşamında da kirli olmaya devam edeceğini savunmuşlardır (Nilsson, 1998: 116).

Platon'un *Phaedon*¹⁹⁴ diyalogu, Sokrates'in arkadaşlarıyla arasında geçen diyaloglardan oluşur. Diyalogun başında Sokrates ölümü ruhun bedenden ayrılması olarak tanımlar. Ölümsüzlük, saflık ve saf ruhların dili üzerinden tartışılır. Bedenle

¹⁹⁴ Platon'un Sokrates'in son saatlerinde dostları ile yapmış olduğu söyleşi ve nasıl öldürüldüğüne dair bilgiler içeren diyalogudur. Diyalogun asıl amacı filozofun (Sokrates) ölmekten mutluluk duyduğunu göstermek, çünkü ruh öldükten sonra da yaşamaya devam edecek inancına sahiptir ve bu felsefeye inanan birisi için ölümden korkmak doğru değildir (ç.n.: *Phaedo*, 195).

temasın ruhu kirlettiği anlayışı hâkimdir. Doğum ile ruh bedene bağlanırken, ölümle ruh serbest kalır. Ruh ancak felsefe ile özgür kalır. Felsefe ruhu bedenın zararlı etkilerinden arındırıcı olarak görölmüştür. Gerçekliğe erişmek için bedensel duyulara güvenilmemeli, ruh bedenden bağımsız bir şekilde yaşamını sürdürmelidir (Collebert, 2012: 201). Ruhun sonsuza dek var olacağı inancı bizim onlara iyi bakmamızı gerektirmekteydi (Collebert, 2012: 205). Kişi kutsal ruha ulaşarak içsel arınma yaşayabilir ve böylece öteki dünyadaki huzuruna ulaşabilirdi (Collebert, 2012: 227).

Platon doktrinine göre arınma, sular ya da kanlarla vücudun arınması yerine kendine hâkim olma, adalet, cesaret ve entellektüel uğraşlar ile gerçekleştirilirdi. Burada kast edilen ritüel faaliyetleri ile geçici bir arınma değil sürekliliği olan arınmış bir yaşam tarzıdır. Burada saf yaşam kurtuluş fikrinin geçiş kapısıdır. Asıl olan ölümdür ve safça yaşam sadece bir hazırlık sürecidir (Parker, 1996a: 282). Platon, insanların ritüel yardımı olmadan zihinleri ile meditasyon ile kendi ruhlarını arındırabileceklerine inanıyordu. Ancak bunu sadece eğitimli bir filozof yapabiliirdi. Sıradan bir vatandaş bunu yapamadı çünkü ritüel arınma fikri herkesin inancında derin bir yere sahipti ve bunu ortadan kaldırmak kolay değildi (Dodds 1951: 222).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ESKİÇAĞ'DA ARINMA RİTÜELLERİ VE FESTİVALLERDE ARINMA

3.1. Eskiçağ Ege-Akdeniz Dünyasında ve Tek Tanrılı Dinlere Geçişte Arınma

Eskiçağ Ege ve Akdeniz dünyasında kültler arası etkileşim çok yaygındı. İnananların temizliği düşüncesi tanrı ile iletişim kurmanın önkoşuluydu. Mısır'da bir tapınak kapısında yazan, “*Tapınaktan giren her şey temiz olmalıdır*” yazısı tanrının yakınlığını kazanabilmek için verilen temiz ve arınmış olma çabasının, tıpkı Yunan tapınaklarındaki gibi olduğunu gösterir. Hititlerde de dinsel ritüellerde su önemli bir yere sahipti. Dolayısıyla da tanrılar adına düzenledikleri tüm ritüellere katılmak için ilk şart bedensel ve ruhsal arınmaydı. Arınmak için de çoğunlukla su kullanılırdı. Böylece dua edebilir, kurban sunabilir, aynı zamanda tanrının dünyadaki temsili olarak gördükleri krallarının da karşısına arınarak çıkabilirlerdi (Murat, 2012: 126).

Mısır, Yunan ve Yahudi inancındaki arınma ritüelleri benzerdir. Herodotos bu konuda bir din antropoloğu rolü üstlenerek gezip gördüğü yerlerden biri olan Mısırlıların ve Yunanların bu konudaki benzerliklerini dile getirmiştir. Hatta Mısırlıların bu konuda çok daha öne geçtiklerini de belirtir. Mısır'da tüm insanların tanrılardan oldukça korktuğunu söyler. Tapınaklarda ilişkiye girmenin kesinlikle yasak olduğunu ve ayrıca ilişkiye girmiş bir kişinin de yıkanmadan tapınağa giremeyeceğine dikkat çeker¹⁹⁵ (Petrovic-Petrovic, 2016: 26). Antik Mısır'da günah, suç ve arınma kavramları arasında çok yakın bir bağlantı mevcut değildir. Ahlaki saflık fikri ahlâk, erdem gibi kavramların ortaya çıkması belki felsefenin gelişmesiyle yerleşmeye başlamış bir kavramdır. Tek tanrılı dinler yoluyla da bu anlayış pekiştirilmiştir. Mısır'daki daha çok fiziksel bir arınma anlayışına sahipti. Ölülerin arındırılması onların yeniden doğuşlarında sonraki yaşamlarında yeni bir

¹⁹⁵ Tersine Babil'de de kadınlar Mylitta tapınağında vakit geçirirlerdi. Mylitta'ya, Aphrodite'in Asurcadaki karşılığıdır diyebiliriz. Burada kadınların kutsal fahişelik yaptığını ve tapınakta ilişkiye girmenin günah sayılmadığını belirtir (Petrovic-Petrovic, 2016: 27).

insan gibi görölmelerini sağlamaya yardımcı olacaktır. Burada vaftiz ile aralarında bir benzerlik söz konusudur diyebiliriz¹⁹⁶ (Bleeker, 1966: 87).

Eski Ahit'te iki tip kirlenmeden söz edilmiştir. Ritüel kirlilik ve ahlaki kirlilik. Doğal süreç ya da içeriklerden herhangi biriyle direkt ya da direkt olmayan bir şekilde temasta bulunmak kirliliğe yol açardı. Örneğin, doğum, bazı cilt hastalıkları, ev ve kıyafetlerdeki mantar, boşaltım, bazı hayvanların leşleri ve insan cesedi kirliliğe sebep olurdu¹⁹⁷ (Klawans, 2006: 53).

Eski Ahit'te kirlilik ve temizlik konularına genellikle ahlaki açıdan değinilirdi. Bir kişinin ahlaki açıdan kirli sayılmasının nedenleri, cinsel günahlar, putperestlik, cinayet olarak gösterilebilir. Bu günahlar tanrının tapınağını, İsrail'i ve günahkarları ritüel açısından değil, ahlaki açıdan kirleten öğeler olarak görülürdü. Ritüel kirlilik günah sayılmazken, ahlaki kirlilik büyük bir günahdır. Ahlaki kirlilik İsrail toprakları için bir tehdit unsuruyken, ritüel kirlilik böyle bir tehdit oluşturmaz. Bunun yanında ritüel kirlilik bulaşabilen bir kirlilikken, ahlaki kirlilik kişilere temasla bulaşmazdı. Puta tapan, katil veya zina yapan biriyle temas eden birinin yıkanmasına gerek yoktur. Ahlaki açıdan kirli olma hali ritüele zarar vermezdi bu yüzden günahkârlar tapınaktan dışlanmazlardı. Kirlettikleri alan kutsal alanlardır (Klawans 2006: 55). Net bir şekilde ayrımı özetlemek gerekirse, ritüel kirlilik geçici, kişilere ve objelere geçebilen bir kirlilik halidir. Bu durumun yok edilebilmesi için, ritüel arınma, banyolar, beklemek ve kurban kesmek yapılırdı.¹⁹⁸ Ahlaki kirlilik ise tapınakların, kişilerin ve alanların uzun süre kirli kalmasına yol açardı. Kefaret, cezalandırma ve en son olarak da sürgün edilmekle sonuçlandırılırdı (Klawans, 2006: 56).

¹⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 3.1.2.Vaftiz.

¹⁹⁷ “Eğer yanında bir adam birden bire hemen ölür ve ayrılığının başını murdar ederse o zaman temizlenme gününde başını tıraş edecek, yedinci günde onu tıraş edecektir. Ve sekizinci günde, toplanma çadırının kapısına, kâhine iki güvercin yavrusu getirecek ve kâhin birini suç takdimesi ve öbürünü yakılan takdime olarak arzedecek ve ölüden dolayı suç işlendiğinden onun için kefarete edecek ve o günde başında takdis edecektir. Ve ayrılık günlerini Rabbe ayıracak ve günah takdimesi olarak bir yıllık erkek bir kuzu getirecek, fakat evvelki günler boşa gidecektir, çünkü ayrılığı murdar olmuştur” (Sayılar 6. 9-12).

¹⁹⁸ “Ve eğer bir adam, kendisinden meni çıkarsa, o zaman bütün bedenini suda yıkayacak ve akşama kadar murdar olacaktır. Ve üzerinde meni olan her esvap ve her deri su ile yıkanacak ve akşama kadar murdar olacaktır. Ve bir adam kadınla yatar ve ona yaklaşırsa ikisi de su ile yıkanacaklar ve akşama kadar murdar olacaklardır” (Levililer 15.16-18).

Ritüel kirlilik ise üç farklı özelliğe sahiptir. Ritüel kirliliğin kaynağı doğal olabileceği gibi, kirlerle temasın günah olmadığı durumlar ve kirlilikler geçici olarak çok yakınındaki eşyalara ve kişilere bulaşabilir. Doğum, cinsel ilişki, hastalık, boşaltım günlük hayatın parçalarıdır. Bazı kirlilik sebeplerden kaçınılabilirken, örneğin; bir ölüye dokunmak, hastalık, boşaltım, ölüm kaçınılmazdır. Bazı kirlilik halleri zorunluydu. Tüm Yahudiler (rahipler de dâhil) soylarını devam ettirmelilerdi. Tüm Yahudiler ölen yakınlarını gömmekle de mükelleftiler. Kirliliğe sebep olan şeyler ile temasa geçmek günah sayılmazdı. Rahiplerin kirli bir cesetle teması kısıtlanırken, başka kirlilik halleri ile teması yasaklanmamıştı. Ancak ritüel saflık halinde değillerse kutsal bölgelere girmeleri ve kutsal yiyecekleri yemeleri konusunda uyarılmışlardır.¹⁹⁹ Bir kişinin kendini arındırmayı reddetmesi bir günah sayılabilir. Fakat ritüel olarak kirli olmak kişiyi günahkar yapmazdı. Ritüel kirliliğin bir diğer özelliği ise kirlilik hallerinden çıkmanın da belli süreleri vardır. Bu durum en kısa güneş batana dek sürerdi. Bir adamın menstrüel dönemdeki bir kadınla birlikte olması ya da bir ceset ile temasta bulunması bir hafta boyunca ritüellere katılamayacağı kirliliğe sebep olurdu. Ayrıca kadınların menstrüel dönemlerinde de ritüellere katılmaktan ve tapınaklardan uzak durmaları gerekliydi. Menstrüel dönem aşağı yukarı bir hafta sürerken²⁰⁰, doğum sebebiyle kirli sayılma hali 33 gün ile 66 gün arasında sürerdi.²⁰¹ (Klawans, 2006: 54; Johnston, 2007: 75). Hemen her kirlilik için temizlenme prosedürü yoktur ancak vücudu, kıyafetleri yıkamak ve kurban törenleri için gün batana kadar beklenirdi (Klawans, 2006: 55).

¹⁹⁹ “Ve Rab Musaya ve Haruna söyleyip onlara dedi: İsrail oğullarına söyleyip deyin: Yer üzerinde olan bütün hayvanlardan yiyebileceğiniz hayvanlar bunlardır. Hayvanlar arasında, çatal ve yarık tırnaklı olan ve geviş getiren her hayvanı yiyebilirsiniz. Fakat geviş getirenlerden ve çatal tırnaklılardan şunları yemeyeceksiniz: deveyi, çünkü o geviş getirir, fakat çatal tırnaklı değildir, size murdardır. Ve kaya porsuğunu, çünkü o geviş getirir, fakat çatal tırnaklı değildir, size murdardır. Ve tavşanı, çünkü o geviş getirir, fakat çatal tırnaklı değildir, size murdardır. Ve domuzu, çünkü çatal ve yarık tırnaklıdır, fakat geviş getirmez, o size murdardır. Onların etinden yemeyeceksiniz ve leşlerine dokunmayacaksınız; onlar size murdardır” (Levililer iii.11. 2-8.).

²⁰⁰ “Ve eğer bir kadının akıntısı olur ve bedeninde akıntısı kan olursa, yedi gün murdarlığında kalacak ve ona her dokunan akşama kadar murdar olacaktır. Ve murdarlığında üzerinde yattığı her şey murdar olacak, üzerinde oturduğu her şey de murdar olacaktır. Ve onun yatağına dokunan her adam esvabını yıkayacak ve suda yıkanacak ve akşama kadar murdar olacaktır” (Levililer 15.19-23).

²⁰¹ “Bir kadın gebe kalır ve erkek çocuk doğurursa, o zaman yedi gün murdar olacaktır. Adet murdarlığı günlerinde olduğu gibi murdar olacaktır. Ve yedinci günde çocuğun gulfesi sünnet olunacaktır. Ve otuz üç gün kendi tathiri kanında kalacak ve tathiri günleri doluncaya kadar mukaddes hiçbir şeye dokunmayacak ve makdise girmeyecektir. Fakat kız çocuk doğurursa, o zaman âdetinde olduğu gibi iki hafta murdar olacak ve altmışaltı gün kendi tathiri kanında kalacaktır” (Levililer iii.12. 2-5).

Hristiyan inancında da Yahudilerde olduğu gibi dışsal temizlik içselden daha çok yer alsa da kirlilik kavramı daha çok günahla ilişkilendirilmiştir. Hristiyan inancı ikinci yüzyıldan itibaren vaftiz, yemek ve ölümle ilgili olarak daha içsel, yüzeysel olmayan bir arınma inancı oluşturmuşlardır. Eski Yunan, Roma ve Yahudi inançlarında manevi arınmaya değinilse de daha güçlü bir şekilde inşa edilişi Hristiyan inancına dayanmaktaydı (Blidstein 2017: 233).

3.1.1. Eski Doğu İnançlarında Günah Keçisi ve Arınma

Walter Burkert, doğu büyücülüğü ve Yunanistan'daki kathartik ritüellerin benzerliğine dikkat çekmiştir. Bu da bizi her iki tarafın da ritüel uygulamalarını incelemeye sevk eder. Ancak bu şekilde arınmanın kökenlerine ulaşabiliriz (Burkert, 2012: 68).

Kirliliği taşıyan ya kovulur ya da öldürülürdü. Antik Ebla²⁰² şehrinde bu tarz ritüellere ait materyaller bulunmuştur. M.Ö.13.yy. Hitit metinlerinde Pulisa ve Ashella ritüelleri²⁰³ İsraililerin günah keçisi ritüeli ve Yunan şehirlerinden Abdera, Massilia ve Atina'da *pharmakos* olarak adlandırılmıştır. İsrail'de Yom Kippur²⁰⁴ denilen kutsal gün günah keçisi ritüelinin önemli bir parçasıydı. Eski Ahit'te adı geçen Tövbe günü veya Kefaret Günü yani Yom Kippur, bize günah keçisi ritüelini hatırlatmaktadır. Eski Ahit'teki kurban sunumu şu şekilde gerçekleştirilirdi. Öncelikle tapınak rahibine iki adet keçi arınma kurbanı teslim edilirdi. Rahip bunları tapınağa koyar zamanı geldiğinde birini Jahve (Yehova), diğerini ise Azazel'e sunmak için beklerdi. Jahve için olan klasik metodlarla uygulanan bir kan akıtma töreni sonrası arınma olarak gerçekleştirilirdi. Azazel için olanında ise, keçi tapınağın yanına getirilir, yüksek rahip her iki elini de keçinin başının üzerine yerleştirerek bu şekilde İsrail'in günahlarını keçinin başına geçirirdi. Daha sonra keçi bir adama verilir ve o kişi de keçiyi çöle terk ederdi. Keçinin boynuzlarına kıpkırmızı

²⁰² Kuzey Suriye'de Halep yakınlarındaki Eski Mezopotamya kentidir (Köroğlu, 2006: 35).

²⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Reyhan, 2008).

²⁰⁴ Yahudilikte, *Yom Kippur* denilen Kefaret Günü olarak geçer. Bu günde kişilerin ruhları ile başbaşa kalacağı belirtilmiştir. Bu günde yemek ve içmekten kaçınmak, birinin vücudunu yıkamaktan kaçınmak, birinin vücudunu yağlamaktan kaçınmak, ayakkabı giymemek ve cinsel ilişkiden kaçınmak olarak belirlenmiştir (Katz 2006: 566 vd.). "...*Ve Rab Musaya dedi: Yedinci ayın onuncu günü kefareti günüdür. Sizin için mukaddes bir toplantı olacak ve ruhlarınızı alçaltacaksınız. Rabbe ateşle sunuda bulunacaksınız. Ve tam o günde hiçbir iş yapmayacaksınız...*" (Levililer 23.26-28).

bir ip bağlanır, bu koparılmadan önce keçi vadiden aşağı atılırdı. Ayrıca keçiye çöle bırakmış olan kişi şehre dönmeden önce mutlaka kendini ve elbiselerini temizlemelidir (Burkert, 1979: 64).

Günah keçisi ritüeline Yunanlılar dışında Hititler’de de rastlıyoruz (Burkert, 1979: 64). Konumuz kapsamı gereği Yunan toplumunda ve inancında arınmaya dayansa da arınmanın kökenlerini doğuda; Hitit, Mısır²⁰⁵ kültürlerinde açık bir şekilde görmekteyiz. Bu sebeple Hititlerde arınma hatta Yunan dünyasındaki bazı benzerlikler kültürel transferlerin yaşandığını düşündürtecektir (Kuhrt, 2009: 360).

Hititlerde *tuhhuessar* bir temizlik aleti olarak kullanılırdı. Konuya ilişkin farklı görüşler olmasıyla birlikte buhurdanlık olduğu, arındırma ritüellerinde temizlikle ilişkili bir madde ve ıslak, sıvı bir maddeyi anlattığı düşünülmektedir. *Tuhhuessar* ile temizlenme tıpkı Eski Yunan ve Roma’da olduğu gibi temizlenecek kişinin, hayvanın ya da kült malzemelerinin üzerine serpilmesi ile gerçekleştirilmiştir (Alp, 1983: 252vd.).

Hitit günah keçisi ritüeline bir diğer örnek ise Hitit kaynaklarında görülür, “...Akşam olunca ordu komutanlarından biri bir koçu hazırlar. Siyah ya da beyaz olması bir önem taşımamaktadır. Daha sonra beyaz, kırmızı ve yeşil bir ipe sarınır (koç). Kolye, yüzük ve akik taşı koçların boyun ve boynuzlarına takılır. Gece de çadırların yanına bağlanıp şöyle denir : “Hangi tanrı bu hastalığa sebep olduysa, hangi tanrı aramızdaysa bunu onun için bağlıyorum.” Koçları hazırlayan kişi sabah ovanın dışına çıkıp her bir koç için bir testi bira, bir somun ekmek, bir bardak süt alır. Koçlar güzel giyinmiş bir kadınla birlikte somun ekmekler ve bira ile taşınır ordu içinden ovanın dışına kovalanır” (Bremmer, 1983: 306).

Hititlerdeki bu süslemeyi İsrail’de de görebiliriz. Orda da keçinin boynuzlarına kırmızı ip bağlanır. Keçi, evcil hayvanlar arasında en değersiz görüldü. Tüm bu sebeplerden ucuz, nispeten gereksiz hayvanlar ya da kadınlar

²⁰⁵ “Mısırlıların erkek ya da dişi keçi kurban etmemelerinin sebebi on iki tanrıdan önceki sekiz tanrı arasında Pan’ı da sayarlardı. Resimlerde ve heykellerinde Yunanlılar arasında olduğu gibi başı ve bacakları bir keçi gibi tasvir edilmiştir. Mandesian’lar için keçilerin hepsi kutsaldı ancak erkek keçiler dişi olanlardan daha da önemliydi. Bir keçi çobanının en kutsal hayvanı erkek olanlardı ve onlardan biri öldüğünde tüm bölgede yas ilan edilirdi...” (Herodotos ii.46).

günah keçisi olarak gönderilirlerdi. Yani gerçekte toplumda her seviyeden en altta yer alan kişiler kurban sayılırken, mitolojik hikâyelerde ve efsanelerde bizlere genç erkek ve kadınların ve kralların hikâyeleri sunulur (Bremmer, 1983: 307).

Yunanlar bu uygulamayı tümünden arınma *katharsis* olarak adlandırıyorlardı. Kovulan kişi yüz karası *peripsema* ya da *katharma* olarak adlandırılırdı (Burkert, 1979: 65). Günah keçisi ritüeli şeytanın kovulmasını amaçlayan şeytanı temsilen de bir insan ya da hayvanın seçilmesine dayanan dünyanın pek çok yerinde rastlanan bir inançtır. Eski Ahit'te Saul'un oğulları ile Davut'un hikâyesi ile Thargelia arasında bir bağlantı kurulur.²⁰⁶ Davut zamanında üç yıl süren bir kuraklık yaşanmıştır ve arkasından pek tabii bir kıtlık yaşanmıştır. Davut da bu yaşananların sebebini öğrenmek için mabete gitmiştir; tıpkı zamanında Oedipus²⁰⁷'un Thebes'teki felaket sonrasında tapınağa gitmesi gibi. İkisinin de aldığı cevaplar aynıydı: “Kan dökme suçu”. Davut'un babası Saul zamanında Gibeonitlere düşmandı ve onları öldürmüştü. Bu suçluluk onları takip ediyordu. Davut da bu durumu telafi etmek için Saul'un soyundan yedi kişiyi seçerek Gibeonitlere teslim etti. Onlar da buğday hasadının başlangıç zamanında teslim edilen kişileri öldürdüler. Burkert, öldürülme zamanlarının buğday hasadı başlangıcında olmasına da dikkat çekerek Thargelia ile ilişkilendirmiştir (Burkert, 1979: 66).

²⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. 3.2.1.1.Thargelia Festivali.

²⁰⁷ Oedipus, Thebai kral soyunun bir üyesidir. En trajik mitolojik kahramanlardan birisidir. Babası Thebai Kralı Laikos, annesi ise, İokaste'dir. Annesi ona hamileyken bir rüya görür ve bu rüyaya göre doğacak çocuk babasını öldürecektir. Bebek doğar doğmaz dağa bırakılmıştır. İsminin anlamı olan “ayağı şiş” de ayağının delinip bir kayış geçirilmesinden gelmektedir. Çocuğu bir çoban bulur ve Korinthos Kralı Polybos'a verir. Polybos ve karısının çocuğu olmadığı için onu öz çocukları gibi büyütmişlerdir. Ancak çocuk büyüdüğünde öz babasının Polybos olmadığını öğrenir. Bunun üzerine Delphi'de Apollon kâhinine danışmaya gider. Burada babasını öldürüp, öz annesi ile evleneceğini öğrenen Oedipus delirir ve yolda karşısına çıkan arabalı adamlar yol kavgasına tutuşup, bir sinir harbiyle onu öldürür. Thebai'ye gelen Oedipus halka korku salan canavardan halkı kurtarmıştır. Bu sırada dul kalan annesi ve ölen babasından ötürü taht boştu. Annesi ile evlenir Thebai krallığının tahtına oturmuştur. Sonrasındaysa kentte bir veba salgını başlar. Sebebini öğrenmek için Delphi kâhinine giderler ve vebanın geçmesi için Laikos'un katilinin bulunup cezalandırılması cevabını alırlar. Kentteki kâhine tekrar kimin katil olduğunu sorarlar. Kâhin cevap vermeye çekinir, Oedipus'un öldürdüğü adam babası, evlendiği kişi de aslında annesidir. Bunu öğrenen İokaste kendini öldürür, Oedipus da annesinin iğnesiyle gözünü kör eder (Erhat, 1996: 221).

3.1.2. Vaftiz

Vaftiz, Yunanca köken olarak, *baptiso* “suya batırmak”, *baptisomai* “yikanmak, arınmak” anlamlarında kullanılmaktadır. Eski Mısır’dan Roma’ya dek su arınma ritüellerinin temel kaynağı olarak kullanılmıştır. Hatta Mısır’da tanrı heykellerinin önüne çıkmak ve tapınak alanına girmek için rahipler arınmalıydı. Bu sebeple kutsal havuzlar tanrı tapınaklarının yanlarına yapılmıştır (Çetinkaya, 2013: 53).

Kilise babaları²⁰⁸ Hristiyanlık öncesi su sembolizminin evrensel değerlerini yeterince açığa çıkaramamış olsalar da, suyu kullanarak Hz.İsa’nın tarihsel varlığını zenginleştirdiler. Kilise babalarından Kartacalı Tertullianus²⁰⁹ su için “*Su ilk yaratıldı. Bu yüzden şaşırtmamalıdır ki su vaftizde nasıl hayat vereceğini bilir. Bu yüzden yapısındaki saflıkla Tanrı’ya edilen dua ile kutsal güce ulaşılır. Dünyevi kurtuluştan sonsuzluğa doğru yenilenmeyi sağlar*” (Eliade, 1987:132).

Baptein Βάπτειν fiili “suya batırmak, vaftiz etmek” anlamlarına gelir. Eski Ahit’te de arınma ritüellerinde su kullanımından bahsedilir.²¹⁰ Kumran topluluğunun üyeleri kendilerini arındırmaya fazlaca istekliydi. Yahudilikte vaftiz daha çok pagan inançlara sahip olanların Yahudiliğe girişte arındırılması üzerine bir gelişme göstermiştir. Mevcut kaynaklar Hristiyan vaftizine hiçbir etkisinin olmadığını söylemeye izin vermez. Yeni Ahit’te vaftiz bir standarda bağlı değildir farklı tradisyonlarda verilir (Lacoste, 2005: 149). Hristiyanlığa girişte bir eşik kabul edilmiştir. Yeni doğan bebek cinsel ilişki sonrasında olmasının getirdiği günahlardan

²⁰⁸ 2.yy.ın başlarından yani Havariler Dönemi’nin son bulmasından Orta Çağ’ın başlarına dek Hristiyanlık dinine yön veren din âlimleriydiler. Erken Dönem (Konstantin öncesi) kilise babaları, Barnabas, Justin Martyr, Sardis’li Melito, Tertullian, and Cyprian’dır. Sonrasında ise, Eusebius, John Chrysostom, Ephraem Syrus ve Aphraates gelmektedir (Werblowsky-Wigoder, 1997: 160).

²⁰⁹ M.S.y.160 ile 225 yılları arasında yaşamış Kartacalı Latin tanrıbilimcidir. Pagan kültürde büyümüş, M.S.197 öncesinde Hristiyanlığı kabul etmiştir. Hristiyanlığı ateşli bir şekilde savunmuş ve insanların doğal olarak içgüdülerinin tek tanrıya koşulduğunu savunmuştur (Howatson, 2013: 923).

²¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.3.1.Su ile Arınma.

su ile arınırdı. Böylece kutsal ruhtaki yaşama geçiş yapmış²¹¹ ve tüm günahlarına suya bırakmış sayılırdı (Akalin, 2014: 42).

Vaftizci Yahya²¹² günahların affedilmesi için vaftizi uygular. Matta incilinde İsa'nın günahları bağışlayan yanı sınırlandırılmış, bu görev tövbe vaftizi ile Yahya'ya geçirilmiştir. Vaftiz ve abdest kavramları birbirinden farklıdır. Abdest bir kişinin kendi kendisini yıkaması demekken, vaftizde bir denetleyen bu işi kontrol eden bir kişi vardır. Dönüşüme istekli herkese açık bir eylemdi. Eylem net olarak tanımlanmamıştır, suyun kullanıldığı kesindir; ancak tam manasıyla bir suya dalma mı kast ediliyor o kısım net değildir. İsa, Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmiştir (Lacoste, 2005: 149). Vaftizin kökenlerine baktığımızda kökenlerinin pagan inançlar²¹³a dayandığını görebilmekteyiz (Akalin, 2014: 43).

3.2. Eski Yunan'da Düzenlenen Festivallerde Arınma

Antik dünyada ritüel performans dediğimizde aklımıza; tören alayları, şarkılar, kurban törenleri, tiyatro gösterileri özellikle soya dayalı ve ilahi mitlerin dramatik gösterileri gelmelidir. Antik tapınaklarda çoğunlukla ritüel performans adanan yerler vardır.²¹⁴ Yunanistan'da Klasik ve Hellenistik Dönem'de icra edilen ritüel ve performansların alanları iyi bilinmektedir. Festivaller ve yıllık kutlamalarla insan hayatının ve tarımla alakalı dönüm noktalarının üstesinden gelmek için ölümlüler tanrıların varlığını hatırlamışlardır (Melfi, 2010: 317).

Eski Çağ'da festivaller kutsal gün ve zamanları ifade ederdi. Bu günler; tanrıları memnun etmek, ölümlüler ile ölümsüzler arasındaki bağları güçlendirmek, aynı zamanda şehrin zenginliklerini ve hünelerini göstermesi için fırsat olarak görülürdü. Tören alayları tapınaktan şehre, şehirden tapınaklara doğru uzanırdı.

²¹¹ “Mesih İsa'ya vaftiz olanlarımızın hepsi onun ölümüyle vaftiz olunduk. Şimdi onunla beraber vaftiz vasıtasıyla ölüme gömüldük. Eğer ölümünün benzeyişinde onunla bir olursak uyanıp ayağa kalkmasında da bir olacağız..” (Romalıları 6.3-5).

²¹² Hz.İsa'yı güçlü bir şekilde etkilemiş vaizdir. Essene tarikatına bağlı olarak keşiş hayatı yaşamıştır. Hz.İsa'nın geleceğini haber aldığı zaman tövbe edip, İsa'ya inanları ve Hz.İsa'yı vaftiz etmiştir (Werblowsky-Wigoder, 1997: 378).

²¹³ Ritüellerde ritüellere giriş, erginlenme en temel kısımdır. Vaftiz dine kabul edilmenin ilk aşaması olduğundan gizem kültüründeki kabul törenlerine benzetilmiştir. İsis kültüründeki yıkanmanın vaftize, aynı şekilde sirke ile yağlanmanın da Hristiyanlığa geçtiği düşünülmektedir (Alvar, 2008: 405 vd.).

²¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 1.2.Tapınaklarda Yer Alan Bölümler.

Yunan dininin en önemli özelliği belki de festivallerdi diyebiliriz. Pek çok festival vardı bazıları yıllık bazılara aylık olarak düzenlenirdi²¹⁵ (Pedley, 2005: 78).

Klasik Yunan'da politik ideolojileri düzenleme ve uygulama noktasında katkı sağlamak ve halkla iletişimi güçlendirmek adına tapınaklarda halk ritüelleri uygulanırdı. Antik kaynaklarca da bildirilen duruma göre Roma varlığının başlangıcından itibaren önemli festivaller, tören alayları, toplu ritüeller antik yöneticilerce baskı altına alınmıştır (Melfi, 2010: 317). Yunan festivalleri içerik olarak danslar, müzikli oyunlar ve atletik oyunlar, dualar ve ilahiler²¹⁶ ve hayvanların kurban edilmesini içeren ritüellerden ibaretti diyebiliriz. Tanrıları onurlandırmak için onların gönlünü alıcı türde ilahiler söylenirdi. Apollon için *paean*'lar, Dionysos için ise *dithyramb*'lar okunurdu (Bremmer 1996: 39). Ancak festivallerin odağında ve en önem verilen ritüel kurban ritüelleriydi. Attik vazolar kurban sunularına verilen önemi ortaya koymaktadı, aynı zamanda biologlar da kurban edilen hayvanların sunaklardaki analizlerine başlamışlardır. Tören alayları Yunan yaşamının bir parçasıydı. Tören alayları aynı zamanda bir güç gösterisi yapma fırsatı da veriyordu katılımcıların çokluğu ile güçlü oldukları algısını yaratıyordu (Bremmer 1996: 40).

Ritüeller bazen basit, bazen de karmaşık bir yapıya sahip olabilirlerdi. Ama basit de olsa karmaşık da olsa şu iki kaide asla atlanmazdı. Birincisi; bir tören alayı, ikincisi de; arınma (su, kan, tütsü vb. yollarla) idi. Ritüeller de, herhangi bir düğün ya da ölüm toplanmasında olduğu gibi kalabalık isterdi. Tüm bu toplanmalarda dikkat edilen hususlar da aynıdır. Mekânsal olarak bu toplanmalar şehirlerin girişlerinde ya da çıkışlarında olurdu. Ayrıca bu toplanmalarda herkes toplumdaki yerini tanımlardı. Tam vatandaş ile daha düşük sınıfta yer alan kişiler böyle tören alaylarında kendilerini görme şansını ya da şanssızlığını yaşarlardı (Johnston, 2007: 39).

Homeros'un karakterleri kurbana ya da duaya hazırlanmak için yalnızca ellerini yıkamakla kalmaz, bunun yanında onların yıkandıklarını ve kıyafetlerini değiştirdiklerini de görebiliyoruz. Herhangi bir kurban öncesinde katılımcılar

²¹⁵ Bkz. Tablo 1.1.

²¹⁶ *Hymn*. Üç farklı kullanımı vardır, her tür şarkı için, bir tanrı onuruna söylenen herhangi şarkı için ve belli bir türde bir şarkının bir tanrı onuruna söylenmesi şeklindedir (Çevrimiçi) <http://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore9780199381135-e-3194>, 20 Nisan 2019.

sembolik bir ayin yıkanması etrafında birleşiyorlardı.²¹⁷ Arınma suyu özel kâselerde taşınıyordu. Ellerini yıkıyorlar daha sonra suyu üzerlerine serptiriyorlar ya da kendi kendilerine serpiyorlardı. Şaşırtıcı olmamalı ki doğal olarak tapınakların pek çoğunun yakınında bir nehir vardı. Gerçekte ritüel arınmaya dair çok ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Ancak ölümlünün seremoni sırasında gösterdiği performans psikolojik olarak büyük bir hazırlık gerektirmekteydi. Bundan dolayı bekleme döneminde, kabul töreni, ayinler ve kehanet banyosu bir düzenleme ve tören olayıydı. Kent kutsallığı hakkında bilgiler daha sınırlıdır. Peisistratos da muhtemelen Atinalıların bu ritüeline uymuş, Aristophanes'in Kuşlar eserinde belirtildiği üzere meclis konuşmasından önce su ister, ellerini temizler ve taç giyer (Parker, 1983: 20).

Yunan dünyasında festival bir tanrı ya da bir grup tanrıya ibadet etmek için belirlenen bir gün veya gün dizisiydi. Yunanca'da festival alayları için *pompe* terimi kullanılırdı. (Johnston 2007: 40). Her festival ritüeller içeren bir kutlama olsa da her ritüel her kutlama bir festival değildir. (Chaniotis, 2011: 6). Atina yeni yılı, *Hekatombaia* ayı ile başlardı. Bu ayda Apollon adına kutlanan *Hekatombaion* Festivali (100 öküz kurban edilen festival) kutlanırdı. Festivallerin önemi genelde festival isimlerinin aylara verilmiş olmasından anlaşılabilmektedir (Chaniotis, 2011: 12). Bir Atina kararnamesinde, Aphrodite onuruna tören alayı hazırlamaya yönelik hazırlıklar için *astynomoi*²¹⁸'ye talimatlar içerir: “*tapınağın arındırılması için bir güvercin hazırlar, sunağı siler, kapıları zifiler ve heykelleri yıkarlardı ve ayrıca iki drahmi bedelinde mor kumaşlar hazırlarlardı*” (Chaniotis, 2011: 36).

Önemli festivaller genelde bir kurban sunumu ile son bulurdu. En etkileyici örnekleri arasında Atinalıların kutladığı Panathenaia²¹⁹ Festivali gösterilebilir.

²¹⁷ “...*Dua edip, arpa tanelerini sunağa attıktan sonra Nestor'un oğlu Thrasymedes gelerek balta darbesiyle kurbanı öldürdü. Kadınlar çılgık atmaya başladılar, uylukları ve üzerine etleri dizdiler yaşlı adam üzerlerine şarap döktü, Nestor'un en küçük kızı olan Polycaste, Telemachus'u yıkadı, onu bolca yağladı, banyodan sonra ölümsüzler gibi olmuştu.*” (Odysseia iii.454-465).

²¹⁸ Şehirdeki yüksek memurluklardandır. İyonya'daki kent devletlerinde sıklıkla görülen bir memurluktur. Atina'da şehir için beş, Pireus için ise beş kişi olmak üzere bir yıllığına görev paylaştırılmıştır. Başlıca görevleri sokak ve tapınakların temiz ve güvende olmalarını sağlamaktır. Bir çok yerde de liman ve pazar yerlerinde görev almışlardır (Hornblower-Spawforth, 1999: 198).

²¹⁹ Atina şehrinin tanrısı Athena onuruna *Hekatombaion* ayında (Tablo 1.1) kutlanan festivaldir. Festival boyunca Atina halkı *-metik*'ler de dahil olmak üzere *-agora*'dan *akropolis*'e kadar festival alayı yürürdü. Kurbanlar kesilip, etlere halka dağıtıldı. Festival gününden bir gün öncesinde gecede genç kız ve oğlanlardan oluşan korolar gece festivalini kutlarlardı. Her dört yılda bir Büyük

Burada tören alayı boyunca Atinalı vatandaşlar şehrin en önemli noktalarından geçerlerdi. Örneğin ticari merkez, Kerameikos, *agora* ve sonunda *akropolis*'teki büyük Athena sunağına ulaşırlardı. Tören alaylarında insanlar köylerine göre gruplanırlardı, temelde eşit bir görünüş sağlanmıştı. Koloniler ve müttefikler de iyi giyimli bir halde tören alayında yerlerini alırlardı. Genç kızlar da üst sınıftan kadınlar için güneşlik taşırlardı. Sparta'da ise en önemli festival Hyacinthia²²⁰ydı. Aristokrat ailelere mensup kızlar at arabaları ile yarıştırlardı. Spartalılar bu konuda Atinalılara kıyasla daha mütevazıdır diyebiliriz. Yunanlıların *pompe*'si Romalılar'da *pompae* olmuştur. Pek çok tören alayları *pompae* vardır. Örneğin cenaze töreni alayı *pompa funebris*, sirk töreni alayı *pompa circensis*, zafer töreni alayı *pompa triumphalis* (Johnston, 2007: 40).

3.2.1. Günah Keçisi Ritüeli

3.2.1.1. Thargelia Festivali

Günah keçisi kavramının ve ritüelinin Yunanca adı "*pharmakos*"dur. Atina ve İonia'da yaygın olan Apollon için düzenlenen Thargelia Festivali'nin en ilginç yanı buradaki günah keçisi ritüelidir. Yunanca "*pharmakos*" olarak adlandırılan kişi de günah keçisi olarak kullanılır. Ayrıca günah keçisi kavramını nitelendiren diğer kavramları ise şu şekilde sıralayabiliriz: *katharma*, *perikatharma*, *peripsema*. Bu ritüel *apotropaic* (kötülüğe karşı koruyucu), *kathartik* ve bir toplanma ayini, olarak bilinmektedir. Günah keçisi ritüeli kathartik yönüyle bilinir. Çünkü bu ritüel *perikathairein* ya da "etrafını arındırma" ve günah keçisi de "*perikatharma*" olarak adlandırılırdı (Bremmer, 1983: 314).

Günah keçilerinin kovulması yani festival başlangıcı Thargelion²²¹ ayının yedinci gününde, hasat zamanından biraz önce kutlanırdı. Festivalin ilk iki günü Thargelia'dadır. Bu günde Yunanlar ayrıca Troya'nın düşüşünü, Marathon ve Plataea

Panathenaia kutlanmıştır. Büyük festivalde atletik oyunlar ve müzik yarışmaları yapılmıştır. Bu yarışmalar tüm Yunanistan'a açıktı ve kazananlara para ödülü ya da bu festivale özgü amphoralarda zeytinyağı hediye edilirdi. Bu oyunlar festivale 6. yy.da eklenmiştir (Hornblower-Spawforth, 1999: 1104).

²²⁰ "...Amyclean'lılar Apollon'un festivali Hyacinthia'ya katılmak için vatanlarına dönüyorlar..." (Hellenica iv.v.11)

²²¹ Bkz. Tablo 1.1.

zaferlerini ve hatta Büyük İskender'in Darius'a karşı zaferi de kutlanırdı (Bremmer, 1983:318). Delphi'deki yenilenmenin ve gücün sembolü olan ateş de Thargelion ayı içinde yüksek ihtimalle Thargelia festivalinde Atina'ya getirilmiştir (Parker, 1996a: 26).

Thargelia Festivali ise Apollon'a adanmıştı. Bu festivalde suçlu bir adam beslendi, kırbaçlanarak sovaklarda dolaştırıldı, sonunda şehirden kovuldu ya da öldürüldü. Apollon'un arındırıcı gücü bu festivalin de arındırıcı yönünün oluşu ile bağdaştırılmıştır (Nilsson 1998: 27). Thargelia eski bir tarım ayiniydi, Methana'da rüzgarlar üzüm bağlarını tahrip etmeye başladığında iki adam bir horozu keserek ikiye bölmüş ve her biri bir parçası olarak bağın içinde ters yönle dolanmış ve kanını akıtmışlardır. Böylece ürünlerini zarar görmekten kurtaracaklarına inanmışlardır. Aynı anlayış günah keçisi anlayışında da vardır. Roma'da da Vesta Bakireleri ilk hasat ürünlerini Mayıs ayının başında *mola salsa* adı verilen karışımı hazırlarken de kullanılırdı. İlk hasat ürünleri genelde tanrıların payı kabul edilirdi. Teşekkür mahiyetinde onlara sunulurdu (Nilsson, 1998: 2).

3.2.1.1.1. Günah Keçisi *Pharmakos*

Walter Burkert ritüeli, belli bir yerde ve belli bir zamanda, gösteri etkisini arttırmak amacıyla abartılı ve tekrarlardan oluşan bir eylemler kümesidir şeklinde tanımlamıştır (Hughes, 1991: 1). Burkert'in ritüel eylem anlayışı, hayvan davranışı ile ilgili biyolojik çalışmalara dayanmaktadır. Çünkü ritüel olarak nitelendirdiğimiz türden davranışlar hayvanlarda bile gözlenebilmektedir. Birincil olan eylemdir ve fikir ve inanç her zaman ikincildir ve ritüel oluşumunda önemli bir rol oynamaz. İnsanların tarih boyu cenaze geleneklerine bakıldığında ağıtlar, acıların belirli bir formda yaşanması ve bu durumun belirli din görevlilerinin yönetiminde gerçekleşmesi buna en iyi örnektir (Hughes, 1991:2). Yunan efsanelerinde insan kurban edilmesi hayvan kurban edilmesiyle değiştirilir. Boeotia'da Potniae'da Dionysos Aigobolos'a adanmış bir tapınak vardır (Hughes, 1991:82). Pausanias'ın anlattığına göre;

“Tanrıya kurban sunmaya gelen bir grup kişi sarhoş olarak Dionysos rahibini de öldürmüştür. Onu öldürdüklerinde kendilerine tanrı tarafından bir hastalık gönderilir ve yok olurlar. Bunun üzerine Delphi kâhini bu durumun telafisi için yeni doğmuş bir erkek çocuğunun kurban edilmesini söyler. Ama uzun yıllar sonra bu söylence bir erkek bebek yerine bir keçinin kurban edildiği şeklinde değiştirilmiştir.” (Paus. 9.8.2).

Bu mitin bir benzeri Sparta’da da mevcuttur. Sparta’da vebanın önlenmesi için bir kâhin her yıl asil bir ailede doğmuş bakire bir kız kurban edilmesini söyledi. Bir yıl Helen adına kutlanan bir festivalde bakire bir kız kurban edilecekken bir kartal kurban bıçağını kapar ve hayvan bıçağı sığır sürüsünün orada bir düvenin üzerine bırakır. Bu olayın ardından artık bakire kurban etmek yerine hayvan kurban edilmeye başlanmıştır (Hughes, 1991:82).

Iphigeneia efsanesi bir insanın kurban edilmesinin yerine bir hayvanın kurban edilmesinin en iyi örneklerdendir. Akha ordusu Troya’ya gitmek için Aulis’e gelmiştir. Ancak rüzgar esmemektedir ve yol alamazlar. Ordunun bilici kişisi Khalkas’a sorulunca; Agamemnon, Kypria’da Artemis için kutsal bir geyiği öldürdüğünü ve Artemis’in bunun karşılığı olarak Agamemnon’dan kızı Iphigenia’yı kurban etmesini istediğini söyler (Hughes,1991: 83; Erhat, 1996: 156). Başta istekli olmasa da Menelaos’la Odysseus’un ısrarları ile kızını kurban etmeyi kabul eder. Ancak kız sunağa çıktığı zaman Artemis kızın yerine geyik koyarak onun kurban edilmesini engeller (Erhat, 1996:157).

Herodotos’un anlattığı üzere; Pers Kralı I.Darius’un oğlu Kserkses, Akhaia’ya geldiğinde onu Zeus Laphystios²²² tapınağına götüren rehberler şu hikâye ile insan kurban etmenin olduğuna dair bir hikâye anlatmışlardır:

“...Kurban edilmekten kaçarlardı, ancak geri döndüklerinde yine kent meydanına getirildiler. Adamları Kserkses’e adamın nasıl kurban edildiğini gösterdiler. Phrixus’un oğlu Cytissorus’un torunlarının kaderi böyleydi.

²²² Boeotia’da ve Teselya’da bulunan Zeus epithetlerinden bir tanesidir. Boeotia’daki Laphystios Dağı’nda sunağı bulunurdu. Efsaneye göre Eleusis Gizemleri’nde kullanılan Altın Post da Zeus’a kurban edilen bir koçun derisiydi. Teselya’da Halos’daki bu kültle alakalıydı (Dowden, 2006: 70).

Çünkü Akhaialılar bir kehanete uyarak Aiolos oğlu Athamas'ı günah keçisi yaparak onun kanıyla topraklarını arındırmak istediklerinde, Colchis'den gelen Kytissoros onu ölümden kurtarmış ancak tanrısal gazabı kendi üzerlerine çekmiştir” (Histoiai vii.197).

Atina'da her yıl bir erkekle bir kadın günah keçisi seçiliyordu ve bunlar Mayıs ya da Haziran ayındaki şenlikte yedirilip, iştirilerek kentte dolaştırılıyor, aynı zamanda dövülürler ve taşlanarak öldürülürlerdi. Böylece kentin bir yıllık kötü talihinin def edildiğine inanılırdı. 12 İyon şehrinden biri olan Kolophon sayesinde M.Ö.6.yüzyıldaki ayrıntılara ulaşabiliyoruz. Bir diğer kaynak olan Abdera'dan da Klasik Dönem Atinası'nı görmekteyiz. Kolophon'dan elde edilen yazıtlara göre özellikle iğrenç ve itici kişiler *pharmakos* olarak seçilirlerdi (Burkert, 1979: 65). Bu kişiler açık bir şekilde düşük bir sınıfa mensuptur. Atinalı *pharmakos* sayılan kişiler de düşük ve yararsız kökene sahip olarak tanımlanmış olup; yaratılıştan kötü ve kaba davranışa meyli olan kişiler olarak nitelendirilmişlerdir. Günah keçisi konusunda yazdıklarıyla bize en zengin bilgi verenlerden olan Bizanslı tarihçi Tzetzes de en çirkin insanların günah keçisi olarak seçildiğini söyler. Seçilen bu insanların ortak bir özelliği ise Yunan toplumunun en uç noktalarında yer almalarıdır. Toplum algısı suçlu, sabıkası olan kişileri zaten toplum dışına itiyordu. Doğal olarak yabancılar da öyleydi onlar da toplum dışında tutuluyorlardı. Fakir, köle ve çirkin olmak da Yunan vatandaşı sayılmamak için geçerli sebeplerdendi. Dolayısıyla bu insanlar gözden çıkarılmaya müsait, değer görmeyen bir hal içindeydiler (Bremmer, 1983: 303).

Mitolojik anlatılarda ise genç erkekler ve kadınlar ve hatta tanrılar günah keçisi olarak seçilmişlerdir.²²³ Yazarımızın bu duruma yorumu şu şekilde olmuştur. Kral da toplumun dışında kalan bir bireydi. Evet, köleler, fakirler ve çirkinler ne kadar toplum dışındaysa, kral da o kadar toplumun dışında kendi içinde bir yalnızlık biriciklik içindeydi. Kral tanrıyla temas eden tek kişi olduğu iddiasındadır. Kudretini tanrılardan alırdı. O yüzden diğerlerinden başka bir yerdedi. Efsaneler de gösteriyor ki toplumun en yüksek ve en altındaki o adamların tek bir ortak noktası var o da

²²³ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 3.2.1.1.1.Günah Keçisi *Pharmakos*.

çoğunluktan ayrı tutulmaları bu yüzden birbirleriyle yer değiştirebiliyorlardı²²⁴ (Bremmer, 1983: 304).

Toplum tarafından dışlanmışlar arasından seçilen günah keçileri bir yıl boyunca belli bir bakıma tabi tutulurlardı. Bu süreçte önemli bir insan muamelesi görür ve ona göre bakılırlardı. Yaklaşık bir yıl sonra kutsal giysilerle şehrin dışına çıkarılırdı. Abdera şehrinde bu ritüel mükemmel bir akşam yemeği sunularak kurbanın şehir dışına çıkarılması şeklinde gerçekleşirken, Atina'da ise, devlet tarafından tutulur ve günü geldiğinde güzel elbiselerle dışarı çıkarılırdı (Bremmer, 1983: 305) Ancak böyle aristokratik, kraliyet ailesine mensup, etkin kişilere sadece mitlerde ve tarihi olmayan öykülerde rastlıyoruz. Yaşanan felaketin ve suçun büyük olduğu düşüncesine göre ancak tanrılarca büyük ve önemli bir kişinin kurban edilmesinin içinde bulunulan bu durumdan çıkılmasını sağlayacağına inanılmıştır (Bremmer, 1983: 304).

Pharmakos, olarak seçilen talihsiz kişiye öncelikle yemek verilirdi, daha sonra incir filizi ya da ada soğanı ile adam kentte kırbaçlanarak yürütülür ve kent dışına çıkartılırdı. Tzetzes'in dediğine göre adam en sonunda gömülerek öldürdü. Ancak bu ifade çelişkilidir. Abdera'da anlatılana göre onlar şeytanın elinden bir kaç zavallıyı alır, onu iyi bir şekilde beslerler, günü geldiğinde de şehirde ifşa eder, şehrin duvarlarının etrafında taşlarla kovalarlardı. Atina'da da yine buna benzer şekilde iki çirkin insan seçilir, incir dallarından çelenklerle süslenirler, *pharmakos* olarak benzer ritüellerle kentin dışına çıkarılırlardı (Burkert, 1979: 65)

Arınma ritüelleri arasında *pharmakos*'ların sınır dışı edilmesi en çok çalışılan ve ilgi gören konulardan biridir. Bu olayda günah keçisi seçilen kişilerin kurban olup olmadığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. *Pharmakos* seçilen kişi, öncelikle incirlerle, arpa çorbası ve peynirle doyurulurdu. Daha sonra incir dalları ve ada soğanları ile kırbaçlanır ve erkeklerin erkeklik organına yedi kez vurulurdu. En sonunda yakılıp, küllerinin denize atıldığıydı. Ancak bu konu tartışmalıdır.

²²⁴ Atina Kralı Kodros, Melanthos'un oğlu ve Atina'nın son kralıdır. Babası öldükten sonra tahta geçen Kodros'un zamanında, Atinalılar ile Dorlar arasında bir savaş başlar. Delphi kâhini Atina Kralı Kodros'a dokunmazlarsa zafer kazanacakları söyler. Bundan haberdar olan Kodros kendini feda ederek oduncu kılığında Dor ordugâhına girerek orada kavgaya karışır ve öldürülür (Grimal, 2007: 382).

Abdera²²⁵, da ise kurban her yıl bir arıtıcı *katharsion* olarak kullanılırdı, kurban o gün geldiğinde krallar gibi beslenir, şehir kapısından geçirilir, şehir duvarlarına varır ve sınırdan taşlarla kovalanırdı. Atina'daki Thargelia Festivali'nde iğrençlikleri yüzünden seçilen iki kişi, biri erkekler adına biri kadınlar adına olmak üzere seçilirlerdi. Süslenen kişiler *katharsia* olarak dışarı atılırlardı. Muhtemelen onlar da Abdera'da olduğu gibi taşlarla kovalanırlardı (Burkert, 1985: 109).

Massalia²²⁶ insanları da veba gibi kötü olaylar sonrası benzer yöntemlere başvururlardı. Bir zavallı adama bir yıllık yiyecek masrafını karşılamak teklif edilirdi daha sonra dallarla süslenir ve kutsal giysiler içinde tüm şehirlilerin lanetlemesi eşliğinde şehirden kovulurdu (Burkert, 1985: 110). Apollon Leukatas'ın bölgesindeki Leukoas uçurumunda suçlular her yıl denize atılırdı. Buna rağmen düşmesini hafifletecek kanatlar takıldığı söylenir. Diğer söylemler ise, genç bir adam Poseidon için denize daldırılır ve halk da böylece onunla birlikte tüm şeytanlardan kurtulduklarına inanırdı (Burkert, 1985: 109).

Günah keçisi ritüellerinde ada soğanı, hayıt gibi vahşi bitkiler kullanılırdı. Bu bitkilerin kullanılması ise elbette ki bir sebebe dayanıyordu. Roma'da bitkiler; "meyve veren ve meyve vermeyenler" olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Meyvesiz ağaçlar kategorisine yalnızca meyve vermeyen verimsiz ağaçlar değil, dikenli, siyah meyveli ya da kırmızı dallı bitkiler de dâhil edilmiştir (Bremmer, 1983: 308). Burada verilmek istenen mesaj ise şudur; böyle verimsiz, kısır görülen bitkiler ancak böyle toplumdan dışlanmış kişilere layıktır (Bremmer 1983: 313).

Şehir dışına çıkarılmaları için yapılan tören alayı yürüyüşü Chaeronea'da şehir ateşinin yandığı yerden başlar (Harita 3.1). Bu ateş *prytaneion*²²⁷, da yer almaktadır. Başlangıç noktasını burası olarak görebiliriz. Şehirden ayrılış ritüelinin

²²⁵ M.Ö. 654'te Klazomenai kolonisi olarak kurulmuş kenttir. Trakya kıyılarındaki Nestus Nehri'nin doğusunda yer almaktadır (Hornblower-Spawforth, 1999: 1).

²²⁶ Günümüzde Marsilya olarak adlandırılan kenttir. Yaklaşık olarak M.Ö. 600'lerde Phocaea'lılar tarafından kurulmuştur (Hornblower-Spawforth, 1999: 935).

²²⁷ *Prytaneion*, meclis binasıdır. Bu bina, şehrin bir şehir devleti olarak kurulmasını sembolize ediyordu. Polis hayatının bir diğer simgesi şehirdeki kutsal ateşi-tanrıça Hestia'nın sönmez ve taşınmaz ateşini- bünyesinde barındırıyordu. Bu yapı hem onurlu vatandaşların toplanmasını sağlar hem de cinayet davalarına bakan mahkeme de burada kurulurdu. Kurban törenlerinde kutsal ateşin temini burada sağlanır ve tören alayları bu noktadan başlardı (Schmalz, 2006:33 vd.).

devamı olarak flütlerden “yabani incirin melodisi” adı verilen özel bir melodi çalar (Bremmer, 1983: 313). Her şehirde kapılar vardı. Ölüme mahkûm edilenler, arınma ve arınma kurbanları, günah keçileri için de özel bir çıkış kapısı vardı. Tören alayı bu özel kapının etrafında günah keçisinin etrafını sarar. Massilia ve Abdera’da bu uygulamayı kesin olarak bilmekteyiz. Muhtemeldir ki Atinalılar için de bu şekildedir (Bremmer, 1983: 314). En sonunda *pharmakos* şehrin sınırları dışına atılırdı. Atina ve Massalia’da kurban taş yağmuruna tutularak dışarı atılırdı. Bu taşlamaya herkes katılırdı. Çünkü katılmamak bir prestij sarsılmasına yol açabilirdi. Günah keçileri sınır dışı edildikten sonra insanlar arkalarına bakmamalıydı. Arkaya bakıyor olmak hala bir bağın olduğunu gösterebilirdi. Bu nedenle geçmişle bağ kesin olarak kesilmeliydi. Şehir sakinlerinin de arkaya bakmamaları geçmişle tüm bağlarını koparmış olduklarının bir ispatı niteliğindedir. Günah keçilerinin sonu hakkında da görüşler ikiye ayrılmıştır. Bazılarına göre öldürülürlerdi bazılarına göreyse öyle bir uygulama yoktur.²²⁸ Her iki durumda da sonuç ne olursa olsun aynıydı toplumdan kovuluyorlardı (Bremmer, 1983: 315). Leukas²²⁹ kentine göre günah keçisi seçilen kişiyi öldürmek bir suçtu. Bir kayalıktan atılırken düşüşünü yumuşatmak için kuşlar ve tüylerle bağlanırdı. Düştüğü yerde de kayıklar kurtarıp sınır dışına götürmek için hazır beklemekteydiler. Mitlere bakarsak da günah keçilerinin öldüğü mitleri görürüz. Ancak bunlar kesin kanıya varmamız için yeterli değildir (Bremmer, 1983: 316).

Eskiçağ’da yeni yıl Mart²³⁰ ayına denk gelmekteydi. Bu ayda arınma ritüelleri sıklaşıyordu. Eskinin öldürülmeden yenisinin doğmayacağı inancı hakimdi. Ritüellerdeki acımasız anlayışı eleştiren Bremmer, Yunanların çoğunlukla kurban olarak insanı seçerken, Hititler ve İsrail’de ise daha çok hayvanlar kurban olarak seçilmiştir demiştir (Bremmer, 1983: 320). Günah keçileri tarlaları ve ekin alanlarını temizlemenin yanında şehirleri de temizlerlerdi (Parker, 1996a: 25).

²²⁸ “...Herakles Mısır’a geldiğinde onu taçlandırmışlar ve büyük törenlerle götürüp Zeus’a kurban etmeye kalkışmışlar. Herakles bir süre ses etmedikten sonra sunağa geldiğinde, oradaki herkesi öldürmüş. Bu hikâye Yunanlıların, Mısırlılar ve onların yasaları hakkında hiçbir şey bilmediklerini gösterir. Aşağı görülen hayvanları bile kurban etmezken nasıl bir insanı öldürürler?...” (Herodotos ii.45).

²²⁹ Bkz. Harita 3.1

²³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 1.1.

3.3. Gizem Kùltlerinde Arınma

Gizem dinleri affedilme, ölüm sonrası yeniden doğuş, sonsuz yaşam ve ışık ile tanımlanmıştır. Gizem dinlerine girişte de diğer kùltlerde olduğu gibi bir ön hazırlık ve arınma gereklidir. Hristiyanlıkta dine kabulün temel şartı olarak vaftiz ile gizem kùltlerine girişte gerçekleştirilen arınma benzer nitelikler taşısa da derininde birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Çünkü gizem dinlerinde arınma bir ön hazırlık aşaması iken, Hristiyanlıkta vaftiz ise dine kabulün temelidir (Ferguson, 2009: 28).

Akdeniz'deki dinlere bakacak olursak erginleme²³¹, kardeşlik örgütleri, mistik kabul törenleri denilebilir. Erginlenme ritüelleri, Yunan ve Roma'ya giriş yaptıklarında dini havasını kaybetmişlerdi (Eliade, 1975: 108). Kabul törenleri bir kişinin artık o kùltün üyesi olduğunun resmiyet kazanmasıdır. Kùlt içinde de çeşitli derecelere yükselme ve hareketlilik söz konusu olabilirdi. Bu basamakların her biri de yine bu duruma erişmeyi ifade eden insiye olma şeklinde ifade edilebilir (Pedley, 2005: 92). Platon, insiye olmamışların öbür dünyada çamur ve çamur içinde olduğuna inanırken, kabul edilmişlerin ve temizlenmiş olanların; *kekatharmenoi* tanrılara katılacağını söylüyor (Graf-Johnston, 2007: 122).

Tüm gizem kùltlerinde arınma amacı vardı ancak rolü ve etkisi kùlte göre değişiyordu. Eleusis'deki arınma denizde yıkanma ve bir domuzun kurban edilmesi iken, İsis'de bir rahip tarafından hamamlarda yeni katılacaklara yaptırılan banyolar, Korybantik²³² ritüeller ise bir dizi arınma ritüelinden sonra rahip ya da rahibe tarafından yıkanmaya dayanırdı. Bütün bu arındırmaların ortak noktası çoğunlukla, tanrının huzuruna kabul edilmeden önce yapılan ön hazırlıklardan ibaret olmalarıdır.

²³¹ *Initiation*'dan çevrilmiştir. İnsiye olanlar yani gizem dinlerine katılmaya hak kazananlar ruhları aydınlanmış saflığa ulaşmış kişilerdi. Bu fiziksel olarak katharos olmaktan farklıydı. İnsiye olanların ruhları bu gizemlerde bir kahramanın ruhuna benzetilir ve yeraltı dünyasındaki diğer kişilere katılır. *Initiation* kelimesi ayrıca, dönüşüm manasında kullanılmıştır. Cemiyet ve toplulukta, evrensel manada bir ruh seyahati ve kutsal yaşamın benimsenmesi, ölmek ve yeniden doğmak gibi ifade edilmiştir (Graf-Johnston 2007: 123; Moore 2001: 78).

²³² Ayrı bir kùlt olarak da değerlendirilen ancak, Kybele kùltünün içinde de bulunan ritüellerdir. Dodds, *korybantik* ayinlerini tanrıçanın iyileştirme görevini üstlenen ve kademeli olarak bağımsız varlık gösteren kùlt olarak tanımlamıştır. *Korybantik* kùlt deliliğin tedavisi için özel olarak geliştirilmiştir. Mental rahatsızlıkları belirli ritimlerde müzikler çalarak hasta kişiyi kendinden geçirip, trans haline sokarak tedavi etmeyi amaçlıyorlardı. Ayrıca, Kybele kùltünde kendilerini hadım eden rahipler *korybantes* ismiyle anılırlardı. Çılgın danslar, müzikler ve kendinden geçme hali vardır. Bu hal içinde kendinden geçen erkekler, erkeklik organlarını hadım ederlerdi (Dodds, 1951).

Ancak kabul ediliş aşamasında da arındırmalar olurdu. Bu özellikle kendinden geçilen coşkulu ayinlerde söz konusuydu. Gündelik hayatın sıkıntı ve sınırlamalarını yok ederek ruhu arındırmalar bu türdeydi (Graf-Johnston, 2007: 144).

M.S. 2.yüzyıla ait olduğu düşünülen Antik Mora Yarımadası'nda yer alan şehir Andania kült yasalarında gizem dinlerinde arınmayla alakalı metin şu şekildedir: “Gizem kültlerine başlamadan önce arınmak için iki beyaz kuzu, arınmak için sağlıklı görünümde bir koç, tiyatroları arındırmak için üç küçük domuz, birinin gizem dinlerine ilk girişi ise kendi şahsına yüz kuzu, tören alayında Demeter adına bir hamile domuz, Hermes²³³ adına iki yaşında bir düve ve domuz, Apollo Karneios²³⁴ adına bir koç, Hagna²³⁵ için de bir koyun. Bunları sunacak kişi gizemlerden on gün önce hieroi'ye hayvanları göstermelidir”²³⁶ (Gawlinski, 2012: 79).

Gizem dinlerindeki ritüelleri eleştirenler de vardı. Bunlardan bir tanesi olan Platon şöyle demiştir:

“Bacchic türdeki danslarda belirli ritüellerde kefarete ve kabul töreni performansları gösterilirdi. Pan, Sileni ve Satyr'leri şarhoşlukla taklit ederlerdi. Bu danslar ne sakın ne de kavgacı bir türdeydi. Bunu tanımlamamın en doğru yolu bu dans türünün vatandaşlarımız için uygun olmadığını söylemek” (Laws vii. 815c).

Gizemlere giriş o kadar da kolay değildi; hem zaman, hem de para istiyordu. Gizemlerde yer alan memurlara belli bir ücret ödemek gerekirdi ve bu sayede de

²³³ Tanrıların ve genellikle de Zeus'un habercisidir. Hermes'in bir görevi de ölenlerin ruhlarını yeraltına Hades'e götürmektir (Erhat, 1996: 135).

²³⁴ En Dorik Apollon'dur ve en güçlü olduğu yer Sparta'ydı. Dorik lehçede *karnos* koç demekti bu nedenle Koç Apollon'dur (Graf, 2008: 94). Bkz. Resim 3.1.

²³⁵ Yazar, su perisi Hagna'yı Persephone ile birleştirmiştir.

²³⁶ “...προκαρύξαντες ἐγδόντω τὰν παροχὰν τῶν θυμάτων, ὧν δεῖ θύεσθαι καὶ παρίστασθαι ἐν τοῖς μυστηρίοις, καὶ τὰ εἰς τοὺς καθαρμούς, ἐγιδόντες, ἃν τε δοκεῖ συμφέρον εἶμεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάντα τὰ θύματα, ἃν τε κατὰ μέρος, τῷ τὸ ἐλάχιστον ὑφισταμένῳ λάμψεσθαι διάφορον· ἔστι δὲ ἃ δεῖ παρέχειν πρὸ τοῦ ἄρχεσθαι τῶν μυστηρίων, ἄρνας δύο λευκοὺς, ἐπὶ τοῦ καθαρμοῦ κριὸν εὐχρουν καί, ὅταν ἐν τῷ θεάτρῳ καθαίρει, χοιρίσκους τρεῖς, ὑπὲρ τοὺς πρωτομύστας ἄρνας ἑκατόν, ἐν δὲ ταῖς πομπαῖς Δάματρι σὺν ἐπίτοκα, τοῖς δὲ Μεγάλοις Θεοῖς δάμαλιν διειτῆ, σὺν, Ἑρμᾶν κριόν, Ἀπόλλωνι Καρνείῳ κάπρον, Ἄγναι οἶν· ὁ δὲ ἐγδεξάμενος κατεγγνεύσας ποτὶ τοὺς ἱεροὺς λαβέτω 70 τὰ διάφορα καὶ παριστάτω τὰ θύματα εὐτέρα καθαρὰ ὁλόκλαρα, καὶ ἐπιδειξάτω τοῖς ἱεροῖς πρὸ ἡμερῶν δέκα τῶν μυστηρίων· τοῖς...” (Gawlinski 2012: 78-80).

ritüellere katılacak kişiler sınırlanmış olurdu. Aynı zamanda toplumun alt tabakasındaki kişilerin de girişleri engellenmiş olurdu. Boedromion ayının 15’inde başlayan kutlamalar için Atina agorasında 3000’e yakın kişi toplanırdı (Tablo 1.1). Kurban kesmeyen ve tam anlamıyla Yunanca konuşamayan kişiler katılımcı olarak kabul edilmez. Thesmopheria’da da aynı şekildedir, bu tarz büyük festivallerde kendi kurbanını getirmeliydin. Geç Antik Çağ ile saflık anlayışının içselleştirilmesi ile birlikte ruhu da saf olmayan²³⁷ kişiler de katılımcı olamayanlar listesine eklenmiştir (Bremmer, 2014: 4).

Orphik ve Bacchik²³⁸ gizemlerdeki saflık anlayışı vejeteryan beslenme ile ilişkilendirilmiştir. Beyaz kıyafetler giyerler ve ölüyle temas²³⁹tan kaçınırlar. Vejeteryanlık Yunanca içinde “bir ruh var” diye çevirilebilecek *empsycho* kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu da reenkarnasyon inancına sahip olduklarını akla getirmektedir. Herodotos’un söylediğine göre²⁴⁰ Orphik ve Bacchik inançlara sahip kişiler öldüklerinde beyaz keten bezlere sarılmak istemiş bu sebeple de beyaz giysiler giymiş olmaları mantıklı görünmektedir. Pisagorcular da aynı şekilde beyaz giyinirlerdi. Bu da onların Orphik’lerin izinden gittilerini göstermektedir (Bremmer, 2014: 67).

Kişisel inisiyeler gerçekleşirken önce bir banyo ve daha sonra yeni kıyafetlerin giyilmesi süreci peşinden gelirdi. İnsiyelerin gizemleri ve düğün törenleri²⁴¹ bir kurban töreni gibi kutlanırdı. Elateia yakınındaki Athena Kranaia Tapınağı’nda beş yıl boyunca rahiplik görevinde tutulan oğlanlar için özel banyo küvetleri vardı. Eleusis Şenliklerinde belli bir günde Atina yakınındaki denize topluca girilirdi. Kabartmalarda Herakles²⁴², Eleusis Şenlikleri’nde keçi postuna başı

²³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 2.5. İçsel (Ruhsal) Arınma.

²³⁸ Dionysos’un Roma’daki ismi Bacchus’tur. Dionysos gizemlerine verilen isim Bacchic’tir (Erhat 1996: 68).

²³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 2.2.2.Fiziksel Kirlilikler.

²⁴⁰ “Onlar, *calasiris* adı verilen bacaklarından sarkan saçaklı beyaz keten kumaştan bir tunik giyiyorlardı. Bunun üzerine de yünden yapılmış beyaz bol bir üst giyerlerdi. Ancak yünden yapılmış bir giysi ile tapınağa giremezler ya da gömülemezlerdi bu kesinlikle yasaklanmıştı. Orphik ve Bacchic’ler de bu kuralları uygulalardı, ancak orijinalinde Mısırlılar ve Pisagorcular hiçbir ritüelde yünden örtüye sarılamazdı” (Herodotos ii.81).

²⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.3.3.1. Anthesteria Festivali.

²⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.5.1.Tapınaklarda Kirlilik ve Bölüm 2.3.2.Kan ile Arınma.

örtülü bir şekilde oturur ve yanında da iki rahibe meşale tutar şeklinde görülür (Burkert, 2012: 189).

İlginç bir diğer Dionsysos ritüeli ise dağ danslarıdır²⁴³. Parker, bu dansların arınma ile ilişkilendirildiğini ancak bildiğimiz manada bir fiziksel temizliğin kast edilmemiş olabileceğini söyler. Aristoteles'in tragedyalarındaki *katharsis* kavramı da bu tarz bir ruhsal olarak kendinden geçme halinden gelen bir arınma türüdür denilebilir (Parker, 1996a: 288). Burada günahlardan çok endişelerin, tasaların ve bir tür kendinden geçme hali ile eskisinden daha iyi hissederek mental olarak arınılır. İlk olarak gizem dinleri ile Yunan kültürünün içine giren belirli bir kısıtlama hali daha sonra Pisagorcular tarafından da ölümden sonraki yaşamda huzur bulmak amacıyla safça yaşam, ölüm sonrası yaşam temalarına odaklanmışlardır (Parker, 1996a: 291).

Latin Hristiyan yazar Kartacalı Tertullianus²⁴⁴, İsis²⁴⁵ ve Mithras²⁴⁶ dininde suyun kullanımına değinir; “Ayrıca onlar tanrılarını yıkamak için dışarı çıkarırlardı. Dahası onlar şehirlerini, evlerini, tapınaklarını taşıyan sular serpilerek yıkarlardı. Tanrılar onuruna düzenlenen oyunlarda da toplu olarak suya daldırılırlardı, böylece yenilindiklerini varsayarlardı” (Ferguson, 2009: 32).

²⁴³ En ilginç Dionysos ritüelleri M.S. 2.yy.da yaygınlaşmıştır. Atina ve Delphi'deki kadınlar dağ dansları festivaline katılmışlardır. İki yılda bir kış ortasında gerçekleşen bir festivaldi. Atinalı soylu ailelerden kadınlar ve kızlar 100 mile yakın bir yolu çıplak ayakla yürürlerdi. Apollon Tapınağı'nda Delphi'deki kızkardeşleri ile buluşurlardı. Parnassus Dağı'na tırmanmadan önce burada tanrıya kurbanlar sunar, dualar ederlerdi. Daha sonra dansa başlarlardı (Miller, 2014: 52).

²⁴⁴Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.1.2.Vaftiz.

²⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.3.2.İsis Kültünde Arınma.

²⁴⁶ Mithras, mucizevi bir şekilde kayadan doğar. Genç kahraman kayadan dışarı çıktığında oryantal kökenini yansıtan bir Frig başlığı takardı. Bir elinde yanan bir meşale diğerinde de bir kılıç ya da hançerle tasvir edilmiştir. Meşalenin alevi onu güneş, ışık veren tanrı olarak nitelerken, elindeki boğayı öldüren hançer ise boğanın ölümüyle hayat verişini simgeler (Alvar, 2008: 81). Roma'da Mithras kültürünün ana teması *tauroctony* denilen tören ile bir boğanın kurban edilmesidir. *Tauroctony*, Mithras Gizemlerinin yapısını oluşturan üç ayaktan bir tanesidir. Gizemdeki ayinleri başlatan kan ile arınmayı sağlayan törendir. Diğerleri mithraeum ve yedi kademedir (Beck, 2006: 72; Eliade, 1975: 93). Genç tanrı boğayı kurban ederken genelde şu şekilde tasvir edilmiştir; hayvanı aşağıya doğru indirir, hançerini boynuna tutar, aynı zamanda da parmaklarıyla boğanın burun deliklerini tutarak kafasını çevirir, sol bacağıyla da boğanın gövdesini tutarak kalkmasını önlerdi. Hayvan kurban edilirken kuyruğuna bir ya da bir kaç tane buğday başağı asılırdı ki buradan da yine bereket ve verimliliği temsil ettiğini anlayabiliriz (Alvar, 2008: 77).

Kybele²⁴⁷ ve Attis²⁴⁸ kültlerinde suyun yerine kanla arınırlardı. Kurban törenlerinde bir boğa mızrakla öldürülür, ardından bir çukura yerleştirilir, boşluğa akan boğanın kanını ise yüzlerine sürer ve içerlerdi. Bu ritüele *taurobolium* denirdi. Bu eylem Kybele kültürüne giriş için değil ölüm sonrası yaşamda tanrının yardımını almak ve arınmak adına yapıldı (Ferguson, 2009: 33).

M.Ö. ilk üç yüzyılda Doğu Akdeniz’de arınma ritüelleri oldukça yaygındı. Latin, Yunan, Arami ve Yahudi metinlerinde dini ya da dini nitelikte olmayan pek çok metin vardır (Blidstein, 2017: 18). Samsatlı Lucian Roma’nın Saturnalia Festivali’nde yer alan arınmaya değinmiştir;

“...Zengin kişiler yıllık gelirlerinin onda birini, giymedikleri fazla kıyafetleri, kullanamadıkları mobilyalarını levhalara yazarlardı. Bunu el altından hazırlarlardı. Festivalden önceki gün arınma kurbanıyla evlerini, cimrilikleri, aç gözlülükleri, tüm kötülüklerden arındıracaklardı. Evlerini arındırdıklarında kurbanlarını Zenginlik Veren Zeus, Bağışlayan Hermes ve Apollon’a sunarlardı. Hediyeleri her erkeğin değerine göre bölüp günbatımından önce onlara yollarlardı. Bu hediyeler en güvendikleri hizmetçileri ile gönderilirdi. Gittikleri yerde armağanları götürüp bir bardak

²⁴⁷ Kybele, Anadolu Frigya kökenli bir tanrıdır. Frigya yazıtlarında adının ilk geçişi M.Ö.7. yy. a dayanmaktadır. Anne demek olan “matar” adıyla geçmektedir. Ana tanrıça olarak tüm Akdeniz toplumlarına yayılmıştır. Tanrıça Yunanistan’da da görülse de asıl yüklediği Roma’da yapmıştır (Roller, 1999: 2 vd.). Ritüellerinin mistik ve gizemli bir yanı vardır, Dionysos gizemleri ile yakın görülmüştür. Romalılar, II. Kartaca Savaşı ile Kartaca’nın üstünlüğüyle karşılaşınca çareyi Sibylla kitaplarına başvurmakta buldular. Kitaplar, Roma’ya Küçük Asya’daki Kybele kültürünü getirmelerini ve böylece orduların geri çekilebileceğini söyler. Romalılar bunun üzerine, tanrıçanın sembolü olan ve o zaman Bergama Kralı Attalus’un korumasında olan siyah gök taşı almak için yola çıktılar. M.Ö.204’te kült Roma’ya getirildi. Roma orduları kehanetin doğru çıktığını Hannibal’i yenince anladılar. Ancak kült Roma kültüründe pek de bilinmiyordu. Tiz sesli müzikler ve hadım rahipler (*korybantes*), kendilerinden geçerek dans edilmesi Roma için yabancı bir ritüeldi. Ancak yine de İmparatorluk Dönemi’nin sonuna dek halka açık Megalasia bayramında tanrıçanın kültü kutlandı (Dürüşken, 2011: 70 vd.,81).

²⁴⁸ Phrygia tanrısıdır. Kybele ile de dost olmuşlardır. Bir efsaneye göre, Hermafrodit olan Agdistis Attis’e aşık olur ve onun delirmesine sebep olur. Bu delilik anında erkeklik organını kesmiştir. Efsanede Attis bu sebeple ölür ancak öldükten sonra mezarından çiçekler çıkar. Ovidius’un anlattığı hikaye ise bundan farklı olarak Attis’in yakışıklılığından etkilenen Kybele onu kendisine sonsuza dek bağlar ve hayat boyu bakır kılması şartıyla tapınağının bekçisi yapar. Ancak Attis bir *nymph*’nin aşkına dayanamaz ve buna öfkelenen Kybele onu delirtir ve o da cinsel organını keser. Ancak iki kültür birbirine bağlı oluşu sonunda Kybele tarafından affedildiğine yorumlanır (Grimal, 2007: 101 vd.).

içecek içip daha başka talepte bulunmadan kalkacaklardır...” (Saturnalia vi.14-15)

Gizem dinlerindeki su ile temizlenme ile Hıristiyanlıktaki vaftiz arasında bazı benzerlikler vardır (Ferguson, 2009: 28). Romalı şair Juvenal kadınların batıl inançlarını eleştirerek, Kybele’ye inananları örnek verir: “*Kışın Tiber’in buzunu kırarak sabah nehre girecek. Çıplak bir vaziyette üç kere başını suyu daldırarak*” der. Burada dikkat çeken nokta vaftizde de üç kere daldırmanın mevcut oluşudur (Ferguson, 2009: 31). Bu da bize vaftizin bu gizemlerdeki uygulamalardan şeklen etkilenmiş olabileceğine dair bir kanıt sunmaktadır.

Geleneksel olarak kült yasalarınca temiz eller ve zihinle tapınağa girmek yaygın olsa da Greko-Romen kültürde, külte girişte zihnen de temiz olmanın gerekliliğine dair görüşler mevcuttur. Bu görüş, hem halkın ortak kültlerinde, hem de gizem kültlerinde, aynı zamanda da hukukta, tıpta ve felsefede de uygulanmıştır. Manevi temizlik anlayışı Hellenistik Dönem’de hem toplumsal kltlerde hem de gizem kültlerinde daha da yaygınlaşmıştır. M.. 5.yüzyılda inanılmaya başlayan Eleusis, Samothrace, Bacchik gizemleri Roma’da da etkili olmuştur, Hellenistik dönemde ise İsis, Serapis ve Kybele yaygınlaşmış, İmparatorluk Dönemi’nde ise Mithras kültü yaygınlaşmıştır. Kabul törenlerinde arınma gerekli görülmüştür. Gizem kültlerinde belli bir külte kabul edilme süreci söz konusudur. Kişi yeterli erginliğe ulaşmadan önce bir hazırlık süreci geçirir bu süreçte de temiz ve arınmış olmalıdır. Tanrı ve tanrıça ile özel bir ilişki kurmak ve daha iyi bir ölüm sonrası hayat için kişinin arınması bir n şarttır. Euripides etten uzak durmayı, beyaz kıyafetler giymeyi ve ölülerden uzak durmayı saf bir yaşamın başlangıcı olarak nitelendirdi²⁴⁹ (Blidstein, 2017: 29).

Tıpkı diğer kltlerde olduğu gibi bu kltlerde de hazırlık olarak bir ya da bir kaç yıkanma, ölülerden ve doğumdan uzak durma, birkaç gün belirli yiyecekleri yememek, cinsel ilişkiden uzak kalmak, çeşitli kurbanlar sunmak şeklinde gerçekleşirdi. Bazı nadir hazırlık törenleri de olduğu bilinmektedir, yüze amur

²⁴⁹“Beyaz giysiler giyiyorum, doğum ve ölümlerden uzak duruyorum. Mezarlara yaklaşmıyorum ve canlıları yemekten uzak duruyorum” (Parker, 1996a: 289).

sürmek, tütsüleme, kırbaçlanma, ekstatik dans gibi. Klasik kaynaklar Eleusis ve Dionysos gizemlerine katılabilmek için temiz olmak ve Yunanca konuşmak²⁵⁰ şartından bahsederken, Hellenistik ve daha sonraki dönemlerde söylemler; kalp, akıl ve dilde saflık, iyi ve doğru bir yaşam sürmek şekline dönüşmüştür (Blidstein, 2017: 30).

3.3.1.Demeter Kültünde Arınma

3.3.1.1. Thesmophoria Festivali

Demeter tahıl ve hububat tanrıçasıdır. Tarım işiyle ilgilenenlerin çoğunun Demeter'e adanmış tören ve festivalleri vardı. Sonbahar'da kutlanan Thesmophoria en bilineniydi. Tarım medeni yaşamın ve yasalara uyumun temeli sayılırdı. Bu fikir Eleusis Gizemleri'nde daha da öne çıkıyor. Thesmophoria ile birbirlerine benzerlerdi. Thesmophoria'da çürüyen, bozulmuş ürünler, tahıl tohumları ile karıştırılıp sunaklara konulurdu. Bu bilinen en eski bereket büyüsydü. Domuz, Demeter'in kutsal hayvanıydı. Bu yüzden de diğer kültlere göre ayırt edici yanı yılda bir kez tanrıça adına domuzun kurban edilmesidir. Thesmophoria ve Demeter için kutlanan bazı festivallere erkekler katılamazdı. Çünkü sadece bereket için değil kadın doğurganlığını da sembolize eden bir yana sahip festivallerdi (Nilsson, 1998: 23; Burkert, 1985: 308; Cole, 2004: 48).

Thesmophoria; Yunan dünyasının her yerinde kutlanırdı. Yunan dininde en çok yayılmış olan festival denilebilirdi.²⁵¹ Festival sonbaharda Ekim ayına karşılık gelen *Pyanopsion* ayının 11'inden 13'üne dek üç gün boyunca kutlanırdı (Burkert, 1985: 308). Eleusis'un aksine sadece özgür kadınlar katılabiliyordu.²⁵² Kent devletlerinde vatandaş olan ailelerin soylarının devamlılığı ve tarımda verimliliğin sağlanması için çocuk doğurma çağındaki kadınların kent devletlerinde bu ritüele katılmaları beklenirdi (Nixon, 1995: 76).

²⁵⁰ Eski Yunan'lar Yunanca konuşamayan, yabancılara barbaros ismini vermiştir (Tekin, 2012: 316).

²⁵¹ "The most widespread festival in Greece was the Thesmophoria" (Nilsson, 1949: 91).

²⁵² Bu festivalle birlikte kadınlar yalnız gün içinde değil gece boyu da evlerinin dışına çıkabiliyorlardı. Heteria ve köle olan kadınların katılıp katılmadığı belirsizdir. Kocaları kadınları bu festivale göndermek ve masraflarını karşılamakla yükümlüydü (Burkert, 1985: 308).

Thesmophoria karanlık bir kült değildi. Eleusis ile birkaç benzer yanı vardı. Her ikisi de İmparatorluk Dönemi'ne dek süren antik dünyanın en önemli ve uzun ömürlü dini festivalleri arasında yer aldı. Her ikisi de gizlilik gerektiriyordu, bu sebeple genel kültlerden farklılardı. İkisi de verimlilik ile ilişkilendirilmişti. Her ikisi de aynı tanrıçaya Demeter'e yapılan ritüelleri barındırıyordu. Bir kadın ilah adına olan kültte ait iki ayrı festivalin olması, Demeter'in erkek egemen bir dünyada hatırı sayılır bir öneme sahip olduğunu gösterir. Demeter ekinlerin büyümesine yardım etmeyi reddediyor. İnsanoğlu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca Zeus, Hades'i yılın sekiz ayı Persephone'yi annesine bırakması için ikna eder (Page vd., 1960: 379 v.d.).

Thesmophoria festivalinin ilk gününde yani *anodos* olarak adlandırılan çıkış gününde Pynx Tepesi'ndeki Thesmophorion'a tören alayı şeklinde ilerlerdi. Bu tören alayındaki kadınlar, Demeter ve Persephone'ye kurban edilen domuzları bir uçurumdan aşağıya atarlardı. Bu atılan etlerin parçalarının üç gün boyunca saflıklarını koruduklarına inanılırdı. Bu parçaları alanların da iyi bir hasat yaşacağına inanılırdı (Burkert, 1985: 308).

İkinci gün ise gün ortasında oruç tutulurdu buna *nesteia* denilirdi. Kendilerine anafrodizyak bitkiler toplayarak cinsel duygularını bastırırlardı. Persephone'ye tecavüz edilişi ile Demeter'in duyduğu acı hissedilmeye çalışılırdı. Oruç üçüncü gün sona ererdi. Oruçun bozulması ile kurbanlar sunulur, etler yenirdi (Burkert, 1985: 310). Demeter onuruna kutlanan festivaller arasından en çok bu festival hakkında bilgi verilmiştir. Demeter'in kendisi *thesmophoros*, kendisi ve kızı birlikte ise *thesmophoroi* epitheti ile anılırlardı (Nilsson, 1972: 24; Burkert, 1985: 310).

Thalysia ise, Demeter'e adanmış Cos adasında kutlanan başka bir festivaldir. Hakkındaki bilgiler Thesmophoria'ya göre daha sınırlıdır. Ancak Homeros'da geçen tek festivaldir. Hasat festivalinde ilk meyveler Thalysia'da sunuldu. Yeni hasat edilen buğdaydan yapılan bir somun ekmeğe *thalysion artion* denirdi. Attika'da ise buna *thargelos* adı verilmişti ve Thargelion Festivali'nde sunulurdu. Ancak bu festival Demeter'e değil Apollon'a adanmıştı. Bu festivalin Apollon'a adanması şaşırtıcı değildir çünkü arınma tanrısıdır (Nilsson, 1972: 27). Skirophoria ise;

Demeter ve Kore'ye adanmış bir diğer festivaldi. Bu festivalde harman zamanı kutlanırdı. Diğer bereket büyülerini ile birlikte domuz kurban edilip toprağa gömülürdü. Thesmophoria'da çürüyen artıklar ve buğday tohumları karıştırılıp sunağın üstüne konulurdu. Bu Atina'da ve diğer birçok Yunan şehirde yapılan basit ve eski bir bereket büyüsüydü. Bu şekilde kurban edilen hayvanın kanı ile toprağı arındırıp, bereketlendirirlerdi. Ayrıca domuz Demeter'in kutsal hayvanıydı (Nilsson, 1972: 25). Thesmophoria ve diğer bazı Demeter festivalleri sadece kadınlar tarafından kutlanmıştır. Bu festivalde yalnızca toprağın bereketi için değil kadınlar kendi doğurganlıkları için de dua ederlerdi. Kadınlara özel olmasının bir diğer sebebi de, kadın doğasının da yaratma ve doğurma yetisine sahip olmasından ötürü olabilirdi (Nilsson, 1972: 26).

3.3.1.2. Eleusis Kültünde Arınma

Eleusis kenti Atina polisinden yaklaşık yirmi kilometre uzaklıkta bulunmasına rağmen oranın önemli bir parçasıydı. Külte kabul edilenler *mystai* ile kabul olmamışlar arasında keskin bir ayrım yapılmasına rağmen, külte isteyen herkes katılabilirdi. Yunanca konuştukları sürece herkes külte katılabilirdi.²⁵³ Bunun dışında yaş, cinsiyet ve vatandaş olup olmamaya bakılmaksızın yine katılınabilirdi (Pedley, 2005: 94; Adkins-Adkins, 2005: 384; Bremmer, 2014: 2).

Eleusis Gizemleri tek bir yerle sınırlandırılmıştı, Atina ile güçlü bir şekilde ilişkilendirilmişti. Kabul töreni sonrasında, kadınlar ve kölelerin yanı sıra erkekler de katılabilirlerdi (Nixon, 1995: 75). Eleusis Gizemleri en önemli gizem kültlerinden birisiydi. Bu kültürün rahipliği; *Eumolpidai* ve *Kerykes*²⁵⁴ isimli iki aristokrat aile tarafından yönetiliyordu (MacDowell, 1978: 192).

Kült alışılmadık bir şekilde diğer kültürlerden farklı olarak kişisel olarak kurtuluş ve hidayet amacı taşımaktaydı. Kabul edilmek isteyen adayları uzun bir kabul süreci beklerdi, bir önceki yıldan külte kabul edilenler bu yeni yılda kabul

²⁵³ Burada Yunanca konuşmaktan kastedilen Yunan olmaktır, ayrıca bunun da yanında katiller de külte katılamazlardı (Pedley, 2005: 94).

²⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz.Bölüm 1.3.1. *Hiereia ve Hiereus* 'luk..

edilmek isteyenlere yol gösterirlerdi. Bu hazırlık ritüelleri oruç ve bir süre yaşamdan, kişisel zevklerden vazgeçmeyi gerektiriyordu (Pedley, 2005: 94).

Gizemler, doğum ve ölüm döngüsünü, hem manevi hem de doğadaki tarım yapmak için gereken döngüyü anlatmaktadırlar. Ritüelleri normal olmasa da bir şekilde Yunanlılar tarafından güvenli kabul edilmiştir (Nixon, 1995: 75). Eleusis'teki kültler tören alayı ile başlardı, sonrasında kurban ve arınma törenleri ile devam ederdi. Geç Klasik Dönem'de yapıldığı tespit edilen su tesisatları; tapınağın civarındaki bir ırmaktan getirilen su ile törenler için arınmanın önemini ortaya koymaktadır. Kurban törenlerine dair kanıtlar ise vazolardaki resimlerle tespit edilmektedir (Bremmer, 2014: 44).

Eleusis Gizemleri; Büyük ve Küçük Gizemler olmak üzere ikiye ayrılırdı. İlk olarak ilkbaharda²⁵⁵ Persephone'ye adanmış olan Küçük Gizemler kutlanırdı (Pedley, 2005: 94). Anhesterion ayında yani baharda Atina'daki Ilissos nehrinin doğu yakasında Küçük Gizemler düzenlenirdi. Küçük Gizemlere katılmak zorunlu değildi ancak Büyük Gizemlere bir hazırlık mahiyetinde olduğu düşünülebilirdi. Küçük Gizemler *mystagogos* denilen görevlinin yönetiminde gerçekleştirilen kurban törenleri, dans etme, şarkı söyleme, oruç tutma ve su serperek arınmayı içeriyordu. Bu gizemlerin Demeter tarafından, Herakles'in Kentaur'ları öldürmesinin ardından temizlenmesi için kurulduğu düşünülmektedir (Cosmopoulos 2015: 17).

Klasik Dönem'de Küçük Gizemlere katılmamış birisi Büyük Gizemlere katılamazdı. Agrai'de gerçekleşen bu törenler hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bir rivayete göre bu ritüeller Herakles'i arındırmak için kurulmuşlardır. Ancak külte kan suçu ile elleri kirlenmiş ve Yunanca konuşamayan kişilerin giremiyor olması bu ihtimali zayıflatmaktadır (Parker, 1996a: 283). Atina yakınlarındaki Ilissos Nehri civarında yapılan törenlerde, Eleusis kültürüne ön kabulün üç aşaması vardı (Ferguson, 2009: 29). Öncelikle bir tören alayı toplanırdı, sonra tanrıçalara kurban sunulurdu ve Ilissos Nehri'nde ritüel arınma yapımları gerekirdi²⁵⁶ (Pedley, 2005: 94).

²⁵⁵ Şubat-Mart aylarında Illisos Nehri kıyılarında gerçekleştirilirdi (Ferguson, 2009: 29).

²⁵⁶ Bkz. Resim 3.2.

Sonbaharda gerçekleşen Büyük Gizemler'e herkesin katılmasına izin verilirdi²⁵⁷ ve genellikle 55 gün süren kutsal bir ateşkes dönemi başlardı (Cosmopoulos 2015: 17). Büyük Gizemler ise, Küçük Gizemlerden altı ay sonra, *Boedromion*²⁵⁸ ayının 13. Gününde Atinalı gençlerin Eleusis'e gidip kutsal objeleri Atinaya getirmeleri ile başlardı. Gizemler on gün boyunca devam ederdi (Ferguson, 2009: 29). Kutsal eşyalar; *hiera*'ların Eleusis'ten Atina'daki Demeter ve Persephone'nin Tapınağı Eleusinion'a getirilmesiyle²⁵⁹ başlardı. Gizemlerdeki bir takım gizlilik kurallarından ötürü olsa gerek bu nesnelerin ne olduğu bilinmemektedir. Kültlerin baş rahibi kutsal eşyaları açığa çıkaran *hierophrant*²⁶⁰ ile gizem törenlerini başlatırdı.²⁶¹ Bunu bir kurban sunusu takip ederdi (Pedley, 2015: 94). Tüm katılanlardan bu süreci gizli tutmaları istenirdi. Ritüeller, Demeter ve Persephone mitinden yola çıkılarak tahılın ölüp yeniden dirilmesini temsil ediyordu. Demeter kızı Persephone'yi kaybetmenin acısıyla yemek yememiştir bu olaya ithafen ertesi gün oruç tutulurdu.²⁶² Oruçlarını *pennyroyal*; *yarpuz*²⁶³ bitkisiyle tatlandırılmış *kykeon*²⁶⁴ denilen arpa suyuyla bozarlardı (Adkins-Adkins, 2005: 384). Ertesi gün feryatlar ile Phalerum'da denize girip arınma ritüellerini yapar, daha sonra tanrıçaya da bir domuz kurban ederlerdi²⁶⁵ (Page vd., 1960: 382).

²⁵⁷ Yunanca anlamayanlar ve katiller hariç tutulurlardı. Bu durum M.Ö.5.yy.'a gelindiğinde kirli zihne ve ruha sahip olanların da dışlanması şeklinde genişletilmiştir (Cosmopoulos, 2015: 17).

²⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 1.1.

²⁵⁹ Boedromion ayının 15'ine denk gelirdi (Page vd., 1960: 382).

²⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 1.3.1. *Hiereia* ve *Hiereus*'luk.

²⁶¹ "Hiçbir suçlu ve barbarın kabul edilmeyeceği" ne dair şartlara ilan etmesiyle festival başlardı (Page vd., 1960: 382).

²⁶² Oruç süreci boyunca bazı balık türleri ve evcil kuşlardan uzak dururlar, aynı zamanda nar, yumurta, fasulye ve elma yemekten de kaçınırlardı (Cosmopoulos 2015: 19).

²⁶³ Pennyroyal (a.e.384). Aristophanes Peace bak.706-12. Ayrıca *The Homeric Hymn to Demeter* (HHD)'de de bu bitki "mint" olarak çevrilmiştir (Foley, 1994: 47).

²⁶⁴ HHD'de kykeon, kutsal Demeter'in buğdayını içeren karışık bir içkiydi. Savaşın sonra Nestor ve Machaon'u iyileştirmek için bu içeceği kullanmıştır. Bu içekte şarap yoktur. Yeraltı tanrılarına yapılan sunularda şarap kullanılmazdı. Kykeon'da kullanılan tahıl pişirilmez, yalnız biraz dövülürdü. İçine yarpuz bitkisi *pennyroyal* da eklenirdi (Foley, 1994: 47). HHD'de (ed.Richarson, 1974): "Demeter içeri ayak basar, başı kapı kışına değer ve içeri ilahi bir ışık dolar. Metaneira, ona bir bardak şarap teklif eder ancak onun şarap içmesinin uygun olmayacağını söyler. Arpa ve suyu pennyroyal ile karıştırarak bir içecek hazırlamasını ister. Kykeon'u yapar ve tanrıçaya verir..." (HHD 188-195).

²⁶⁵ Herodotos Mısır'daki kurban edilen hayvanlar hakkında şöyle demiştir; "Mısırlılar Ay tanrısı ve Dionysos haricindeki tanrıya domuz kurban etmezlerdi. Onlara da aynı anda ve dolunay zamanında kurban ederlerdi. Sonra da etini yerlerdi... Onu kurban ettiklerinde yalnızca dolunay zamanı yerler diğer zamanlarda tadamazlardı..."(Herodotos ii.47).

Eleusis tören alayından önce doğal kirlerden uzak durma, belli yiyeceklerden kaçınma ve cinsel temas da takip eden dönemde sakınılan durumlarıdır. (Parker, 1996a: 283). Sonraki gün ise, kabul edilmeyi bekleyen adaylar, Atina ve Eleusis arasındaki denize yıkanmaya giderlerdi. Adayların her biri kurban edecekleri domuzu da yanlarına alarak onunla yıkanır ve sonrasında da onu Demeter'e adarlardı. Denizde yıkanma ve domuzun kurban edilmesi bir ön aşama olarak kabul edilir ve adaylar kabul edilmeye ancak 7. günün sonunda hak kazanırlardı (Ferguson, 2009: 29). Yıkanıp, arınan adaylar şehre geri dönerlerdi. Üçüncü gün geç gelen katılımcılar da memnuniyetle karşılanırdı. Dördüncü gün ise, iki gün sürecek olan Eleusis tören alayına hazır olmak için dinlenme günü ilan edilirdi. Tören alayı başladığı zaman onlara *hiera*'ların yanında Zeus ve Demeter'in oğlu olduğuna inanılan Dionysos heykeli de tören alayına eşlik ederdi (Pedley 2005: 94). Tören alayının ikinci gününün akşamında Eleusis'e ulaşıldı ve Demeter Tapınağı'ndaki kulte kabul edilenlerin toplandığı salon olan *telesterion*²⁶⁶'a gelinirdi. (a.e. 94; Nixon 1995: 75).

Gizem dinlerine giriş törenleri öncesinde de bir arınma işlemi yapıldığından yukarıda bahsettik. Aristoteles törenlere katıldığını bildiğimiz kişilerden ve belirttiği üzere yeni, gizli bir bilgi öğrenememiştir. Ancak ritüelleri gerçekleştirmiş ve kutsal eşyaları gördüğünden bahsetmiştir. Kabul törenleri yukarı da değindiğimiz gibi Eleusis'teki *telestreion*²⁶⁷'de gerçekleşirdi. Burada öncelikle adayın arındırıldıktan sonra başı örtülerek *telestreion*'a yönlendirilip hayvan derisi ile kaplanmış bir sandalyeye oturtulduğunu biliyoruz ancak daha ötesi sadece tahminlere dayanmaktadır. İskenderiyeli Klement'in anlattıkları ise şöyle belirtilmiştir: “*Oruç tuttum, kykeon içtim, kutudan çıkardığımı*²⁶⁸ *tekrar sepete yerleştirdim*²⁶⁹” (Eliade, 1975: 110; Bremmer, 2014: 3). Bremmer, bu süreçte oruç tutulmadığını yüksek oranda bahardaki Küçük Gizemlerde tutulduğunu söyler, çünkü Küçük Gizemlere

²⁶⁶ Bu yapı kutsal alan içindeki açık ara en büyüğüydü. Gizem törenlerine katılan yaklaşık üç bine yakın kişiyi alabilecek kapasitedeydi (Pedley 2005: 94).

²⁶⁷ Güneş battıktan bir süre sonra katılımcılar iki gece sürecek kabul törenlerinin gerçekleşeceği *telesterion*'a giderlerdi. Yapı yaklaşık olarak 27x25 metre civarında kare ya da dikdörtgen yapıdaydı. Etrafında 3000 kişi oturabilirdi ve ortasında minik bir mabet vardı (Bremmer 2014: 9).

²⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.3.2.Kan ile arınma.

²⁶⁹ “*I fasted, I drank the draught; I took from the chest; having done my task, I placed in the basket and from the basket into the chest*”(Clement of Alexandria ii.21.2).

katılım çok daha azdı, hem de ritüel programına göre oruç tutanları bekleyecek bir zaman yoktu (Bremmer, 2014:3).

Eleusis gizemleri de Dionysos gizemleri gibi ilahi bir efsanenin üzerine kurgulanmıştı. Bu nedenle tıpkı efsanede birbiri ardına olan olaylar silsilesi, ritüellerde de kendini gösterir. Ritüellere katılanlar aşamalı olarak ilahi varlığa dâhil edilirler. Katılımcılar gece Eleusis'e geldiklerinde, Persephone'nin kaçırıldığı söylendiğinde danslarını ve neşelerini bir kenara bırakıp ellerinde meşaleler ağlayıp, dövünerek her yerde Persephone'yi aradılar. Birdenbire bir habercinin gelerek kızın nerede olduğunu bildiğini söylemesiyle, eğlence, müzik ve danslar devam eder ve böylece kabul töreni tamamlanmış olurdu (Bremmer, 2014: 7). Öyleyse, insiye olmak isteyenler Persephone'ye katılanların ruhları temizlenir ve serbest bırakılırdı. Sağlık isteği her şeyden önce Persephone için yapılır, ruhun kurtuluşuna büyük bir rol verilirdi (Graf-Johnston, 2007: 122).

Tapınakların girişinde yer alan çeşmeler de ziyaretçilerin yıkanmalarını sağlıyordu. Eleusis'te müzede yer alan bir rölyefte Persephone tasvir edilirdi. Bir oğlanı kabul için arındırırken gösterilirdi.²⁷⁰ Persophone bu rölyefte oğlanın iki katı boyda sahip ve oğlan da çıplak bir şekilde gösterilmiştir. Bu Hristiyanlık Dönemi'ndeki fresklerde de bu şekilde yer almaktadır. Vaftiz eden kişi vaftiz edilenden daha büyük gösterilir (Ferguson, 2009: 30). Gizem dinlerindeki ritüellerinin tek tanrılı dinlere geçişte de insanların inanç sistemleri ve ritüellerini etkilediğini böylece görmekteyiz.

3.3.2. İsis Kültünde Arınma

Tanrıça İsis, M.Ö. 333 ya da 332'den önce yabancılar tarafından Pire'ye getirilmiş Mısır kökenli bir tanrıçaydı. Başlangıçta gayri resmi bir *thiasos*²⁷¹'ta hükümdarlar ve *metik*²⁷²ler tarafından ibadet edilmişti. Atina'da, M.Ö. 3.yy.'da

²⁷⁰ Bkz. Resim 3.2.

²⁷¹ Parker, *thiasos*'u bir tanrıyı sınırlı bir grup içinde onurlandırmak olarak tanımlamıştır (Parker 2011: 268).

²⁷² *Metik*'ler sadece ikamet ederlerdi, oranın vatandaşı değillerdi. Yunan polisleri geliştikçe içeride ve dışarıda olanlar arasında ayırım yapmaya çalıştılar. Dışarıdan gelen fakat köle olmayan özgür kişileri de tanımlamak gerekiyordu. Dolayısıyla dışarıdan gelen ve yaşayan yabancılar için böyle bir statü belirlenmişti (Grote 2001: 44; Hornblower-Spawforth, 1999: 969).

kurulan Sarapiastai²⁷³'nin *thiasos*'unda ibadet edildi. Kült aynı yüzyılın sonunda resmi statü kazandı. İsis, Mısır tanrıları arasında en popüler olanıydı ve hatta Helenistik zamanda Atina'daki yabancı tanrılar arasında en popüleriydi denilebilir (Pakkanen, 1996: 127).

İsis ve Osiris kültleri başlangıçta ayrı ayrı olsa da, M.Ö.3.bin yıldan itibaren beraber görülmeye başlanmıştır. Plutarkhos, bu kültler hakkında geniş bilgi vermiştir.²⁷⁴ Osiris, Mısır'da her şeyin hâkimiydi ve akıllıca bir saltanat sürmüştür. Onlara tarımı öğretti, yasalar verdi ve tanrılara ibadet etmeleri konusunda onları bilgilendirdi. O daha sonra dünyanın geri kalanına da yayılmaya başladı, Yunanlılar onu, işlerini şiddetle değil, tatlı sözlerle, müzik ve şarkıları eşliğinde yapan Dionysos ile özdeşleştirdiler. İsis ise, Demeter ile özdeşleştirildi. Mısır ve Eleusis gizemleri arasında bir bağ olduğu buradan da ortaya çıkmaktadır. İsis dininde de rahipler bakliyat yememenin yanında koyun ve domuz eti de yemiyorlardı (Alvar, 2008: 41).

“...Kutsal rahip iffetli dudakları ile duasını yaptı ve bir yanan meşale, yumurta ve sülfürle onu arındırdı. Kutsal tanrıçaya adadı” (Apuleius 11.16).

Roma'da İsis kültünün gizemli yapısı çok daha açıktı. Bu kült hakkındaki en geniş bilgiye Apuleius, *Metamorphoses* eserinden sahip olmaktayız. Apuleius eserinde, Lucius adlı kahramanının İsis kültüne girmek için yaşadığı maceraları konu almıştı.²⁷⁵ Apuleius, bu eserinde İsis kültü için arınmasına değinir.

“...Şimdi inandığım tanrıçanın tezahüründe ondan merhamet dilemeye karar verdim. Önce durgunluğumdan silkelenip çıktım, ardından hemen istekle ve hevesle kendimi arındırmak için denize daldım. Yedi kez kafamı suya daldırdım. Çünkü bu sayı Pisagor'un bize dini ritüellere en uygun olduğunu söylediği sayıydı. Sonra gözyaşlarıyla içimden geçirdiğim tüm dualarımı ulu tanrıçaya anlattım” (Apuleius 11.1).

²⁷³ Sarapis'e ait kültün festivalinin adıdır (Hornblower –Spawforth, 1999: 1356).

²⁷⁴ “...Belirli dönemlerde tuz da tüketmiyorlardı. Tuzun iştahlarını açarak daha çok yiyip, içmelerine yol açacağındandı...”(*Moralia* v.352 F). Ayrıntılı bilgi için bkz. Plutarch, *Moralia* vol. V, ed. G.P. Goold, çev. Frank Cole Babbitt, Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1936.

²⁷⁵ “Ölüm sınırına yaklaştım. Yeraltı tanrısının eşiğine kadar yürüdüm, geri döndüm. Gece yarısı onun bütün ihtişamıyla güneş gibi parladığını gördüm. Aşağıdaki ve yukarıdaki tanrılara yaklaştım, yanlarına oturdum ve onlara ibadet ettim.” (Apuleius, 11, 23-24).

Yukarıdaki metinde bir ön arınmadan geçtiğini, aşağıda anlatacağımız üzere bir kez daha arınmasından anlamaktayız.

“Rahip bana vaktin geldiğini söyledi, beni en yakındaki hamama götürdü ve tanrının rahmetini çağırarak benim üzerime seremoniyle su serpti ve arındırdı. Tapınağa geri döndüğümüzde rahip bana özel sırrı açıkladı. Bana on gün boyunca herhangi bir hayvanın etini yemememi ve şarap içmememi söyledi. Tanrıçanın karşısına çıkacağım o gün geldi. Katılımcı olamayanların hepsi ayrıldı ve bana yeni keten²⁷⁶ elbisemi giydirdiler. Rahip beni alıp tapınağın en içinde yer alan kısma götürdü” (Apuleius 11.23).

Ayrıca insanlar bu gibi gizem kültlerine katılarak ve hem de *thiasos*²⁷⁷’a üye olarak, hem kültle ekonomik olarak katkıda bulunurlar hem de iyi bir cenaze töreni ve mezar yerini garantilemiş olurdu (Pakkanen, 1996: 73). Bu da insanların gizemlere ilgi duymalarını ve kendilerini bir topluluğa ait hissetmenin verdiği güven ihtiyaçlarını tatmin etmelerini sağlamıştır.

3.3.3. Dionysos Kültünde Arınma

M.Ö. 13.yy.’da Yunanistan’da Linear B²⁷⁸ yazılı tabletlerde ilk kez Dionysos adına rastlanmıştır. Bu yazıtlar Mora Yarımadası’nın batısındaki Pylos ve Girit Chania’dandır. Chania’daki tablette Dionysos adı ilk kez Zeus ile birlikte geçer²⁷⁹ (Seaford, 2006: 15). Dionysos da ölüm ve ruhun kaderiyle ilişkilendirilir. İyonya’dan tüm Yunan dünyasına yayılmış, Dionysos adına kutlanan en eski festival olan Anthesteria ölümlerin öbür dünyada mutlu olmalarını içeren ritüeller içeriyordu (Graf-Johnston, 2007: 73).

²⁷⁶ Keten elbise giyilmesine dair Plutarkhos şöyle der: “...İnsanların pekçoğu rahiplerin neden keten giyip, saçlarını kazıdıklarını hakkında bilgi sahibi değildir. Bazı kişiler rahiplerin koyunları kutsadığını ve o yüzden yünlerini ve etini kullanmadığını düşünüyorlar. Saçlarını ise yastan ötürü kestiklerini söylerler. Ancak bunlar içinde bir doğru Platon’dur: “İlahi yasalar kirliye dokunmak saflığın uzağındadır”. Vücuttan çıkan ve büyüyen fazlalıklar olarak yün, kürk, saç ve tırnak temiz değildir. Bu nedenle kutsal yaşamı seçmiş kişilerin bu fazlalıklardan kurtulmaları ve yine başka bir canlının tüyünü giymeleri saçma olur” (Moralia v.352 d).

²⁷⁷ Bkz.yuk.thiasos.

²⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm 1.3.1.Hiereia ve Hierous’luk.

²⁷⁹ “Ben Dionysos, Zeus’un oğluyum, Thebes’ten geldim ve orada doğdum, annem Cadmus’un kızı Semele...” (Bacchae 1-5).

En eski kaynaklarda Dionysos'un babasının Zeus, annesinin ise Semele olduğu söylenir iken, 6.yy.'da kurulan kültürde bu durum değişerek annesinin Persephone olduğu şeklinde değişmiştir. Persephone'nin yeraltı dünyası ile bağlantısı onun Eleusis Gizemleri ve Dionysos Gizemleri arasında bir bağ kurulmaya çalışılması ve ölümler dünyasıyla ilişkileri onları bu şekilde bir araya getirmiştir²⁸⁰ (Graf-Johnston, 2007: 74).

Yunan tiyatrosunun Dionysos kültürünün ritüellerinden geliştirilmiş olduğu düşünülmektedir. Özellikle tragedyalara keçilerin kurban edilmesi ve bu sırada söylenen ilahiler ilham olmuştur. *Tragedia* erkek keçinin şarkısı anlamına gelir, bu ilahiler daha sonra korolarda söylenmiş en sonunda da kutsal ve arındırıcı niteliği olan tragedyalar ortaya konulmuştur. Dramaların kişisel oluşu ve zihinde arındırıcı *katharsis* etkisi yaptığı görülmüştür. Dionysos şarap tanrısı kabul edildiğinden sarhoşluk ve kendinden geçme halini temsil ediyordu bu kendinden geçme, delilik hali *mani*, ona inananlara ise *manead*'lar denmekteydi (Näsström, 2003: 139).

Dionysos için düzenlenen Atina'daki festival Mart ayında gerçekleştirilirdi. Bu festivalde oyun yazarlığı, oyunculuk yarışmaları yapıldı. Festivalin üç günü tragedyalara, bir günü ise komedyalara ayrılırdı. Festival eski bir Dionysos heykelini Boeotia sınırındaki Eleutherai'den alıp, Atina'ya getirmek üzerine bir tören alayı ile başlardı. Bu heykel akşama doğru yine bir tören alayı ile Akropolis'in güney yamacındaki Dionysos Tapınağı'na götürülürdü (Pedley, 2005: 79).

Şehirlerdeki Dionysos Şenlikleri ve Zeus Soter²⁸¹ gibi büyük festivallerden *agoranomoi*²⁸² sorumludur (Cole, 2004: 49). Ritüel boyunca sokakların temiz olması

²⁸⁰ Aralarındaki bir diğer ilişki ise Dionysos Demeter ile de işbirliği yaptığı görüşüdür. Her ikisi de insanlığı hayvanlardan ayıran iki ürünü insanlığa sundu, biri ekmek diğeri de şarap. Demeter buğday ile insanlığa medeniyeti getiriyor, Dionysos ise şarap ile kültür ve doğayı tanıtır aynı zamanda insanlar âlemi ile tanrılar arasındaki sınırları zorluyor. Şarap neşe ve coşku verir, acıyı geçirir, ancak bu kendinden geçme hali bazı talihsizliklere de sebep olabilir (Näsström, 2003: 140).

²⁸¹ Ege ve Akdeniz dünyasında Hellen tanrıları arasında *Σωτήρ* epithetine sahip tanrılar "kurtarıcı, koruyucu" kabul edilirdi. Zeus Soter de kurtarıcı, koruyucu tanrıydı, savaşlar sırasında devleti koruduğuna inanılırdı. Ayrıca dindar kişilerin evlerini de korurdu (Renberg, 2017: 121; Dowden, 2006: 82).

²⁸² Yunan polislerinde pazar alanlarını denetleyen memurlardır. Atina polisinde şehir merkezi için beş, Pireus için beş olmak üzere toplamda on adet memur bulunurdu. Pazar malların kalitesini denetleyip, pazar vergilerini toplarlardı. Suç olarak gördükleri durumlarda ceza verme yetkileri vardır. Daha

gerekliydi. Tören gerçekleşene kadar kimse tören alayı yolunu kirletemezdi. Kirleten kişiler de para cezası ödemek zorunda kalırlardı. Sokaklar ritüel zamanları haricinde elbette ki kutsal sayılmıyorlardı. Ancak bu dönemler içinde özel bir statü kazanırlardı. Kolophon’da şehirdeki alanlarla ilgili düzenlemeler ve değişikliklerde tanrılara danışılırdı. Kutsal alanlar geçici süreliğine ihmal edilmişse ya da bakımsızlıktan ötürü tehlikeye düşmüşse müdahale edilirdi. Atinalılar M.Ö.1.yüzyıl sonlarında 52 maddeyi yasaya dönüştürmüşlerdir. Ata gelenekler sözlü yasa özelliği taşıyordu, ancak bu şekilde sınırlar daha net bir şekilde çizilmiştir. Bu ayrıma göre bir tarafta tapınak *hiera* ve bölgesi *temenos* tanrılar ve kahramanların, diğer tarafta halka ayrılan alan *demosia ore* ve halk binaları *demosiai oikia* yer alır (Cole, 2004: 50).

Dionysos gizemlerine kabul ediliş de benzer biçimde bir ön arınmayla gerçekleştirilirdi. Titus Livius²⁸³ bu süreci; “*On gün boyunca kendini tutacak, bu sürecin sonunda bir ziyafetle ödüllendirilecek. Daha sonra da tapınakta törensel bir yıkanma gerçekleştirilecek*” şeklinde anlatmıştır (Ferguson, 2009: 30). Gizem kültlerinin bazılarında kabul törenlerinden geçebilmek ve arınmak için kendini kırbaçlamak da görülebiliyordu (Seaford, 2006: 62).

Aristophanes Kurbağalar adlı eserinde Dionysos ve onun kölesi Xanthias’ın, Dionysos’un favori tragedya şairi Euripides’i geri getirmek için yeraltı dünyasına yaptıkları seyahati anlatır. Seyahatte, Dionysos yeraltı dünyasına girişin mümkünlüğü konusunda Herakles’i sınar. Dionysos ilk olarak bataklıkta günahkârlarla karşılaşacak daha sonra bir ışık görüp, bir müzik duyacaktır. Daha sonra mersin ağaçlarıyla dolu bir koruda dans eden bir grup kadın ve erkekle tanışacaktı. Burada, Cehennem tanrısı Hades’in sarayındaki tasvirler, Eleusis gizemlerindeki yeraltı betimleriyle benzerdir. Dionysos bir ölüyü onu Hades’e taşıması için ikna eder (Petrovic-Petrovic, 2016: 241).

büyük suçlar için ise jüri mahkemesinde yargılama başlatıp, duruşmaya başkanlık ederlerdi (Hornblower-Spawforth, 1999: 43).

²⁸³ M.Ö.59-M.S. 17 tarihleri arasında yaşamış Romalı tarihçidir. En ünlü eseri *Ab Urbe Condita Libri*’dır. Roma’nın tarihini M.Ö.9.yy.’dan başlayarak anlatan 142 kitaptan oluşan bir eserdir. Günümüze 1-10., 21-45. kitapları ulaşmıştır (Hornblower-Spawforth, 1999: 877).

Demeter'in insanlığa buğdayı armağanı ile Eleusis Gizemleri ortaya çıkmıştır. Demeter, hem buğdayın büyümesi hem de insanların ruhsal olarak erginlenmesini bu festival ile başlatmış olurdu. Dionysos'a ait gizem ritüellerinde de şarap Dionysos'un insanlara bir armağanı gibi görülmüştür. Şarap bir buğday kadar hayati olmasa da, ruhu özgürleştirip, dönüştürür olarak görülürdü (Seaford, 2006: 22). Dionysos ritüellerine katılmaya hak kazananlar üzerlerine geyik derisi bir pelerin giyerlerdi. Arınmak için yüzlerine çamur ve buğday kepeği sürerler, içki içerler ve “Kötüden kaçıp, daha iyisini buldum” derlerdi (Seaford, 2006: 56; Nilsson, 1972: 93).

3.3.3.1. Anthesteria Festivali

Atina'da Anthesteria festivali, Şubat'ta yani *Anthesterion*²⁸⁴ ayı içindeki üç günde gerçekleştirilmiştir. Festival yalnız ana kara Yunanistan'da değil Anadolu'da Dionysos²⁸⁵ onuruna kutlanan en eski festivallerdendi. (Bremmer, 1996: 47; Burkert, 1985: 62). Bu festival ilk şarapların içildiği festivaldi; dolayısıyla herkes ve hatta çocuklar bile şarap içebilirdi.²⁸⁶ Şarabın toplumca kutlanmasının sebebi ortak bir iş bölümünün mamulü olmasından ziyade, toplumdaki tüm erkekler tarafından sevilen ve aralarındaki tüm sınırları kaldırdığı için de kutlanırdı (Seaford, 2006: 18). Baharın gelişinin temsil eden bir festivaldi. Dionysos onuruna kutlanan gizem kültüründen farklı olarak bu festival Eski Dionysos diye anılırdı (Burkert, 1985: 302).

Anthesterion ayının 11.günü festivalin ilk günüydü, bugünde şarap fıçıları açılırdı. İkinci gün festivalin en coşkulu günüydü, bu güne *Khoes* günü denmişti. Üçüncü güne ise *Khytroi* günü denmişti. Geleneklere göre sonbaharda yapılan şaraplar ilkbahar gelene dek açılmazdı ve bu da böyle bir şarap festivali yaratılmasına sebep olmuş olabilir (Harrison, 1903: 33).

²⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 1.1.

²⁸⁵ Geleneksel argümanlara göre, Dionysos, Küçük Asya kökenli olarak görülmüş ve Trakya'dan Yunanistan'a yayıldığına inanılmıştır (Hard, 2004: 170).

²⁸⁶ Köleler ve şarap yapımını üstlenmiş olan ev hizmetlileri de yapılan şaraptan içebilirdi (Harrison, 1903: 33).

Festivalin ilk gününde şarap fiçileri açılmasıyla o gün, Attika'daki çiftçiler Dionysos onuruna şaraplarını su ile karıştırır ve ilk kez tadına bakarlardı.²⁸⁷ İkinci gün ise yarışmalar düzenlenirdi. Ayrıca, Dionysos'un tapınağı sadece yılda bir kez *Anthesterion*'un 12. gününde bu festival için açılırdı. *Khoes* gününün sonuna dek kamu mabetleri kapatıldı. Bugün, tanrılara karşı nefret dolu kabul edilen Orestes'in Atina'ya geldiğine inanılırdı. Bugünde tapınakların kapatılmasının yanında evlerin kapıları da kapatıldı ve kapılarına zift sürüldü. Bugün kirli bir gün kabul edildi (Robertson, 1993: 206 vd.). Ayrıca bu günde şarap içme yarışması düzenlenir, iki litreden fazla şarap alma kapasitesi olan kaplardaki şarabı ilk bitiren yarışmayı kazanırdı. Bu günde tapınaklar kapalı olmasından ötürü kişiler cinayet dolayısıyla kirlenmiş kişiler gibi konuşmazdı. Bugün kirli bir gün olarak kabul edilmişti, çünkü şarap ve kan arasında bağlantı ve kan dökerek kirli olma hali bağdaştırılmıştır.²⁸⁸ Bunun sebebini ise, Anthesteria Festivali'nin kökenlerinde bulabiliriz. Bu festivalin, ikinci gününün kökenleri, Orestes'in Atina'ya gelip Areopagos'ta yargılanmasına dayanır. Onun katil olmasından ve bu şehre gelmesinden o dönemki kral Demophon rahatsızlık duymuştur. Bu yüzden de tapınağı kapatarak, dışarıda herkese ayrı ayrı masalarda içmeleri için ayrı şarap testileri sunmuştur. Festivalin ikinci günündeki tapınağın kapatılması ve o günün kirli sayılması bu yüzdendir (Grimal, 2007: 563). Bu sebeple bugünde yarışma başladığında katılanlar hiç konuşmadan şaraplarını içerlerdi. Burada temsili olarak anne katili Orestes'in gelişi ile şarap içme durur ve Apollon'un Delphi'de Orestes'e bir domuz kurban ederek nasıl arındırdığı düşünülürdü²⁸⁹ (Burkert, 1985: 302).

²⁸⁷ Bu günün sabahında rhamnos adı verilen bitkiyi çiğneyerek yeni şaraptan içmeden önce kendilerini temizlerlerdi. Sonrasında şarap içme yarışmaları ve kralın karısı ile Dionysos'un kutsal evliliği ile gün devam etti (Robertson, 1993: 208).

²⁸⁸ Bir diğer efsane ise Ikorios kendi halinde bir çiftçiydi. Dionysos onları ziyaret ederek üzüm yetiştirmeyi ve şarap yapmayı öğretmiştir. Dionysos, Ikorios'un bekâr kızına âşık olmuştur. Ikorios şarap yapımını öğrenince onu insanlara tattırdı, sarhoş olan insanlar ise zehirlendiklerini düşünerek ayıldıklarında adamı öldürdüler. Bu duruma çok üzülen kızı Erigone ise kendini asarak öldürdü. Bu olaya çok sinirlenen Dionysos Attika'daki kızlara bir delilik hali verdi ve salgın şeklinde tüm genç kızlar intihar etmeye başladılar. Çaresiz halk Delphi kâhine danışarak ne yapmaları gerektiğini sordu. Kâhin ise katillerin yakalanıp cezalandırılmaları gerektiğini söyledi (Hard, 2004: 176).

²⁸⁹ Orestes, Apollon tarafından Delphi'de bir domuz yavrusunun kanıyla arındırılmıştır (Dyer 1969: 38). Ayrıca bkz. Bölüm 2.2.2.2. Ölüm Kirliliği.

Anthesteria festivalinin bu gününde yarışmaların ardından Dionysos ile Ariadne²⁹⁰ arasındaki düğün temsili tekrar edilirdi. Bu festivale kadınlar egemen olmuştu. Çünkü Atina kralı basileus'un karısı Ariadne rolü ile Dionysos arasında kutsal bir düğün²⁹¹ düzenlenirdi. Ancak bu sırada Dionysos'u bir şahıs mı yoksa bir sembol mü temsil ediyor bu konu hakkında kesin bir bilgi yoktur (Näsström, 2003: 141).

Festivalin son gününde Khytroi gününde ise, dramatik yarışmalara ayrılırdı. Festival yapısı gereği bir suçluluk ve bunun kefaretni ödeyerek arınma temeli üzerine kuruludur (Harrison, 1903: 34).

²⁹⁰ Minos ile Pasiphae'nin kızlarıdır. Theseus'a âşık olur ancak onun tarafından Naxos adasına terk edilir. O sırada onu gören Dionysos Ariadne'den çok etkilenir ve onunla evlenir ve onu Olympos'a götürür (Grimal, 2007: 86).

²⁹¹ *Hieros gamos* kutsal evlilik demektir. Tanrılar, yani ölümsüzler ile ölümlü birinin evlendirilmesidir. Tanrılar ile insanlar arasında geçici de olsa bir birlik sağlanması ve tanrısal enerjilerin yeryüzüne saçılması amaçlanırdı. Böylece hem tanrı kutsanırdı, hem de bolluk ve bereket artırılırdı. Eski Yakın Doğu'da bu adet yaygındı. Mısır Thebes'te başrahibe, tanrı Amun'un eşi, Kıbrıs'ta ise Astarte kralın eşidir. (Eliade, 2012: 82; Burkert, 1985: 140).

SONUÇ

Konumuzun kapsamı gereği kutsal alanlardaki arınmaları ve bunun etrafındaki arınma anlayışı üzerinde durduk. Bu sebeple öncelikle kutsal alan ve kutsal alan içinde yer alan tapınakları ve tapınakların nasıl bir sistemde işlediğini, burada yer alan tapınak görevlilerinin görev ve sorumluluklarını ele almaya çalıştık. Tapınaklar tanrıların evi olarak görülürlerdi. Bu sebeple de orası dünyevi alandan ayrılan noktaydı. Tanrıların alanı insani hallerin uzağında tutulmuştur. Burada insanların kanunları geçersiz kalmıştır. Tezimizde ele aldığımız *asylia* kavramı ile tapınakların koruyuculuğu ve ona sığınan herkesi ne suç işlerse işlesin koruma hakkına sahip oluşu değişmez bir gerçektir. Ancak zamanla hukuk fikrinin gelişmesi ve bir nebze de olsa laikleşmesi *asylia*'nın gücünü kırmıştır.

Tezimiz konusu gereği arınmayı merkezine almış olsa da, arınma kavramının kirlilik kavramı olmaksızın anlaşılması oldukça güçtür. Eski Çağ'da kirlilik dendiğinde karşımıza iki tür kirlilik çıkmaktadır. Birisi fiziksel, diğeri ise manevi, içsel kirliliktir. Aynı durum birbiriyle paralel giden arınmada da karşımıza çıkmaktadır. Kirlilik, suç olarak görülmesinin yanında kıtlıkların, felaketlerin ve vebaların sebebi olarak görülmüştür. Antik çağ insanının en çok muzdarip olduğu salgınların sebebi ve çözümü tıbbi bir bakış açısından ziyade, kirlilik ve arınma ekseninde değerlendirilmiştir. Bu sebeple de bu kirlilikten bir an önce, daha fazla zarar görmeden kurtulmak gerekli görülürdü. Bunun da tek yolu arınmaktı. Suç ve günah da, yine benzer şekilde Eski Çağ yaşamında, arınma ve kirlilik kavramları gibi birbirlerinden ayrılmazdı. Bu sebeple kirlilik hususunu kavrayabilmemiz için suç ve günah olarak görülen durumlar ele alınmıştır. Kan suçu en büyük kirlilik sebebi olarak görülmüştür. Öyle ki tanrılar ve efsanevi kahramanlar bile bu suçtan arınmak zorunda kalmışlardır. Apollon arındırıcı bir tanrı olarak anılmasının yanında, kendisi de bir kan suçu işleyerek arınmak zorunda kalmıştır. Aynı şekilde Miken Kralı Agamemnon'un oğlu Orestes anne katili olarak bu suçundan ötürü delirmiş ve çareyi arınmakta bulmuştur.

Mitolojilerin, tanrıların yaşamlarının insanların bakış açısından sunulmuş halleri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kan dökme suçunun yol açtığı kirliliğin

tanrıların dünyasında bile arındırma gerektirmesi insanlara bir mesaj vermektedir. Tanrıları ve mitolojik kahramanları dahi arındırmayı gerektiren bu büyük suç, sizin gibi sıradan insanların uzak durması gereken başlıca suçlardandır. Bu bir göz dağdır. Aynı zamanda da bu suçun, toplumdan dışlanmaya, sürgün edilmeye hatta öldürülmeye kadar giden bir bedel döngüsü vardı.

Arınma, fiziksel ve içsel olmak üzere iki boyutta incelenmiştir. Fiziksel arınmalar için kişiler su ile yıkanmayı, kurban kesip kan dökmeyi, tütsüler yakarak arınmayı yeterli görmüşlerdir. Bu banyolar, sonrasında yine tek tanrılı dinlere geçişte göreceğimiz üzere vaftiz olarak ritüelleştirilip dinin gereklilikleri içinde yerini almıştır. Bir diğer anlayış da hem fiziksel hem de manevi boyutta sayabileceğimiz günah keçisi ritüelidir. Bu ritüeli, doğu toplumlarından, batı toplumlarına dek görmekteyiz. Günah keçisi seçilen kişiye toplumların günah yüklerinin yüklendiğine inanılır ve onları şehirden sürgün ederek ya da öldürerek şehirdeki günahların, suçların ve felaketlerin yok olacağına inanılırdı. İnsanlar hep hatalarını ve bu hatalarının sorumluluklarını bir başkasının üzerine yıkmaya eğiliminde olmuşlardır. Sorumluluk ve birey olma fikri, felsefe ile birlikte gelişen, erdem ve ahlak kavramlarının insan yaşamına girişi ile herkes arınmayı dışardan, harici yollarda değil de kendi yaşam tarzlarında bulmaya ve arınmaya çabalamıştır. Sokrates ve Platon'un görüşleri ve onların etkisinde kaldıkları Orpheusculuk gibi mistik felsefik inançlar da bu temel etrafında örülmüşlerdir. Elbette ki bu tamamen fiziksel arınma kavramından vazgeçildiği anlamına gelmemelidir. Fiziksel saflıklarını sağlamak adına beslenmelerine dikkat etmişler ve iyi bir yaşam sürmenin onları asıl hayatlarına yani ölüm ötesindeki yaşamda daha mutlu edeceğine inanmışlardır.

Tanrılar ölümsüz ve saftılar, ancak dünyevi hayatı arınmış bir şekilde yaşayarak onlar gibi bir yaşama ulaşılabilirdi. Bu sebeple de kutsal alanlar olabildiğince insani hallerin uzağında tutulmuştur. Tapınaklar; cinsel ilişki, bedensel kirlilikler, doğum ve ölüm kirliliklerinin uzağında tutulmuşlardır. Hatta Delos Adası'nın tümü arındırılarak mezarlıklar kaldırılmış ve kimsenin adada doğum yapmasına müsaade edilmemiştir.

Eski Yunan'da ahiret inancı öldükten sonra yeraltı dünyasına gitmeye dayanıyordu. Ruhun da bedenle birlikte öldüğü ve yaşamın sonsuza dek sona erdiğine inanıyorlardı. İnsanların yaşam sonrası için bir planları yoktu. Ancak bu mistik felsefik düşüncelerin girişi ve felsefe ile birlikte ruhun ölmediği, bu dünyadaki saflığına ve arınmışlığına göre yeniden dünyaya geleceği ve asıl mutluluğun yaşam ötesinde olduğu inancı hâkim gelmeye başlamıştır. Orpheusculuk ve Pisagorculuk ile tohumları atılan bu inanışa ünlü Yunan filozoflar Sokrates ve Platon da destek vererek yaşamlarını bu anlayış etrafında şekillendirmişlerdir. Sokrates'in baldıran otundan yapılmış olan zehri içerek ölüme giderken tereddüt etmeyişi de yine bu mistik inancın eseri olarak görülebilir. Daha sonrasında da tek tanrılı inançlarla bu görüş pekiştirilmiş, bu dünyanın gelip geçici olduğu aslolanın ahiret yaşamı olduğu öğütlenmiştir. Bu yaşamda da sonsuza dek mutlu olmak, dünyada safça bir yaşam yaşamaktan geçiyordu. Fiziksel kirliliklerin yanında, ahlaki kirliliklerin de aynı ölçüde önem taşıdığı inancı hâkim olmuştur.

Aslında pagan inançlardan, tek tanrılı dinlere geçişle birlikte fiziksel ve ahlaki kirlilik fikri çok da değişmemiştir. Ancak değişen ahlak anlayışı ve ruh fikri olmuştur. Ruhun ölümsüzlüğü fikrinin girişiyle birlikte insanların içsel olarak da temiz olmaları, başkalarının göremediği ruhsal kirlilikler ve belki kişinin iç dünyasındaki kötü düşüncelerin insan ruhunu kirletebileceği gerçeği ile karşı karşıya kalmışlardı. Ancak bu daha öncesinde pek de önemsenmezdi. Tapınaklara girerken ellerin yıkanıyor olması yeterli görülürdü. Kan dökmek, zina yapmak gibi hem herkesin haberdar olduğu hem de büyük suç ve günahlar işlenmediği sürece diğer her şey görmezden gelinebilirdi. Eski Yunan'da tapınaklara girmeden önce eller yıkanır, ancak tanrıların karşısına nasıl bir zihinle girildiği başlangıcında önemsenmezdi. Tanrılara sunular yapılarak gönülleri alınabilir ya da tüm kentteki suçlar ve günahlar bir insanın ya da hayvanın üzerine geçirilebilirdi. Böylece de herkes temiz ve arınmış olduğuna inanabilirdi. Ancak bunun böyle olmayacağı anlayışının girmiş olması insanların yaşamını belki de en çok dönüştüren fikir olmuştur. Tapınaklarda, geleneksel atalardan gelen ve efsanelerde yer alan arındırma yöntemleri uygulanırken, mistik felsefik oluşumlar ve daha sonrasında da tek tanrılı dinlere geçişle birlikte ruhu arındırmanın da önemli olduğu, hatta ellerin temizleğinden çok

daha önemli olduğu anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Belki de insanlar bu süreç içinde fikren tek tanrılı dinlerde yer alan ahiret inancını ve ruhun saflığı fikrini daha kolay benimsemişlerdir. Tarihi süreçte değişim bir anda değil yavaş yavaş insanların düşüncelerini şekillendirerek gerçekleşmiştir.

Yunan dininde ahiret inancının şekillenışı, gizem dinlerinin girmesi ve felsefenin gelişmesi ile başlamıştır. Örnek bir yaşam sürmek ve kurtuluş fikri de, dolayısıyla çok daha sonraları gelişmeye başlamıştır. Dinin bir başı, denetleyeni yoktu, dolayısıyla bir standardı da yoktu. Yazılı bir din geleneğinden ziyade, atalardan kalma gelenekler ile sürdürülen bir din geleneği söz konusuydu. Her ne kadar tapınaklarda tapınak görevlileri yer alsa da, isteyen herkes evinde dâhil olmak üzere sunu yapabilirdi. Bir din yetkilisine danışmak ya da onun eşliğinde sunu yapmak gibi bir zorunluluğa tabi olmamışlardır. Ancak gizem dinlerinin girişı ve tek tanrılı dinlere geçiş sürecinde dinde bir hiyerarşı söz konusu olmaya başlamıştır. Rahiplik ya da rahibelik Yunan toplumunda oldukça ayrıcalıklı bir görev değildi. Hatta günlük hayatlarında başka işlerle ilgilenirken yalnızca özel zamanlarda, festival günlerinde din görevlileri üzerine düşen görevleri yerine getirir ve sonrasında günlük yaşamlarına geri dönerlerdi. Ancak gizem kültürlerinde insiye olma, yani kabul ediliş ritüelleri, bir hiyerarşı anlayışını din geleneğinin içine yerleştirmiştir. Aynı şekilde yazılı din geleneğinin başlamış olması da gelenekler ve atalardan kalma ritüelleri uygulayan toplumlar için yeni bir süreç başlatmıştır. Hem kurallar ve ritüeller net çizgilerle belirlenmiş, hem de rahiplik kurumu daha ön plana çıkmaya başlamıştır.

Sonuç olarak, arınma konusu içinde birçok başlığı barındıran; fiziksel ve ruhsal boyutlara sahip bir konudur. Öncesinde tanrıların öfkelerini uyandırmak ve yaşamlarının lanetlenmesi fikri insanları arınmaya yöneltmişken, ruhun ölümsüzlüğü ve kurtuluş fikrinin çerçevesinde gelişen ölüm ötesi yaşam ve yeniden doğma fikrinin yaygınlaşması ile sonsuz ruhu huzura kavuşturma anlayışı insanların arınmaya yönlendirmiştir. Ruhsal arınma fikrinin girmiş olması, insanların fiziksel arınmalardan vazgeçtikleri anlamına gelmemektedir. Fiziksel olarak yapılan her kirlilik aslında öncelikle kendi yaşamlarını etkilemekteydi. Bu anlayış, öncelerinde kirli kişilerin; toplumdaki diğer arınmış kişilerin bu arınmış hallerini tehlikeye

atacağı inancı ile çevrelenmişken, sonrasında; kişinin kendi eylemlerinden sorumlu olduğu felsefesinin bakış açısıyla da doğru orantılı olarak arınma fikrini bireyselleştirmiştir. Çalışmamızda arınma kavramının tarihi sürecini ve hangi alanlarda var olduğunu ortaya koymaya çalıştık ve geçirdiği dönüşümün aslında insanoğlunun suç ve günah kavramlarına bakış açısıyla da içiçe geçmiş olduğunu gördük.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

- Apuleius: **The Golden Ass or Metamorphoses**, çev.E.J.Kenney, Penguin Books, London,1998.
- Euripides: **The Bacchae**, Grene, D. ve Lattimore, R.(ed.), Greek Tragedies 3, The University of Chicago Press, 2013.
- Herodotos: **Histories I-II**, ed.G.P.Goold, çev.A.D.Godley, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1920.
- Herodotos: **Histories III-IV**, ed.T.E.Page, çev.A.D.Godley, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1938.
- Herodotos: **Histories V-VII**, ed.T.E.Page, çev.A.D.Godley, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1938.
- Herodotos: **Histories VIII-IX**, ed.E.H.Warmington, çev. A.D.Godley, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1969.
- Hesiodos: **Theogony, Works and Days, Testimonia**, çev. Gleen W. Most, Harvard University Press, 2006.

- Homer: **The Iliad I**, ed. T.E. Page v.d., çev. A.T. Murray, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1928.
- Homer: **The Odyssey**, ed. T.E. Page v.d., çev. A.T. Murray, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1945.
- Lucian: **The Works of Lucian of Samosata**, çev. K. Kilburn, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1959.
- Pausanias: **Description of Greece I-II**, çev. W.H.S. Jones, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1918.
- Pausanias: **Description of Greece III-IV**, çev. W.H.S. Jones, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1926.
- Plato: **Laws**, çev. R.G. Bury ve L. D. Litt, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1961.
- Plato: **Laws II**, çev. R.G. Bury ve L. D. Litt, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1961.
- Plato: **Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus**, çev. Fowler, H.N., Loeb

Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 2005.

Plutarkhos:

Moralia vol. V, ed. G.P. Goold, çev. Frank Cole Babbitt, Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1936.

Plutarkhos:

Moralia vol. II, ed. G.P. Goold, çev. Frank Cole Babbitt, Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1962.

Thukydides:

History of The Peloponnesian War, çev. C.F.Smith, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1958.

MODERN KAYNAKLAR

Abbasoğlu, H.: 2003

“Eski Yunan’da Yıkanma”,
**Archaeological Essays in Honour of
Homo amatus: Güven Arsebük İçin
Armağan Yazılar**, ed.Mihriban
Özbaşaran vd., Ege Yayınları, İstanbul,
ss.1-7.

Adkins, L. ve R.A. Adkins: 2005

Handbook to life in ancient Greece,
Facts On File, New York.

Akalın, Kürsat Haldun: 2014

“Hıristiyanlığa Aktarılmış Ritüeller
Olarak İsis Kültündeki Vaftiz ve Günah
Çıkartma Ayinleri”, **Atatürk
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**,
Sayı:42, Erzurum, ss. 42-76.

Alp, S.: 1983

“Hititlerin Dinsel Törenlerinde
Kullanılan Temizlik Maddesi
Tuhhuessar Üzerinde Bir İnceleme”,
Belleten, Cilt XLVI, Sayı 181-184, Türk
Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,
ss.247-259.

Alvar, J.: 2008

**Romanising Oriental Gods: Myth,
Salvation and Ethics in the Cults of
Cybele, Isis and Mithras**, çev.Richard
Gordon, Brill.

Anonim: 2015

Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit,
Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

Anonim,

The Holy Bible Containing The Old and
New Testaments.

- Ay, Ş.: 2013
“Mis pi” – “Pit-pi” Ritüelleri ve Eski Mezopotamya’da İnsan Tanrı İlişkisi”, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 6, Sayı 15, ss. 1-21.
- Aytaçlar, P.Ö.: 2012
Antik Çağ’da Confessions: Günah, İtiraf, Kefaret, Ege Yayınları, İstanbul.
- Bates, W.N.: 1911
“The Purification of Orestes”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 15, No. 4, pp. 459-464.
- Beck, R.: 2006
The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire, Oxford University Press.
- Bleeker, C.J.: 1966
“Guilt and Purification Ancient Egypt”, **Numen**, vol.13, Brill, Leiden, pp.81-87.
- Blidstein, M.: 2017
Purity, Community, and Ritual in Early Christian Literature, Oxford University Press.
- Bremmer, J.: 1983
“Scapegoat Rituals in Ancient Greece”, **Harvard Studies in Classical Philology**, vol.87, pp.229-320.
- Bremmer, J.N.: 1994
Greek Religion, Oxford University Press, Oxford.
- Bremmer, J.N.: 2014
Initiation into the Mysteries of the Ancient World, De Gruyter, Berlin.
- Burke, P. ve Finnegan, R.(ed.): 1992
Oral Tradatation and Written Record in Classical Athens, Cambridge University Press, Cambridge,.

Burkert, W.: 1979

Structure and History in Greek Mythology and Ritual, University of California Press.

Burkert, W.: 1985

Greek Religion: Archaic and Classical, çev. John Raffan, Blackwell Publishing and Harvard University Press.

Burkert, W.: 2012

Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri, çev. Mehmet Fatih Yavuz, İthaki Yayınları, İstanbul.

Chaniotis, A.: 1996

“Conflicting Authorities. Asyilia Between Secular and Divine Law in the Classical and Hellenistic Poleis”, **Kernos**, 9, pp.65-86.

Chaniotis, A.: 2011

“Festivals and Contests in the Greek World”, **Festivals Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum VII**, Los Angeles: The J.Paul Getty Museum, pp.4-43, 160-172.

Chaniotis, A.: 2012

“Greek Ritual Purity From Automatism to Moral Distinctions” P. Röscher and U. Simon (ed.), **How Purity is Made: Persistence and Dynamics of the Purity Mindframe in the Perspective of Ritual Science**, pp.123-139.

Cole, E.G.: 1986

“The Uses of Water in Greek Sanctuaries” **Early Greek cult practice: proceedings of the fifth international symposium at the**

- Swedish Institute at Athens, 26–29 June, 1986, pp.161–165.
- Cole, S.G.: 2004
Landscapes, Gender and Ritual Space The Ancient Greek Experience, University of California Press.
- Collobert vd.(ed.): 2012
Plato and The Myth: Studies on The Use and Status of Platonic Myths, Brill, Leiden.
- Çetinkaya, H.: 2013
“Vaftiz İşleminin Kökeni, Vaftizhanelerin gelişimi ve Türkiye’den Bilinmeyen Bir Örnek: Mudanya Vaftizhanesi”, **Güneş Karadeniz’den Doğar Sümer Atasoy’a Armağan Yazılar**, ed.Şevket Dönmez, Hel Yayıncılık, Ankara.
- Cosmopoulos, M.H.: 2015
Bronze Age Eleusis and The Origins of The Eleusinian Mysteries, Cambridge University Press, New York.
- Deacy, S.: 2008
Athena, New York, Routledge Publishing, London.
- Delforge V. and Pironti G.: 2015
“Many Vs. One”, **The Oxford Handbook of Ancient Greek Religion**, Eidinow E.and Kindt,J. (ed.), Oxford University Press, Oxford.
- Detienne, M.: 1989
Dionysos at Large, Arthur Goldhammer (trans.), Harvard University Press.
- Dodds, E.R.: 1951
The Greeks and The Irrational, University of California Press, Berkeley.

Dowden, K.: 2006

Zeus (Gods and Heroes of the Ancient World), Routledge Publishing, New York.

Downie, J.: 2008

“Proper Pleasures: Bathing and Oratory in Aelius Aristides’ Hieros Logos I and Oration 33”, vol.33, **Columbia Studies in the Classic Tradition**, Ed.by., W.V. Harris, Brooke Holmes, Brill Publishing, New York, pp. 115-130.

Dürüşken, Ç.: 2011

Antik Çağ’da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk: Roma’nın Gizem Dinleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Dyer, R.R.: 1969

“The Evidence for Apolline Purification Rituals at Delphi and Athens” **The Journal of Hellenic Studies**, Vol. 89, The Society for the Promotion of Hellenic Studies, pp. 38-56.

Elderkin, G.W.: 1911

“Tholos and Abaton at Epidauros”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 15, No. 2, pp. 161-167.

Eliade, M.: 1975

Rites and Symbols of Initiation: The Mysteries of Birth and Rebirth, çev.Willard R. Trask, Harper & Row Publishers, New York.

Eliade, M.: 1987

The Sacred and The Profane: The Nature of Religion, çev.Willard R. Trask, Harvest Books, New York.

Eliade, M.: 2009

Dinler Tarihine Giriş, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Eliade, M.: 2012

Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-I, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Erhat, A.: 1997

Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ferguson, E.: 1993

Early Christianity and Judaism, Garland Publishing, Inc. New York & London.

Ferguson, E.: 2009

Baptism in the Early Church, History, Theology and Liturgy in the First Five Centuries, Wm. B. Eerdmans Publishing.

Flower, M.A.: 2008

The Seer In Ancient Greece, University of California Press, Berkeley.

Flower, M.A.: 2015

“Religious Expertise”, **The Oxford Handbook of Ancient Greek Religion**, Oxford University Press, Oxford.

Foley, H.P. (ed.): 1994

The Homeric Hymn to Demeter: Translation, Commentary and Interpretive Essays, Princeton University Press.

Fontenrose, J.: 1959

Python: a Study of Delphic Myth and its Origins, University of California Press, Los Angeles.

Fontenrose, J.: 1978

The Delphic Oracle, Its Responses and Operations, with a Catalogue of Responses, University of California Press.

Gasparro, G.S.: 1985

Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis, Brill Publishing, Leiden.

Gates, C.: 2011

Ancient Cities: The archaeology of urban life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome, Routledge Publishing, New York.

Gawlinski, L.(ed): 2012

The Sacred Law of Andania: A New Text with Commentary. Berlin: de Gruyter.

Graf, F. ve Johnston, S.I.: 2007

Ritual Text for the Afterlife: Orpheus and Bacchic Gold Tablets, Routledge Publishing, New York.

Grimal, P.: 2007

Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma, çev.Sevgi Tamgüç, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Grote, G.: 2001

A History of Greece From the Time of Solon to 403 B.C., Routledge Publishing, London.

Hard, R. (ed.): 2004

The Routledge Handbook of Greek Mythology, Routledge Publishing, London.

- Harrison, J.E.: 1903 **Prolegomena to the Study of Greek Religion**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Holmes, B.: 2008 “Aelius Aristides’ Illegible Body”, vol.33, **Columbia Studies in the Classic Tradition**, Ed.by., W.V. Harris, Brooke Holmes, Brill Publishing, New York, pp.81-115.
- Hope, V.M. ve Marshall E.(ed.): 2000 **Death and Disease In The Ancient City**, Routledge Press, London.
- Hornblower, S. ve Spawforth, A.(ed.): 1999 **The Oxford Classical Dictionary (3rd Edition)**, Oxford University Press, New York.
- Howatson, M.C.: 2013 **Oxford Antikçağ Sözlüğü**, çev Faruk Ersöz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Hughes D.D.: 1991 **Human Sacrifice in Ancient Greece**, Routledge Publishing, London.
- Inge, W.R.: 1900 “The Permanent Influence of Neoplatonism upon Christianity” **The American Journal of Theology**, Vol. 4, No. 2, The University of Chicago Press pp. 328-344.
- İplikçioğlu, B.: 2007 **Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Jameson, M.H.: 2014 **Cult and Rites in Ancient Greece: Essays on Religion and Society**, Cambridge University Press, Cambridge.

Johnston, S.I.: 2008

Ancient Greek Divination, Blackwell Publishing.

Katz, S.T. (ed.): 2006

The Cambridge History of Judaism: The Late Roman Rabbinic Period, Vol.4, Cambridge University Press, Cambridge.

Khurt, A.: 2009

Eski Çağ'da Yakındoğu I-II, çev. Dilek Şendil, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kipfer, B.A.: 2000

Encyclopedic Dictionary of Archaeology, Springer Science & Business Media, New York.

Klawans, J.: 2006

Purity, Sacrifice and the Temple: Symbolism and Supersessionsm in the Study of Ancient Judaism, Oxford University Press, New York.

Köroğlu, K.: 2006

Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kroppenberg, I.: 2010

“Law, Religion, and Constitution of the Vestal Virgins, **Law and Literature**, Vol. 22, No. 3, pp. 418-439.

Kyle, D.G.: 2005

“Olympics and Others”, **The Classical Review**, Vol. 55, No. 2, pp. 602-604.

Lacey, A.R.: 1996

A Dictionary of Philosophy, Routledge Publishing, Cambridge.

- Lacoste, J.Y. (ed.): 2005 **Encyclopedia of Christian Theology**, Routledge Publishing, London.
- Laurance R. ve Strömberg A. (ed.): 2012 **Families in the Greco-Roman World**, Continuum International Publishing, London.
- Long, C.R.: 1958 "Greeks, Carians and the Purification of Delos", **American Journal of Archaeology**, Vol. 62, No. 3 pp. 297-306.
- Lupu, E.: 2005 **Greek Sacred Law, A Collection of New Documents**, Leiden, Boston: Brill.
- MacDowell, M.D.: 1978 **The Law in Classical Athens**, Cornell University Press, London.
- Mee, C.: 2011 **Greek Archaeology A Thematic Approach**, Blackwell Publishing.
- Melfi, M.: 2010 "Ritual Spaces and Performances in the Asklepieia of Roman Greece", **The Annual of the British School at Athens**, Vol.105, pp.317-338.
- Mikalson, J.D.: 1998 **Religion in Hellenistic Athens**, University of California Press, Berkeley.
- Mikalson, J.D.: 2010 **Ancient Greek Religion**, Blackwell Publishing, Chicester.
- Miller, D.: 2014 **Beliefs, Rituals and Symbols of Ancient Greece and Rome (Man, Myth and Magic)**, Cavendish Square Publishing, New York.

Mylonas, G.E.: 1961

Eleusis and The Eleusian Mysteries, Princeton University Press, New Jersey.

Moore, R.L.: 2001

The Archetype of Initiation: Sacred Space, Ritual Process, and Personal Transformation, Xlibris Corporation.

Murat, L.: 2012

“Hititlerde Su Kültü”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 31, sayı: 51, Ankara, ss.125-158.

Näsström, B.M.: 2003

The Rites in the Mysteries of Dionysos: The Birth Of The Drama, Vol.18, (çevrimiçi) <https://doi.org/10.30674/scripta.67288>, 20 Nisan 2019.

Nilsson, M.P.: 1949

A History of Greek Religion, çev. F.J. Fielden, Clarendon Press, Oxford.

Nilsson, M.P.: 1998

Greek Folk Religion, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Nixon, L.: 1995

“The Cults of Demeter and Core”, **Women in Antiquity New Assessments**, ed.Hawley, R. ve Levick, B., Routledge Publishing, London.

Page, T.E. vd. (ed.): 1960

Clement of Alexandria, çev.G.W. Butterworth, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge.

Pakkanen, P.: 1996

Interpreting Early Hellenistic Religion: A Study Based on The Cult of Isis and The Mystery Cult of

- Demeter**, Finnish Institute at Athens, Helsinki.
- Paliadeli, C.S.: 1993 "Aspects of Ancient Macedonian Costume", **The Journal of Hellenic Studies**, Vol. 113, pp. 122-147.
- Parke, H.W. and Wormell, D.E.W.: 1956 **The Delphic Oracle Vol.1. The History**, Blackwell Publishing, Oxford.
- Parker, R.: 1996(a) **Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion**, Clarendon Press, Oxford.
- Parker, R.: 1996(b) **Athenian Religion: A History**, Oxford University Press, New York.
- Parker, R.: 2005 **Polytheism and Society at Athens**, Oxford University Press, New York.
- Parker, R.: 2011 **On Greek Religion**, Cornell University Press, Ithaca.
- Patton, K.C.: 2009 **Religion of the Gods: *Ritual, Paradox, and Reflexivity***, Oxford University Press, New York.
- Pedley, J.: 2005 **Sanctuaries and The Sacred In The Ancient Greek World**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Petrovic, A., Petrovic, I.: 2016 **Inner Purity and Pollution In Greek Religion**, Oxford University Press, Oxford.
- Prent, M.: 2005 "Cretan Sanctuaries and Cults: Continuity and Change from Late

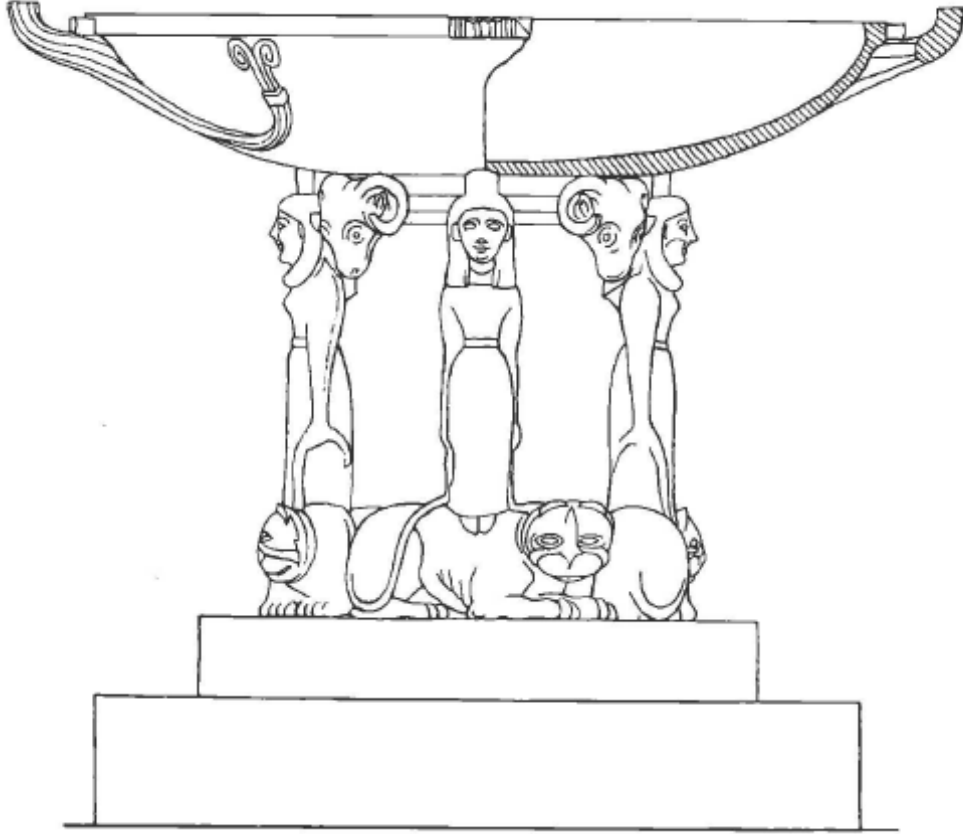
- Minoan IIC to the Archaic Period”,
Religions in the Graeco-Roman World, vol.154, Brill Academic Publishing, Leiden.
- Reyhan, E.: 2008
“Eski Anadolu Kùltüründe Büyü ve Büyücülük” **Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 3, ss.227-242.
- Richardson, J.N (ed.): 1974
The Homeric Hymn to Demeter, Clarendon Press, Oxford.
- Rigby, K.J.: 1996
Asylia: Territorial Inviolability in the Hellenistic World Hellenistic Culture and Society, University of California Press.
- Robertson, N.: 1993
“Athens’ Festival of the New Wine”,
Harvard Studies in Classical Philology, Vol. 95, pp. 197-250.
- Robertson, N.: 2010
Religion and Reconciliation in Greek Cities: The Sacred Laws of Selinus and Cyrene, Oxford University Press, New York.
- Roller, E.L.: 1999
In Search of God The Mother: The Cult of Anatolian Mother, University of California Press, Los Angeles.
- Sacks, D.: 2005
Encyclopedia of the Ancient Greek World, Facts On File, Inc., New York.
- Sarıkaya, S.: 2012
“Asylia: Zaman İçerisindeki Tarihsel Gelişimi” **Eskiçağ Yazıları 2**, ed.N.Eda

- Akyürek Şahin vd., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss.67-91.
- Schultz, C.E. ve Harvey, P.B.: 2006 **Religion in Republican Italy**, Cambridge University Press, New York.
- Schmalz, G.C.R.: 2006 The Athenian Prytaneion Discovered?, **Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens**, Vol.75, No. 1 (Jan. - Mar., 2006), pp. 33-81.
- Seaford, R.: 2006 **Dionysos**, Routledge Publishing, London.
- Smith, W.(ed.): 1849 **Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Boston.
- Spaeth, B.S.: 1996 **The Roman Goddess Ceres**, University of Texas Press, Austin.
- Stanley, T.: 2010 **Pythagoras His Life and Teachings**, Ibis Press, Lake Worth.
- T.E. Page v.d. (ed.): 1960 **Clement of Alexandria, The Exhortation To The Greeks The Rich Man's Salvation And The Fragment Of An Address Entitled To The Newly Baptized**, çev. G.W. Butterworth, Harvard University Press, Cambridge.
- Tekin, O.: 2012 **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Thompson H.A. ve Wycherley, R.E.: 1972 The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City

- Center, **The American School of Classical Studies at Athens**, Princeton.
- Van Opstall, E.M. (ed.): 2018 **Sacred Threshold: The Door to The Sanctuary in Late Antiquity**, Boston, Brill Publishing.
- Visser, M.: 1984 "Vengeance and Pollution in Classical Athens", **Journal of the History of Ideas**, Vol. 45, No. 2, University of Pennsylvania Press, pp. 193-206.
- Vlassopoulos, K.: 2015 "Religion of Communities", **The Oxford Handbook of Ancient Greek Religion**, Eidinow E. and Kindt, J. (ed.), Oxford University Press, Oxford.
- Werblowsky, R.J. and Wigoder, G.: 1997 **The Oxford Dictionary of Jewish Religion**, Oxford University Press, New York.

EKLER

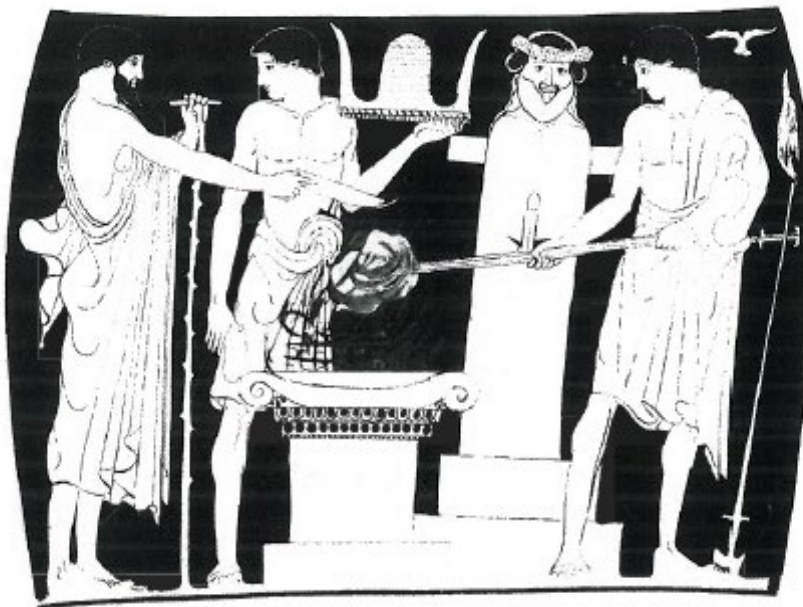
1. RESİMLER

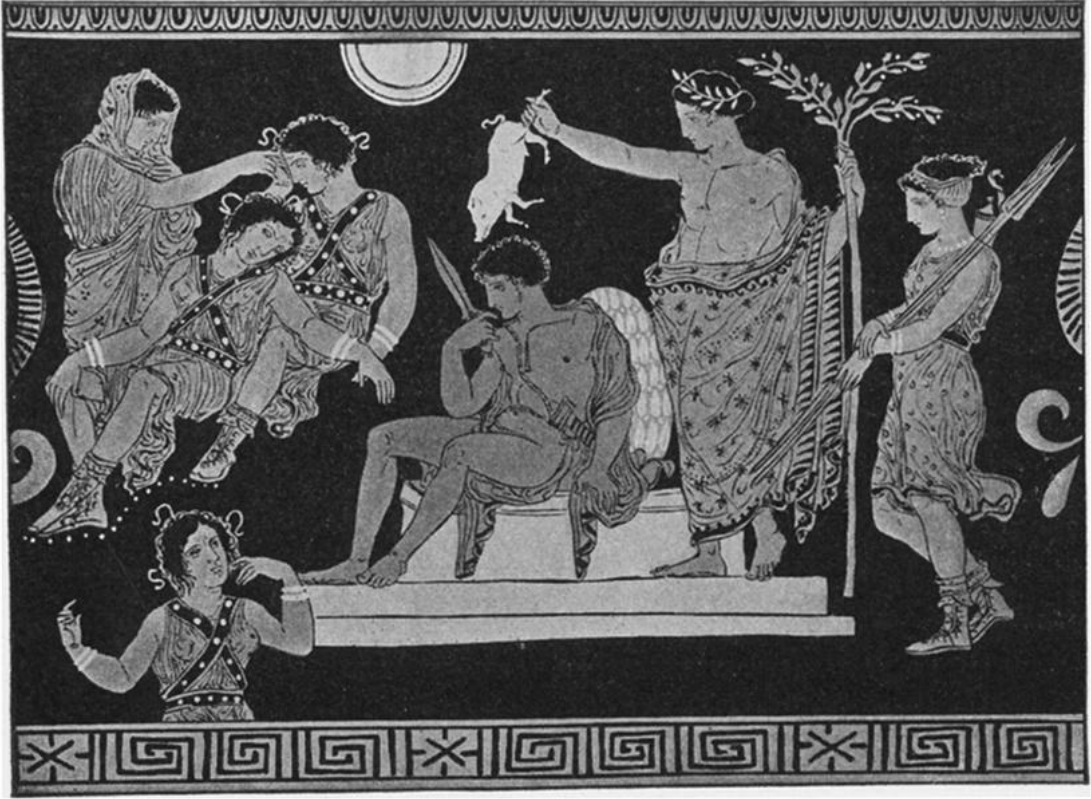
Resim 1.1 : *Perirrhanterion* (Pedley, 2005: 49).

Resim 1.2 : Sunak (Mikalson, 2010: 21).

Resim 1.3 : Sunakta kurban sunumu (Pedley, 2005: 7).

Resim 2.1 : Orestes'in arındırılması sahnesi (Bates, 1911: 460).

Resim 3.1 : Apollon Karneios (Graf, 2008: 95).

Resim 3.2 : Arındırma işleminden sorumlu *hydranos*'un (Persephone?) su ile arındırma sahnesi (Mylonas, 1961: 397).

2. HARİTALAR

Harita 2.1 : Batı Anadolu ve Ege (Cole, 2004: 17).

3. TABLO

1. Hecatombaion	Temmuz Ağustos	Kronia Panathenaia
2. Metageitnion	Ağustos Eylül	Metageitnia
3. Boedromion	Eylül Ekim	Eleusinia Büyük Gizemler
4. Pyanepaion	Ekim Kasım	Thesmophoria Pyauepsia Oschophoria
5. Maimakterion	Kasım Aralık	Dios Kodion
6. Poseidon	Aralık Ocak	Haloa
7. Gamelion	Ocak Şubat	Gamelia
8. Anthesterion	Şubat Mart	Anthesteria Diasia Küçük Gizemler
9. Elaphebolion	Mart Nisan	Dionysia
10. Munychion	Nisan Mayıs	Munychia Brauronia
11. Thargelion	Mayıs Haziran	Thargelia, Kallynteria Plynteria
12. Skiophorion	Haziran Temmuz	Skirophoria Arrephoria Dipolia Bouphonia

Tablo 1.1 : Attik Takvim ve Festivaller (Harrison, 1903: 29).